

આત્મિક જીવન

(ભાગ્યેશ્વર ઝાડીસ
અમદાવાદ.)

દવે કૌર્મસીની વડાએ અને દવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી

રીચીરોડ-અમદાવાદ.

દવે ફાર્મસીની દવાઓ ગુગુમાં એકદમ ચલીયાતી

હોવાનાં કેટલાંક કારણો.

દવે ફાર્મસીની દવાઓ ફાર્મસીના માલિકની ખાતી દેખેખ નીચે
ખનાવવામાં આવે છે.

દવે ફાર્મસીની દવાઓ આયુર્વેદ શાસ્ત્રના પાઠ પ્રમાણે વિદ્વાન
અને અનુભવી વઘો ખનાવે છે.

દવે ફાર્મસીની દવાઓ ખાતવામાં શાસ્ત્રના પાઠ પ્રમાણે દરેક
આવધીનું બરોબર શોધના કરી અને પછીજ તેનો ઉપયોગ
કરવામાં આવે છે.

દવે ફાર્મસીની દવાઓ બાર વર્ષથી લાખો માણસોએ વાપરી ખાતી
કરી છે. અને હજારો માણસો રોગમુક્ત થયા છે.

દવે ફાર્મસીની દવાઓ વેંચાએ વાપરવાની લક્ષ્યા જય નેગઓ છે.
વેંચોને ખાસ એકા દરથી દવાઓ પુરી પાડવામાં આવે છે.

દવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી હોઝોશીન, રીચીરોડ અમદાવાદ.

કારખાનું—ખાડીયા અમદાવાદ.

દવે ફાર્મસીની એજન્સીઓ

અમદાવાદ તથા દરવાજે ડી. એચ. મણીલાલ માધવલાલની કું.

ગાંધીભાઈ નાનશાની કું.

સુખર્ષ મેસર્સ ડી. એમ. એમ. નાનશાની કું. પ્રી-સેસ ઓટ

વડોદરા જી. એન. હુડીમ ટાવર પાસે.

સુરત દક્ષિણ અક્ષર હીમકાંચોલ ભરૂચ દેવાન અક્ષર દેવાન અક્ષર.

દેક ગાંધીમા અજન્સીઓ અ.પવાની છે. એજન્સી રાખવ

મંજીનારે પત્રગવહારથી ખુશાઓ કરવો અથવા રૂમર મળવું.

મેજર, દવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી-અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૮૩૬૧ ધર્મીક

પુસ્તકનું નામ આત્મિક વ્યવસ્થા

વિષય ૮૮૭૫

આત્મિકજીવન

લેખક

મણીલાલ નથુલાલ દોશી, બી. એ.

અમદાવાદ

પ્રકાશક

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

તંત્રી ભાગ્યોદય—અમદાવાદ.

(સર્વાધિકાર પ્રકાશકે સ્વાધિન રાખ્યા છે.)

શ્રી ભાગ્યોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં જેઠાલાલ દેવશંકર

દવેએ છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

ખાડીયા—અમદાવાદ

સંવત ૧૯૮૦

પ્રથમાવૃત્તિ

સને ૧૯૨૪

મૂલ્ય ૧—૦—૦

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે રચિત ઉત્તમ પુસ્તકો

કાયદાનો શિક્ષક—જેમાં તમામ કાયદાઓનો સંગ્રહ છે. કી. રૂ. ૧૨-૦૦	
ધનવાન—પૈમાદાર ખનાવે તેનું હુત્રરઉઘોગનું પુસ્તક કી રૂ. ૧૦-૦૦	
હિન્દુસ્તાનનો તીર્થ યાત્રા-હિન્દુસ્તાનનાં તીર્થસ્થાનોનું વર્ણન રૂ. ૭-૦૦	
ભવિષ્યવેત્તા—જ્યોતિષ, સ્તરાશાસ્ત્ર, સામુદ્રિક વિગેરે વિદ્યાઓ ૫-૦૦	
ત્રીકાગદશક દર્પણ—મેસ્મેરીઝમ યોગ કામશાસ્ત્ર મંત્રશાસ્ત્ર વિ. ૫-૦૦	
સોહિત્રી પ્રક—જેમાં ૧૫૦ ઉપરાંત સર્તી સ્ત્રીઓનાં જીવન છે ૪-૦૦	
માસ્ટર એન્ડ નોલેજ-૫ ગાળી, અંગ્રેજી, મરાઠી, ઉર્દૂ શીખવા રૂ. ૧૦-૦૦	
શ્રી ચરકસંહિતા—મૂળસંહિત બાપાંતર, પૂર્વાદ-વૈક્રંતો ગ્રંથ રૂ. ૫-૦૦	
સ્વધર્મનિષ્ઠ દેવીજીવન અને ધર્મસંસ્થાપક મહાપુરુષોનાં જીવન ૬-૦૦	
મહાત્મા ગાંધી અને હિંદના મહાન નરરત્નો ૧-૮	
સરવૈ રેવન્યુ અને રોજગારી કાયદાનું જીવન (૨૦ કા.તો સંગ્રહ) ૪-૦૦	
વહુ ઠકુરાણી—રવિન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત નવલકથા ૧-૮	
રાજર્ષિ—રવિન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત નવલકથા ૧-૮	
શુદ્ધિ રત્નમાળા—શ્રી ઉપદેશી રમણજી નવલકથા ૧-૮	
સુખી શુદ્ધસંસાર—મુદસંસાર સુખી જીવનનાર નવલકથા ૧-૮	
તપસ્વી રાજકુમાર—પાર્તાનું ઉત્તમ પુસ્તક ૧-૮	
એકામતા અને દિવ્યશક્તિ—તત્ત્વજ્ઞાનને લગતો ગ્રંથ ૧-૮	
વિનોદ્યન્દ્ર—ઉત્તમ રસમય નવલકથા ૧-૮	
પરશીખનનાકટક—અરેબીયન નાઇટ્સ જેવી વાર્તાઓ ૧-૮	
સ્વર્ગીય સુખ—સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર ઉત્તમ મંત્ર ૧-૦૦	
લરનો વૈદ્ય—વૈદકનું ઉત્તમ પુસ્તક ૦-૧૨	
વૈદ યાને વૈદક ભાગ ૧ લો અને શ્રીજી (વૈદકનાં પુસ્તકો) ૧-૮	
શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યનું જીવનચરિત્ર. ૪-૦૦	

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય-અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના

દરેક મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાને ઇચ્છે છે. કુદરતે તેનામાં તે અનિવાર્ય વૃત્તિ મુકેલી છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યને પોતાના આત્માના ખરા સ્વરૂપનો-આત્મજીવનનો અનુભવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી તેને ખરી શાંતિ મળતી નથી.

આત્મા જાતે પ્રભુનો અંશ હોવાથી સત્, ચિત્ત અને આનંદ સ્વરૂપી છે. સાદી ભાષામાં કહીએ તો તે આ મા શક્તિ, જ્ઞાન અને પ્રેમ સ્વરૂપી છે. પણ તેની શક્તિ, તેનું જ્ઞાન અને તેનો પ્રેમમય સ્વભાવ તેના શરીર, વાસ્તવ્યો અને વિચારોથી દખાઇ ગયો છે. તે પોતાના સત્ય સ્વરૂપને ભુલી ગયો છે અને અજ્ઞાનીની માફક પોતે નિરાધાર સ્થિતિ ભોગવી રહ્યો છે. તે સંસારને બંધનરૂપ ગણે છે, પણ સંસારમાં રહી આત્મિક જીવનનો કેમ અનુભવ કરવો તથા સંસાર તે અનુભવ આપી આત્માની શક્તિઓ પ્રકટ કરવાની ઉત્તમ શાળા છે તે તે સમજતો નથી આથી તે ધણો દુઃખી અને દીન બને છે તેની આવી નિરાધાર સ્થિતિમાંથી તે કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકે, તેના યોગ્ય ઉપાયો આ પુસ્તકના વિવિધ પ્રકરણોમાં મળી આવશે.

જો મનુષ્યને પોતાના આત્માના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવે, અને આત્મા વિચારો, લાગણીઓ અને ઇંદ્રિયોનો ગુલામ નહિ પણ સ્વામી છે એવું ને અનુભવે તો પછી તેમને વશ કરવાનું કામ ધણું સરલ થઈ પડે છે વિચારો, લાગણીઓ અને ઇંદ્રિયો જાતે ખોટાં નથી; જરૂરી વાત એજ છે કે તે આપણે આધીન થવાં જોઈએ. તોફાર તરીકે તે ધણું સાફ કામ આપે છે. માટે તેમને કેમ આધીન રાખવા એ બાબત વિવિધ પ્રસંગે ચર્ચવામાં આવી છે.

સર્વમાં એકજ અખંડિત પ્રભુનું ચૈતન્ય વહી રહેલું છે. એ એકતાના સિદ્ધાંતને ખ્યાલ આપી ને મનુષ્ય પોતાના કર્તૃત્વ જાળવ્યા કરે, તો ધીમે ધીમે તેનું અંતઃકરણ ખીલતું જાય છે. તેની સદ્ અસદ્ વસ્તુનો ભેદ પારખવાની વિવેક શક્તિ વધતી જાય અને પછી જે કાર્યો, ભાવનાઓ અને વિચારો પ્રભુ પ્રત્યે લાઘવ જાય છે, તેમાંજ તે પોતાનું સમજી જાય વાપરે છે. તે મનને એકાધ કરતાં લાલચોના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના નિશ્ચયોને વળગી રહેતાં અને પ્રભુને પ્રિય જાગે તેવા કામો કરતાં શીખે છે. છેવટે તે દરેક કામ, લોક સંગ્રહાર્થે—મનુષ્યાર્થે—પ્રભુ પ્રીત્યર્થે કરતાં શીખે છે ત્યારે તેનું હૃદય—અહંકાર ઓછો થતો જાય છે, અને તે પ્રમાણમાં આદરમય જીવનનો તેને વિશેષ અનુભવ થતો જાય છે.

“ભાગ્યોદય” માસિકના અધિપતિ શ્રીયુત્તમજીએ લોકોને આત્મમાર્ગ તરફ વિશેષ રૂચિ પ્રકટાવી તે માર્ગનો અનુભવ કરવા તરફ પ્રેરણા કરે તેવા વિચારો તેમના ગ્રાહકો આગળ પ્રકટ કરવાનો મને પ્રસંગ આપ્યો, તે વાસ્તે તેમનો અંતઃકરણથી આભાર માનતા આ પુસ્તકના વાચકોને એટલી જ વિનંતી કરું છું કે તેમાં આપેલા વિચારો ધીરજથી અને એકાગ્રચિત્તથી વાંચી તે પર મનન કરશો અને તેમાંથી જે સારભૂત જણાય તે જીવનમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરશો તો મને ખાતરી છે કે તમને જરૂર જાતિ, શક્તિ અને આનંદનો અનુભવ થવા વિના રહેશે નહિ.

રતનપોળ—અમદાવાદ

તા. ૧-૩-૨૪

મણિલાલ ન. દોશી.

વિષયાનુક્રમશિક્ષક

પ્રા. ૧ આત્મિકજીવનનું રહસ્ય	...	૧
પ્રા. ૨ આત્માનું સ્વરૂપ	...	૧૫
પ્રા. ૩ શાન્તિ	...	૩૮
પ્રા. ૪ ચૈતન્ય . વિશાળતા	..	૫૮
૨ કર્તવ્યનો નિયમ	...	૮૪
૩ યજ્ઞનો નિયમ	...	૯૮
પ્રા. ૫ પવિત્રતાનું આધ્યાત્મિક બળ	...	૧૨૦
પ્રા. ૬ આત્મિક જીવનમાં મનની એકાગ્રતાનું સ્થાન	...	૧૨૭
પ્રા. ૭ આદર્શજીવન	...	૧૩૨
પ્રા. ૮ ખરૂં આત્મજ્ઞાન	...	૧૩૯
પ્રા. ૯ ખરી આત્મદક્ષતા	...	૧૫૦
પ્રા. ૧૦ આધ્યાત્મિક અને સામાજિક જીવન	...	૧૬૦
પ્રા. ૧૧ આત્મશક્તિની ભયતા	...	૧૬૯

આ પુસ્તકના લેખકે રચેલાં પુસ્તકોની યાદી.

દ્વય જીવન	૧—૦—૦	માતપિતાનું કર્તવ્ય	૦—૨—૦
થિઓસોફી ૫ મુગનત્તો	૦—૫—૦	ગૃહજીવનની અસર અથવા	
આદર્શ પુરુષ	૦—૬—૦	પ્રેમદ્વારા શિક્ષણ	૦—૪—૦
થિઓસોફી લેખમાળા	૧—૦—૦	આગરક્ષણ તથા આગ શિક્ષણ	૦—૨—૦
સંયમ સામ્રાજ્ય	૦—૬—૦	પૂર્વના તારાનું મંડળ	૦—૧—૦
ભગવદ્ગીતા અધ્યયન	૦—૧૨—૦	સેવાનો માર્ગ	૦—૧—૦
પ્રભુમય જીવન	૦—૧૨—૦	મદાત્માનું હૃદય	૦—૧—૦
શ્રી શુદ્ધ ચરીત્ર	૦—૧૦—૦	સુખની શોધ	૦—૧—૦
ધર્મ બિન્દુ	૨—૦—૦	શાંતિનું રચણ	૦—૧—૦
ગુરુ દર્શન	૦—૧૨—૦	થિઓસોફી સંબંધી	
અદ્વા એજ જીવન	૦—૪—૦	બે ખોલ	૦—૧—૦
પ્રભુને નામે	૦—૪—૦	મનુષ્યનું ભવિષ્ય	
વિદ્યાર્થી બંધુની સેવામા	૦—૪—૦	પોતાના હાથમાં	૦—૧—૦
જગદ્ ગુરુનું આગમન		ચોગમાર્જનો ભોમીઓ	૦—૧—૦
અને તેની તૈયારી	૦—૨—૦	થિઓસોફી અને કળવણી	૦—૨—૦
જગદ્ ગુરુનું આગમન	૦—૧—૦	વિશ્વનું પરમ તત્ત્વ—પ્રેમ	૦—૨—૦
રસશાસ્ત્ર	૦—૪—૦		

મળવાનું ઠેકાણું—કર્તા પાસેથી

રતનપોળ—અમદાવાદ.

આગકેને લણવામાં હોંશીયાર, આકાંક્ષ અને બુદ્ધિમાન કરવાં હોય તો

મેમોરાઇન (૨૭૨૮૩)

વાપરજો આ દવા સ્વાસ્થિ અને દરેકતદાર હોવાથી બાળકો ખુશીથી ખાઈ શકે છે. નાનાં બાળકોને નાનપણથી જ આ દવાનું સેવન કરવાથી તેમની બુદ્ધિ અને વાદલાસ્તી વધે છે. કામપણ અથવા વિષયો સહનથી શીખી શકે છે. તેમનું મગજ થંડું રહે છે. જ્ઞાનશક્તિઓ ખીલે છે, ગતિ-તના અથવા વિષયમાં મન પરાંતી શકે છે, જે બાળકો ઠોડ હોય અને ઘણીવાર ગોખવા છતાં પણ જે વાદ રહેતું ન હોય અને નિશ્ચિતતામાં અંકેક કલાસમાં બંને ત્રણ ત્રણ વર્ષ પડી રહેતું પડતું હોય તો આ દવા ઉકારાને આ દવાનું સેવન કરાવજો. તેનાથી તેની વાદશક્તિ તિવ્ર થશે. દરવર્ષે સહેલાઈથી પાસ થઈ શકશે, અને મને તેના વિષયો સહન કરવા વગર ગોખણપટ્ટોએ વાદ રહી જશે. દરેક બાળકને માટે આ દવાની ખાસ જરૂર છે જેથી તેનું મગજ સુધરશે, આંખોનું તેજ વધશે. લોકી સુધરશે, ને શરીર નિરોગી રહેશે. આ દવાનો હાજરા વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લઈ પોતાની જીંદગી સુધારી છે. નેની ડી ૩, ૨ ત્રણી ૩, ૫-૧-૦

અષ્ટમાસ સ્કુલમાસ્તર બીમલાઈ મોહનભાઈ લખે છે કે-મેમોરાઇન-થી નાથુને ફાયદો થયો છે માટે માંજે ૧ ડોઝ વી. પી. થી મોહનભાઈ મગજની અસ્થિરતા મટી છે ને હિંમત સારી આવે છે. તેમ બુદ્ધિ વધી છે.

પાટણથી માસ્તર માધવ પેલાભાઈ પરમાર લખે છે કે આપને ત્યાંથી મેમોરાઇનનો ડોઝ મંગાવ્યો હતો તેથી મને ઘણાજ ફાયદો થયો છે. મગજની અસ્થિરતા મટીને મગજ કામ કરવા તત્પર થાય છે. આવી દગની જનસમુદાયને ઘણી જરૂર હતી અને તે વાપરવા કું દરેકને અંતઃકરણપૂર્વક અભિમાન હૈં છું નેમાં વળી અભ્યાસ કરતાં નાનાં બાળકોને માટે તે અમીસર છે કારણકે તે વાદશક્તિને વધારે છે જેમને નાનાં બાળકોના આશીર્વાદ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેમણે તો આ દવા જરૂરથી મંગાવી અજમાયશ કરવાને ચુકતું નહિ.

નાનાં કાળોદરાથી પા. કાળોદરા નાથાભાઈ લખે છે. આપની મેમોરાઇન દવાથી અમને ઘણાજ ફાયદો થયો છે. બીજા એક કમી મોકલશે.

હવે કેમીશન વર્કસ-અમદાવાદ.

અમે તેટલા વૈભવો અથવા ધનદોલત હોવા છતાં પણ જો શરીરમાં શક્તિ નહિ હોય તો તે સર્વ સુખ નકામું છે.

ટૉનીક પીલ્સ

આ દવાથી શરીરમાં શક્તિ આવે છે. કાટ; ચુસ, કળતર, અશક્તિ હાથ ચઢવો; ઠમર દુખવાં મટે છે. મગજે થંડક આવે છે; અને શરીરમાં નવી શક્તિ દેખાતી થાય છે. ધાતુમન દોષો મટાડી, ખરૂં પુરૂષત્વ બદલે છે. ચેલાખ કે સ્વાને, કે કાઠપણ રરતેથી ધાતુનું જીવું અંધ કરી ધાતુને બદલ કરી વધારે છે. લોહી સુધારે છે, અને સંસારના ખરા આનંદનો સ્વાદ અખાડે છે. તમામ વૈભવ હોય છતાં પણ જો શરીર નબળું હોય, વીર્યની ક્ષીણતા હોય, અને ધાતુનું કમજોરપણું હોય તો તે સર્વ વૈભવો નકામા છે. આજકાલ ખરાખ કુટેવોથી, બલ્લઅર્થનું પાલન ન કરવાથી; અને બાળ-જાગ્યાથી ધણી યુવાનપુરુષો નિરતેજ અને વીર્ય વિહિન થઈ ગયેલા હોય છે. તેવા મનુષ્યોએ ફરી નવેમરથી યુવાનાવસ્થાના ખરા આનંદનો ઉપભોગ કરવો હોય તો ખમારી આ દવા એકવાર વાપરી જાવી. ધણી માણસોએ તેનો લાભ મેળવી નવી જુવાની; નવું બળ અને નવા ઉત્સાહને મેળવ્યો છે, કી. રૂ. ૧. ત્રણની કી. રૂ. ૨—૧૦. આ શિવાય તમામ રોગોની દવા મળશે.

પ્લેગકીલર—આ દવાથી ધણી પ્લેગના દરદીને હાથદો થયો છે. પ્લેગ થયો હોય તો તરત મટે છે દવા પીનારને પ્લેગ થતો નથી કી. રૂ. ૧—૦ કઝનની કીમત રૂ. ૮—૦

પેનહરબામ

આ ખામ ચોપકવાય—માથાને દુઃખાવો, વા, ચરકા, કળતર તરતજ મટે છે. સંધિવા ઉપર રુજુકાર છે કી. ૦—૮—૦ ત્રણ બાટલીની રૂ. ૧—૦

વધરાવલ ગુટીકા.

આ દવા ખાવાથી વધરાવળ, સારણ ચઢિ, ધણી જાય છે. કી. રૂ. ૨—૦ અલમની કી. રૂ. ૦૧

દેવે કેમીકલ વર્કસ—અમદાવાદ.

આત્મિક જીવન

પ્રકરણ ૧ બું.

* આત્મિક જીવનનું રહસ્ય.

મનુષ્ય પોતે તો આત્મા છે, અને સ્થૂલ વામના અને માનસિક શરીરોદ્વારા આ જગતમાં કામ કરી રહ્યો છે. આપણે આજે આ શરીરો નહિ પણ પ્રકૃતિના બનેલા શરીરોની પાછળ રહેલા આત્મતત્ત્વનો વિચાર કરીશું. વિચારના એવા ઉચ્ચ પ્રદેશ પર આપણે આજે જરા માગીએ છીએ કે જ્યાં તમને તમારી દિવ્યતાનો ખ્યાલ આવશે, અને તે દિવ્યતા અનુભવવાને તમે તત્પર થશો. જો આપણને તે ઉચ્ચ વાતાવરણનો રહેજ પણ અનુભવ થાય, તે ચૈતન્યના

* ૩૯ એની એસન્ટના એક ભાષણ ઉપરથી.

હિચ પ્રદેશની ઝાંખી કરી શકાએ તો જરૂર આપણે જગતની અડ-
ચણાની પેલીપાર જઈશું. અંશોમ પમાડનાર કાંણો વચ્ચે પણ
શાંત બાળકોનું અને દુખીના રાકે વચ્ચે પણ સુખમાં રહી શકીશું.
અરે બાળુબ દેવાટ અને મારામારી હોય તે વચ્ચે પણ આપણે
અડગ રહીશું અને જગતના નાગાન્ય લોકોને અસતાપ અને ચિંતા
થાય તબા પ્રસંગોમાં પણ આપણે સંતાપ રાખીશું.

જગતના સર્વ તત્ત્વજાનેનાં હેતુ ધ્યેયો અત લાગવા । છે.
એવો એક પ્રશ્ન છે કે જ્યાં શોક વેશ કરી શકે નહિ. જ્યાં દુઃખ
સંભવી શકે નહિ. મનુષ્ય આત્મિક જીવન ગાળી આ રિવાજોમાં જો
રહી શકે તો ઈશ્વરથી મર્્યાદન હોવા છતાં પણ તે અનંતકાળની
શાંતિ અનુભવી શકે. આ રિવાજોનો અનુભવ કરવાને તેણે દુનીયાની
અડચણો ન પેલી પાર કેમ જવું તે શીખવું જોઈએ. પણ તે માટે
જે જગતમાં તે યુદ્ધો છો તેના તેણે ત્યાગ દરગતો નથી. તે વાસ્તે
ગુફા શોધવાનો નથી કે જગતમાં જવાનું નથી. તેમજ જગતના
પ્રવૃત્તિમય સ્થાનોમાંથી નાસી જવાનું નથી. તે બજારમાં બ્યાપાર કરે, તે
કોર્ટમાં કેસ ચલાવે, તે હોસ્પિટલમાં દરદીઓની સારવાર કરે, તે
બ્યાપારીની દુકાને પોતાનું કામ કરે, અથવા તો રાજગાદી પર બેસી
રાજ્ય ચલાવે. ખરી શાંતિ વાસ્તે-આત્મિકજીવન વાસ્તે-આવો મનુષ્ય
સાંસારીક મનુષ્ય કરતાં દરેક દુઃખ વધારે સારી રીતે બજાવે છે,
પોતાને માથે આવેલી કોઈપણ દુઃખ અદા કરતાં તે જરાપણ પાછો
હાંતો નથી, પણ પોતાની પૂણ શક્તિથી, પોતાના પૂર્ણ સામર્થ્યથી
અદા કરે છે, છતાં તેવો મનુષ્ય દુનીયામાં રહી પોતાની દિવ્યતા
અનુભવે છે, અને દુનિયાના ક્ષણિક સુખો સારૂ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી
પણ પ્રભુની દિવ્યશક્તિના સાધન તરીકે કામ કરે છે.

હવે આત્મા તે શું ! ત્યાં સુધી આત્માનું સ્વરૂપ આપણા સમજવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આત્મિકજીવનનું રહસ્ય આપણે કદી રીતે સમજી શકીએ ! આત્મા એ પ્રભુનો અંશ છે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવદ્-ગીતામાં જણાવે છે કે મમૈવાંશો જીવમૂતઃ જીવ મારો અંશ છે. આત્માને યથાર્થ નમજવાને બે - બે ભગવદ્ગીતા તરફ લક્ષ આપશે તે તમને જણાશે કે ત્યાં આત્માને હમાં રહેનાર દેહી તરીકે ગણેલા છે. આપણે આ લખમાં શરીરોનો નાહ પશુ આત્માનો વિચાર કરવા માગી મે છીએ. આત્મા તે મનુષ્યમાં રહેલા પ્રભુ છે. ભગવદ્ગીતા જણાવે છે કે :

મનાસૂનગતાસંશ્ચ નાનુશોચન્તિ પાંડિતાઃ

“ શબ્દા પુરૂષો ગરેવા તેમજ જીવના કાષ્ટને પણ વાસ્તે શોક કરતા નથી, ’ આ જગતના જીવન અને મરણને લીધે ઉપજતા શોકની પણ પેટી પાર જવાનું-વૈરાગ્ય ધારણ કરવાનું-મારણ અમર-ગીતામાં એમ સારા રૂપમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અત્રે તેનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના આશ્વત્થ નથી. ત્યાં દરેક જીવ વિશે કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

ન ત્વેવાદ્ જાતુ નાલં ન ત્વં નેમે જનાધિપાઃ ।

ન ચૈવ ન ભવિષ્યામઃ સર્વે વયમનઃ પરમ્ ॥

ન જાયતે ત્રિયતે વા કદાચિદ્ નાયં મૃત્યા મચિતા વા ન મૃયઃ
અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાગો ન હન્યતે હન્યમાને શરોરે ॥
વાંસાસિ જીર્ણાનિ યથા વિદ્વાય નવાનિ મૃદ્ધાણિ નરોઽપરાણિ
સથા શરોરાણિ વિદ્વાય જીર્ણાન્યન્વાનિ સંયાનિ નવં નિ દેહો દ્વ

મ. ગો. અ. ૨

અર્થ—એવો એક પણ સમય ન હોતો કે જ્યારે હું, તું, અ-
થવા આ મનુષ્યોના રાગઓ ન હોતા. તેમજ અવિષ્ણમાં પણ આપણે
હયાતીમાં નહિ હોઈએ એવું અનશે નહિ. આત્મા જન્મતો નથી, મરતો
નથી, તેમજ જન્મ્યા પછી તે ફરીથી થતો નથી, તે જન્મ્યા વગ-
રનો નિત્ય, શાશ્વત અને સનાતન છે. શરીરનો નાશ થતાં છતાં પણ
તે નાશ પામતો નથી. જેની રીતે મનુષ્ય જીવું વસ્ત્રો ત્યાગ કરીને
નવાં વસ્ત્ર ગ્રહણ કરે છે, તેવી રીતે આત્મા જીવું શરીરોનો ત્યાગ
કરીને નવાં શરીરોમાં પ્રવેશે છે, તે પછી બહુજ ભારપૂર્વક વિગ્રય-
જ્ઞાનથી શ્રીકૃષ્ણ જણાવે છે કે—

નૈનં ક્ષિપ્યન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ॥

ન ચૈનં ક્લેદયન્ત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥૨૩॥

અચ્છેદ્યં ડયમદાશ્વં ડયમવલેષો ડયોપ્ય પથ વ

નિનયં સર્ષગતઃ સ્થાણુ રચલો ડયં સનાતનઃ ॥૨૪॥

અઘ્યક્ષો ડયમચિન્ત્યો ડયમર્ષિકાર્યો ડયમુચ્યતે

તત્માદેવં વિદિત્યેન નાનુશોષતુમર્હેસિ ॥૨૫॥

મ. ગી. અ. ૨

આત્માને શસ્ત્રો કાપતાં નથી, અગ્નિ બાળતો નથી, પાણી
તેને ભીંજવતું નથી, પવન તેને સુકવતો નથી, તે આત્મા
છેતો નથી, બળતો નથી, ભીંજતો નથી, સુકતો નથી, તે
નિત્ય, સર્વવ્યાપી, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે, તે આત્મા
અબ્યક્ત છે, અચિંત્ય, અવિકારી છે. આ પ્રમાણે આત્માને જે
બાણે છે, તેણે શેઠ કરવો નહિ.

આત્માનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે દુકાણમાં આપવામાં આવ્યું
છે. જો તમે પોતે આ શરીરમાં રહેનાર આત્મા હો, આ નાશવંત

શરીરમાં રહેલા તમે સમજે કે જન્મ મરણ તમને અવર કરી શકે નહિ, જો તમે પોતાનો શાશ્વત અને સનાતન માનો, તો પછી તમને મોહ કે શોકનો વારતો અવકાશ ક્યાં છે ?

શું તમે પ્રભુના જીવનના આગીદાર નથી ? શું તમે પ્રભુ જેટલા જ શાશ્વત નથી ? તો પછી દેહોમાં રહેલી દેહી અને દેહોનો શો સંબંધ છે !

તમે અનંત કાળના પ્રવાસી છો— ન વિચાર જો તમને પ્રથમ દૃષ્ટિએ અપરિચિત લાગતો હોય તો દેહી અને દેહ બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આત્મા અને તેના શરીરો વચ્ચેનો ભેદ આપણે સમજવો જોઈએ. તે માટે કુદરતમાંથી આપણે એક દર્શન લઈએ.

આપણો આત્મા જ પુનઃ પુનઃ જન્મ લે છે, તે સંબંધમાં વિખ્યાત વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી થોમસ હક્સલી જણાવે છે કે : “ કુદરતમાં આ પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતને ટેકા આપનારાં વળાં તરત છે, પણ તેના અભેદ કરનાર કોઈ પણ તરત નથી. દાખલા તરીકે જન્મના એક મોટા વૃક્ષના વિચાર કરો. આ વૃક્ષ આ પૃથ્વીપર કેવી રીતે ઉગે છે—વૃક્ષ પામે છે—તેનું જીવન તપાસો. તેને દર વર્ષે નવાં પાંદડાં આવે છે. આ પાંદડાં હવામાંથી પેશણ મેળવે છે, અને તે પેશણ વડે વૃક્ષ જીવે છે. જ્યારે પાંદડાં ખરી જાય ત્યારે પણ તેના નવો રસમાં ભરાઈ જાય છે. પાંદડાંદારા મેળવેલું પેશણ રસ મારફતે નીચે આવેલા મૂળીઆમાં એકઠું થાય છે, અને મનુષ્યોની દૃષ્ટિથી અદૃશ્ય ત્યાં તે રહે છે; પણ વનંતઃક્રમ આવે છે, શીઆંગા પુગ થાય છે, પક્ષીઓના મધુરગીત આપણે કાને પાત્ર લાગે છે, અને કુદરત નવા પોશાકમાં પ્રકટ થતા પ્રગ્લબ કરે છે, રસ થડ મારફતે ઉંચે ચઢે છે. અને ડાળીઓ સુધી પહોંચી જાય છે. તે જીવન આપનાર રસ વૃક્ષના દરેક ભાગને પહોંચી જાય છે.

તે જીવન આપનાર રસ વૃક્ષના દરેક ભાગને પહોંચે છે. વૃક્ષને કળાઓ આવવા લાગે છે. નવાં પાંદડાં દેખાવા લાગે છે, અને એક વાર ફરીથી તે વૃક્ષ હિનાળામાં શોભીતું બને છે, અને વૃક્ષ જીવતું રહે તે માટે પાંદડાં પોષણ આપનારાં તરવો હવામાન, ખેતવાનું કામ આરંભે છે.

મનુષ્યનું જીવન પણ આવાજ પ્રકારનું છે. મનુષ્યને આત્મા વૃક્ષ જેવો છે. તે દિવ્ય ઈશ્વર છે, જેને માનુષીરૂપરૂપી ધરતીમાં વાવવામાં આવ્યું છે, વૃક્ષનાં પાંદડાં તે મનુષ્યની જીંદગીઓ સમાન છે સર્વ દેખે તેમ તે પ્રકટ થાય છે કે જેથી તે પાંદડાં પોષણ મેળવી શકે. અને તે એવા રૂપમાં ફેરવી નાંખે કે જેથી આત્માની અસ્વીકૃતિ થાય. તે પોષણ મેળવે છે, અને રસરૂપ પોતાનો અનુભવ અર્પણ કરે છે. તે પાંદડાં ખરી પડે છે અને નાશ પામે છે અને સુકાં પાંદડાંને કાં તો બાળવામાં આવે છે અથવા તો કચરામાં દાટવામાં આવે છે, પણ જીંદગીના અનુભવ રૂપ રસ તો આત્મા તરફ વળે છે. અનુભવ દ્વારા જે પોષણ જીંદગીને પૃથ્વીપર મળે તે પોષણ તે આત્માને આપે છે, આત્મામાં તે અનુભવ ક્રિયાતરૂપે પરિણમે છે, અને જ્યારે ફરીથી જન્મ લેવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે જેમ વૃક્ષ નવાં પાંદડાં પ્રકટાવે છે, તેમ આત્મા નવો જન્મ લે છે. ફરીથી આત્મા જીવન શાળામાં બેસે છે, અને ફરીથી પોષણ મેળવે છે. અને તે દ્વારા આત્મા વિકાસ પામે છે. ઉપર પ્રમાણેના સંબંધ આત્મા અને તેના દેહો વચ્ચેના-અમર અને નાશવંત તરવો વચ્ચેના-છે, તમારું જીવન વૃક્ષના પાંદડાં જેવું અને તમે વૃક્ષ જેવા છો કે જે વૃક્ષ મરતું નથી પણ નવાં પાંદડાંને જન્મ આપ્યાં કરે છે.

આ યથાર્થ સમજવામાં આવે તો તા'ને આત્માના સ્વરૂપને ખ્યાલ આવી શકે. આત્મા શરીરો દ્વારા જોઈતાં પોપણ મેળવી લે છે, પણ પોતે તો જન્મતો નથી, તેમ મરતો પણ નથી, પણ પોતાની અનંત શક્તિ પોતાથી અમુક શક્તિના પ્રકટ કરે છે કે જે ઉપરથી મનુષ્ય કેટલો વિકાસ પામ્યો છે તે સમજી શકાય છે.

આત્માનું અમર જીવન મર્ત્ય સ્તરીમાં ત્યારે પ્રકટ થાય છે ત્યારે તે જીવનના વિકાસનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. આપણે પ્રથમ જણાવી ગયા તેમ આત્મા તો તે પ્રભુનો અંશ છે. શ્રીકૃષ્ણ આત્માને પોતાના અંશરૂપ જણાવે છે અને તે ઉપરથી આત્માના ગુણોનો આપણને સહજ ખ્યાલ આવે છે. અને તે ઉપરથી આપણે દુનિયાના જડ જીવનમાં ગુંગાચેડા હોવા છતાં આત્મિક જીવન આપણામાં કયારે પ્રકટ થાય, તે પણ આપણા સમજવામાં આવે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રભુના ત્રણ મહાન ગુણો છે. અને જે મનુષ્ય પ્રભુનો અંશ હોય તો ને જ ગુણો મનુષ્યમાં પણ જણાવા જોઈએ. પ્રભુમાં તે ગુણો અખ્યાદિત છે, ત્યારે મનુષ્યમાં તે મર્યાદિત હોય છે. પ્રભુમાં તે પૂર્ણ છે ત્યારે તે ગુણો મનુષ્યમાં ખીલતા નતા હોય છે. પ્રભુના ત્રણ ગુણોમાંથી એક ગુણ શક્તિ છે; કારણ કે તે દુનિયાનો રાજા છે. અને તે શક્તિનું પ્રતિબિંબ મનુષ્યમાં પડે છે. ત્યારે તે પ્રતિબિંબ હચ્છાશક્તિ રૂપે પ્રકટ થાય છે. આ હચ્છાશક્તિ ગમે તેટલી દબાયલી અથવા મર્યાદિત હોય તો પણ તે પ્રભુની શક્તિ છે. પ્રભુમાં પૂર્ણ સ્વભાન છે. જે વડે તે પોતાને જાણે છે ને પોતાની અંદર રહેલ સર્વ કાંઈ જાણે છે. કારણ કે પ્રભુ સિવાય બીજું કાંઈ છે જ નહિ, તે જ એક અદ્વિતીય છે. એ જ રીતે મનુષ્યમાં આપણે બીજું સ્વરૂપ જ્ઞાનનું જોઈએ છીએ તે આપણને મનુષ્યમાં રહેલી દિવ્યતાનો સાક્ષાત્કાર

કરાવે છે તે સમયે મનુષ્ય શબ્દોથી નહિ પણ ખરેખર કહી શકે છે સૌંદર્ય “હું” તે છં. ” તે જ્ઞાન એજ ખરું જ્ઞાન છે; અને તે સિવાયના જ્ઞાનને શાસ્ત્રોમાં અજ્ઞાન તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે. અને પ્રભુની ઉત્પાદક શક્તિ મનુષ્યમાં મનરૂપે પ્રકટ થાય છે. આ ઉત્પાદક શક્તિ થડે મનુષ્ય બધી વસ્તુઓ નવી બનાવે છે.

આ પ્રમાણે જો આપણે મનુષ્યનો ત્રિવિધ સ્વભાવ જાણીએ અને તેની સાથે તે મનુષ્યમાં ઇચ્છાશક્તિ, જ્ઞાન અને ઉત્પાદકશક્તિ છે, તેનો ખ્યાલ લાવીએ તો પછી પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ આત્મિક ગુણો તેના સામાન્ય જીવનમાં કેવી રીતે પ્રકટ થાય છે અથવા તે માનુષી જીવનની પ્રવૃત્તિઓ કરતાં દિવ્ય જીવનની પ્રવૃત્તિઓને બિજા ઓળખાવનારાં કયાં તત્ત્વો છે, તે આપણે કેમ જાણી શકીએ ?

આપણે માનુષી જીવનને દોરતી ઇચ્છાશક્તિની પ્રવૃત્તિઓથી આત્મિક પ્રવૃત્તિને કેવી રીતે જુદા જાણી શકીશું ? મનુષ્ય વિષય સુખ પાછળ દોડે છે, કાર્ત્તિ પાછળ ધમે છે, મામાનક પ્રતિષ્ઠા સાડે પ્રયત્ન કરે છે, અને રજકીય સત્ત મેળવવા મથે છે.

હા આપણે વાપારીના ધંધા લાઇખ. તે પ્રભુના કાયનું કામ કરે છે તે મનુષ્યોના અરજપોષણ તારતે જે વસ્તુઓ જોઈએ છે તે પુરી પાડે છે. જા તે આ આપત સમજે તો દુકાનો કેટલી પરિવ્રત અને ઉમદા બને. પછી માત્રમાં શ્રેણભેદ થયે નહિ. એક ચીજ બતાવીને તેને બજારી બીજી ચીજ આપવામાં આવશે નહિ. લુભકમાં કાંજ વધારે નાખવામાં આવશે નહિ ખાંડમાં રેત ભેળવવામાં આવશે નહિ. આમાં લોકડાની સગીંગા માત્રમ પડશે નહિ. દુકામાં કોઈ પણ વસ્તુમાં ભેગસેગ જણાશે નહિ. કાયદાની આપતમાં તમ જ વાપારી બાબતમાં આધ્યાત્મિકતા પ્રવેશ કરતાં દુઃખનો નાશ અને સુખનો સ્વાદો થશે.

આ દૃષ્ટિ રાખી આપણે મૃદુજીવનો પતિપત્નિના સંબંધને વિચાર કરીએ. જે પતિ પોતાને દિવ્યપતિ તરીકે માને છે.—શું શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું નથી કે હું પતિ છું—તે સમજશે કે પત્ની કેળ તેના મોજશે અને વાસ્તે કે તેની સગવડો સાચવવા તેમ જ તેના સુખમાં વધારો કરવા જ્યારે તે તેની સજાઈ વૃત્તિ તૃપ્ત કરવા માટે જ નથી, પણ વિષય જેમ પોતાની દૃનિયા પ્રત્યે વર્તે છે, તેમ પતિએ સ્ત્રીના સ્હાનર, અને રણ કનાર થવું જોઈએ. અને સ્ત્રીના નમળા ખમા ભાર નીચે ન હાઇ જાય માટે મૃદુજીવને મોજે દિઠાવામાં અને મદદ કરવી જોઈએ. અને પતિએ પત્ની તરફ રક્ષણ કરનારો અને મમતા દેખાડનારો પ્રેમ રાખવો જોઈએ. પત્નીએ પતિને વિષયરૂપ ગણીને પોતે તેના પ્રત્યે લક્ષ્મી જેવા ભાવ ભાગવવો જોઈએ. તેણે પતિને રક્ષણ કરનાર અને દોષનાર તરોકે ગણવો જોઈએ કે જેથી માગ્યા મિત્રાય પણ તેની સેવા માટે પોતાનો પ્રેમ વહા કરે અને હક તરીકે નહીં માગવામાં આવેલો દોષાથી તે પ્રેમ વધારે માણ અને છે, એ જેથી રીત પ્રભુને પુષ્પ ચઢાવે છે, તેમ આ સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રેમનાં પુષ્પો અર્પે છે.

જો કોઈ પિતા આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવા માગતો હોય તો તેણે મનુષ્યોના પિતા અને સ્હાન પ્રમુ તુલ્ય થવું જોઈએ, તમે વિચિત્રતાના સૂત્રિ ક્રા. એવો જો તમારું જીવન આવે તો તમરા પુત્રો તથા પુત્રાઓ પ્રત્યે તમારે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ?

કોઈ પણ અડચણ પ્રશ્નને તમારા પુત્રો તથા પુત્રીઓ તમારી પાસે હોડતા આવે. જોઈએ: પત્નિ જ્યારે તો જ્યારે પ્રમંથોમાં તેઓ મામાપથી ભગતા કરે. કારણ કે તેમના પાતાપિતાને સ્હાન નથી, પણ તમારા રે છે. આથી શેકજાન સ્થિતિ થાય

પામી છે. જો પિતાનું જીવન ખરું આધ્યાત્મિક હોય તે પ્રોત્સાહન તેને પોતાના ઈષ્ટમાં ઈષ્ટ નિત્ર અને જલ્દી દયાળુ વક્ષક તરીકે ગણશે. તેઓ કાંઈ પણ કડીદત્ત પોતાના આપને જલ્દી તરફ ગણશે નહિ અને આધ્યાત્મિક જીવન માળનાર પિતા, પુત્રને એને તેવે અપરંપર ક્ષમા કરી શકશે. તમે બધા જાણો છો કે તમારામાં અનેક દોષ છે. તમે પાપ કરો છો, થવા કાંઈ આજ્ઞામાં નિર્જાણતા બતાવો છો, ત્યારે તમે પ્રભુ પાસેથી દયાની આશા રાખો છો, તો તમારે પણ તેવજ દયા તમારા છોકરાઓ પ્રત્યે રાખવી જોઈએ અને તેમને માર્ગમાં આગળ વધારવા જોઈએ; અને જ્યારે તમે વૃદ્ધ થશો ત્યારે જેવી રીતે બકનો પ્રભુ પ્રત્યે ભાવ બતાવે છે, તેવી રીતે તેઓ તમારા પ્રત્યે વર્તશે. તમે તેમનું યુવાવસ્થામાં વક્ષ્ય થઈ અને તેમને દોષો; તેથી તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં તમને ટેકારૂં થશે. એવે તમારો પુત્રીઓને વિચાર કરો. જો તમે દિવ્ય પિતાનું જીવન માળના છો તો તમારો પુત્રીઓ જે ફરજોના તારી પાસેથી આશા રાખે તેવી ઘણી ફરજો થઈ તમે તેમના પ્રત્યે અદ્ધ કે વાન ચુક્યા નથી? તમે સત્. આઠ, નવ નવ વર્ષથી પુત્રીઓને તૂટે નહીં તેના કમનના સંબંધમાં નહીં દો છો, તેઓ લગ્નની પ્રતિજ્ઞા શી છે, તે સમજતી થાય તે પહેલાં તમે તેમનાં લગ્ન કરી નાખો છો, આપ તો ઘણી તર બાળપણમાં વિધવા બને છે. જેવું તેમના જીવન ઉપર શોકનું વાદળ આવી જાય છે. જે પતિ સથે તે રહેવા પણ પામી નથી, તે મૃત પતિની છાયાનું સમંજી કરતી બેસે છે.

અરે! હિંદની સત્કરે પણ નહિ મગેલી તેવી પવિત્ર વિધવાઓનો વિચાર કરો. અને પછી કહો કે તેમના પિતાએ તેમના બહુ પોતાની ફરજો બજાવી છે? જ્યારે પુત્રના હાથમાં બાળક નહીં પણ દીંગલી હોવી જોઈએ, તેવી નાની વયની પુત્રીને માતા થવાની

જોખમદારીઓ અને દુઃખો વડવા મેં કહ્યાં મ્યાં ખરા પનાને હક છે? જ્યાં તે પુત્રીનું પિતાએ રક્ષણ કર્યું જોઈએ, અને તેને દોષી જોઈએ, તેના નમયે તેને પરણાવી સામરે મોકલવાનો પિતાને શો હક છે! સ્વાભાવ અને સ્વતંત્રતાને યોગ્ય દેશના શહેરીઓ તરીકે તમારા પુત્રો અને પુત્રીઓ અને, તે માટે તમારે આધ્યાત્મિક મનુષ્યો તરીકે આ દિશામાં ધન્ય કરવાનું છે. બાળક પતિ અને બાળક સ્ત્રી સ્વતંત્રતા ભોગવતા દેશના શહેરીઓ થઈ શકે નહીં. બાળકોને તેમની લાયકાત પછી પુખ્ત વયના મનુષ્યો કરતા યોગ્ય કામો સોંપવામાં આવે છે, અને આથી તેઓ નમળ અને છે. અને અકાળે પડેલા બોળની અસરથી તેઓ કદાપિ મુક્ત થઈ શકતા નથી.

ત્યારે આત્મિક જીવન શું નેનો ખના લાવો, આત્મિક જીવન એટલે ફક્ત. આત્મિક જીવન એટલે પ્રેમ, પ્રભુ જેની રીત આખા વિશ્વમાં પોતાના ફક્ત જાળવે છે. તરી રીતે તમારે કુટુંબમાં અને શહેરમાં તમારી દરેક ફક્ત જાળવવી જોઈએ, એવું ધારાને કે તમે પણ દેહધારી પ્રભુ છો.

હવે એક બીજી બાબત કહેવાની રહે છે. આપણે આધ્યાત્મિક જીવન જાળવાને ઓછો વધતો પ્રયત્ન કરીએ છીએ આપણે પ્રભુ સાથેના ઐક્યની વાતો કરીએ છીએ, આપણે મહત્તા, પવિત્રતા, જ્ઞાન અને પ્રેમ તરફ વિશેષ આગળ-ધવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરીએ છીએ, આ બધું ઉપયોગી છે. પણ એક એવી બાબત છે કે જે આપણે વિચારવી જોઈએ, કાંણુ કે આધ્યાત્મિક જીવન વાસ્તે તે જરૂરી છે.

જીવન એક છે. પછી તે જીવન પાપીમાં હોય કે સતમાં હોય, તે અંડાળમાં હોય કે પવિત્ર પુરુષમાં હોય-પણ સર્વ જીવન હવ્ય છે, કશું કે પ્રભુ એક છે.

તમે પ્રભુ સાથે એક થવા ઇચ્છો છો. તમે ક્રિષ્ણો સાથે એક થવા ચાહો છો !

તમે મહાત્માઓ અથવા સંતો સાથે એક અનુભવના માગો છો, શું તમે વિષયી, વેશ્યા, ચોર સાથે તમારું એક કબુલ કરવા તૈયાર છો ?

તેમાં પણ પ્રભુ હાથ કરી રહ્યો છે, ત્યારે આધ્યાત્મિક જીવનની મોટી શી ?

તમે પવિત્ર છો. તમારી પવિત્રતાનો હેતુ શો ? તમે તમારી જાતને ખીજી અલગ ગણો અને તમારા જીવનની સંતોષ પામે, કારણ કે તમે ખીજા કરતાં વધારે સાગ છો. શું આ પવિત્રતાનો હેતુ છે ?

ખીજકુલ નહિ. તમારી પવિત્રતા એટલા વારં વાર છે કે તમે અપવિત્રમાં અપવિત્ર મનુષ્યોની વચમાં જાઓ અને તમારી પવિત્રતાની તેમને પવિત્ર બની દિવ્ય જીવનનો અનુભવ કરવા માટે સમીપ લાવી શકો. તમે જાણો છો. અજ્ઞાનોઓ તમને પર્વત પડતા નથી તમે વગર ફેગવ એલાઓથી, અમાણ્ય અને મરકાત વગરના મનુષ્યો પાછા વેળો છો. પણ તમને જ્ઞાન એટલા વારં વાર મળ્યું છે કે તમે અમાણ્ય અને અવમ લોકોમાં ફેગવગીતો પ્રાપ્ત થઈ જાઓ કે જેથી તેના તમારા જ્ઞાનવડે વિષ જાતી બને, અને તમારામાં તમારો નેમનામાં ને એક જીવન છે, તેનું જીવન તમારો આજ પ્રકાર કરી શકે. અના આ પ્રકાર કાન છે. આપણે તમે આ એમ માગીએ છો કે ઉંચા પુરો પીચા નગરને આપણે દિલ્લા ગયે.

અપણાથી નીચી કક્ષા પર ઉભેલા જીવો પ્રાપ્ત પીચા નગરને તેમને આપણી કક્ષાએ લાવવા. આ અપણા પુણી નીચે ? જો આપણે આ કામ ન કરી શકીએ તો આપણામાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાન નથી. આપણામાં ખરો ધર્મ નથી. પવિત્રતાના ડોળ નીચે દુષ્ટ

સ્વાર્થ છે, અને હલકી વસ્તુઓ પ્રત્યેના રાગ ઉચ્ચ વસ્તુઓ પ્રત્યેના રાગનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, માટે આધ્યાત્મિક જીવનનો વિચાર કરતાં-એ વાત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે કે તે જીવન ખી-જીવને જાતલ કરનાર નથી, પણ સર્વને પોતાનામાં સમાવનાર છે, તે સર્વને પોતાના બનાવે છે. તે કામને બહિષ્કૃત ગણવું નથી, તે પોતાનું જીવન સર્વ સાથે બહેચી આપવા ખુશ હોય છે. અને એવો મનુષ્ય પોતાના વિશાળ જીવનને કીમતી એટલા માટે ગણે છે કે તે પોતાનું વિશાળ જીવન પોતાના બંધુની સાંકડી પ્રજ્ઞાલિકામાં રેડી રહે, અને આ પ્રમાણે વિશેષ જીવન આવતાં પહેલાં તે પ્રજ્ઞાલીકા જેટલી યોગ્ય હતી તેના કરતાં વિશેષ યોગ્ય થઈ શકે.

આપણે આ વિષય સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે હું તમારા સંમુખ એક ચિત્ર રજૂ કરવા માગું છું. અરે હું ધારું છું કે મારા લેખના જીવંદો કદાચ તમારા સ્મરણ પટમાંથી જુસાઈ જાય, પણ આ ચિત્ર તમને વિશેષ યાદ રહેશે, ધારો કે તમે કોઈ કારીગરની પાસે ઉભા છો. તે કારીગર પથર ઉપર કામ કરતો હોય છે. દાલ પણ ધણા કારીગરો જાતે જ હાથ કામ કરે છે. તે પથરને કાતરે છે અને તેમાં પોતે મનમાં કલ્પેલાં મુર્તિ નિપજાવવા પ્રયત્ન કરે છે. હવે જો તમે તે કારીગરને પુછશો તો તે જણાવશે કે તેની આગળ આ એક પથરને દુકડા પડેલા છે, અને તેમાંથી તે મુર્તિ ધડી કાઢતો નથી, પણ તે પથરના દુકડા નીચે મુર્તિ સંતાયેલી છે, જે તે કારીગર જોઈ રહે છે. તે પોતાના હથોડા અને ટાંકણાવતી તે મુર્તિ સિવાય ખીજો નકામો પથરનો ભાગ કાતરી કાઢે છે; અને આ પ્રમાણે તે પથરમાં રહેલી મુર્તિને બહાર કાઢતો જાય છે. તમે કેહું જે મુર્તિને ન જોઈ રહે એ તે મુર્તિને તે પોતાની શુદ્ધિની તીવ્રતાવડે જુએ છે, અને પોતાની હથોડી અને ટાંકણાવતી તે મુર્તિ સિવાયનો નકામો ભાગ કાઢી

નાંખે છે તે શરીરના સુંદર અવશેષ ઘડતો ના, શાશ્વ કે મૂર્તિ
 તો પથ્થરમાં નિર્ધમાન હતાં. તમારા પશ્ચાત્તી જ સ્થિત છે તમારા
 માનુષી જીવનરૂપી પથ્થરમાં પ્રભુનું મૂર્તિ છુપાયેલી પડેલી છે. તે મૂર્તિ
 તમારા હાડકાંસના શરીર ને લાગણીઓ અને મનની નીચ સતાયેલી
 પડે છે. તમારું તે મૂર્તિને નવી ન્યવાની નથી. તે ત્યાં જ છે, તમારે
 તે નવી બનાવવાની નથી, તમારે તેને છુટી કરવાની છે. પ્રભુ તમારી
 અદર ખેંચેલો છે. તે પ્રકટ થવાને રહ જોવા કંઈ છે; અને
 મનુષ્યનો દાષ્ટ આગળ તે જીવતા પ્રકટ થવાને અંતરાય રૂપ જે
 બળનો હોય તે દર કરવાનું બીજું કામ તમારું છે. હવે આ
 તમારું દાષ્ટ્યું ન તમારા વિચાર છે. આ તમારા હથોડી તે તમારું
 સકલ્પન છે. સકલ્પનરૂપી હથોડો હાથમાં લે, વિચાર રૂપી
 દાષ્ટ્યું હાથમાં પકડે, અને જ્યાં સુધી પ્રભુરૂપ મૂર્તિ ન દેખાય ત્યાં
 રૂધા તેને આવરણ કરવાની શરીરની અને મનની લાગણીઓને
 કાઢી નાખો. આમ કરવાથી માનુષી જીવનરૂપી પથ્થરમાંથી દિવ્ય
 મૂર્તિ તેના સુંદર પોશાકમાં પ્રકટ થશે. પ્રભુનું તેજ પ્રકટવા લાગશે,
 કે જે તેજથી સઘળા મનુષ્યોને પ્રકાશ અને ગરમી મળી શકશે.
 મનુષ્યમાં રહેલો પ્રભુ પૃથ્વીપર વિસ્તરવા લાગશે, અને મનુષ્ય
 જાતિને માટે કામ કરવાની કાર્તિ તમને પ્રાપ્ત થશે. માટે જીવ-
 નના કારીગર બને. દુનિયાની દુકાનમાં કામ કરનારા કારો-
 ગરો બને. આમ કરશે તો જ્યારે તમે આ સ્થૂણ શરીર છોડી
 જશો ત્યારે તમે પોતાના શરીરે નહિ પણ શાશ્વત આત્મા તરીકે જાણી
 શકશો, અને તમારું જીવન વધારે વિશાળ થશે, તમારું નશીબ
 વધારે ભવ્ય થશે, અને તમારું જીવિષ્ય વધારે મહાન થશે. તમે સ્વ-
 તંત્ર થશો. તમે પ્રકટ પ્રભુ થશો-કે જે મનુષ્ય જીવનનું સાધ્ય અને
 અંતિમ હેતુ છે.

પ્રકર ૨ મું.

* આત્માનું સ્વરૂપ.

અત્માનું સ્વરૂપ મમજનું એ કાંઈ અદેશું કામ નથી આ-
પણે આ ભૂતમા (Personality) ની પાછળ જ-
વાને કાંઈ કાંઈ સાર પ્રવર્તન કર્યા હશે, પણ વ્યગ્રીસાર તેમાં આપણને
નિષ્ફળતા મળી છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે જ્યારે તેઓનું વય
ત્રણ વર્ષનું હતું, ત્યારે સ્વભાવ-કું જુદી વ્યક્તિ હું એવું ભાન-
પ્રાપ્ત તેમના મનને થવા લાગ્યું, બાલ્યવસ્થામાં બગીચામાં એકલા
પડી જવાથી અથવા માતાના રક્ષણ કરનારા હાથથી છુટા પડવાથી
આમ બન્યું હતું. સર્વે નરાં અનુભવોનો તે પ્રારંભકાળ હતો. આવા
કાંઈ જાનના અનુભવ પૂર્વે સ્વભાવ બાલ્યવસ્થામાં ખરીરીતે ભાગ્યેજ
હોતો છે. ટેનીશન કરી લખે છે કે:-

The baby new to earth and sky,
What time his tender palm is prone

* ઉપનિષદના શિક્ષણના આભારે-મળલેખક એડવર્ડ કાર્પેન્ટર.

Against the circle of the breast
Hath never thought that "This is I"

મૃત્યુ તથા આકાશ બાળકને તદ્દન નવીન લાગે છે, પોતાનો માતાના સ્તનને ધાવવા વળગે છે, તે સમયે પણ “હું આ છું” એવું સ્વભાવ તેને હોતું નથી. તે બાળકને જ્ઞાન તો હોય છે, પણ સ્પષ્ટ સ્વભાવ હોતું નથી, આ સ્વભાવના અભાવ અથવા ખામીમાં બાળકોની તથા પશુઓની માનસિક ક્રિયામાં જે ન સમજાય તેનો ખુલાસો મળી શકે છે. બાળકને જીવ બહુજ ઓછો અથવા નહિ જેવો હોય છે, તેને જીવ પામવાનું કંઈ કારણ હોતું નથી. તેણે પોતાની એવી મુર્તિ રચી નથી કે જેને કોઈ ઇન્જ કરી શકે તે દુઃખ અથવા અનિદ્રાથી કંટાળે, પણ ભવિષ્યમાં ચનાર દુઃખનો તેનો ખ્યાલ હોતો નથી, (અને ભવિષ્યનો ખ્યાલ બાંધવો એ દુખનું એક લક્ષણ છે.) દુઃખ અને સ્વભાવ એક બીજા સાથે જોડાયેલાં છે, તેવીજ રીતે પશુઓના સંબંધમાં પણ આપણે વિચાર કરી શકીએ. આખી રાત થોડો કે માથે ખેતરમાં બહાર પડી રહેવાનું કેવી રીતે સહન કરી શકે છે? ત્યાં તેમને વરસાદ કે ઠંડી સહન કરવાં પડે છે, છતાં ધીરજથી તે સહન કરતાં જણાય છે. આનું કારણ એમ નથી કે તેમને અનિદ્રા પડતી નથી; પણ આખી રાત તેમને આ સહન કરવું પડશે, એનો તેમને બીલકુલ ખ્યાલ હોતો નથી. વળી આ સાથે આપણે પોતાનો અનુભવ છે કે આપણાં દુઃખોમાંના નવદશાંશ દુઃખ તો ભવિષ્યની આપણનો વિચાર કરવાથી ઉદ્ભવે છે; આથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે પશુઓમાં સ્વભાવનો અભાવ હોવાથી અથવા સ્વભાવ બહુજ થોડું ખીન્નું હોવાથી તેઓ જે ભારે દુઃખો સહન કરી શકે છે, તે દુઃખ જે આપણને સહન કરવું પડતું હોય તો જરૂર આપણે ગાંડા બની જઈએ.

અમમ જતાં બાળકને સ્વાભાવ થતું જાય છે. અને યુવક કે યુવતીને આત્માનું જ્ઞાન થતું જાય છે. તેનું જ્ઞાન બહુજ અવ્યસ્થિત સ્થિતિમાં હોય છે, પણ તે આપતમાં કંઈ શકાં નથી. આત્માના સ્વરૂપ વિષે જો કાંઈ બાળકને પુછવામાં આવે તો તે પ્રશ્નનો નીકાલ આજુવામાં તેને કંઈ અડચણ પડશે નહિ. તે કહે છે કે “હું કોણ છું તે હું સારી રીતે જાણું છું.” “હું જીમી બ્રાઉન છું. મારા વાળ સ્વાથ પડતા છે. મારું વય બાર વર્ષનું છે નગેરે” તે પોતે કોણ છે તે સારી રીતે જાણે છે. અથવા તો સારી રીતે જાણું છું એમ માને છે. ઉમર વધતાં તેની આ આત્માની વ્યાખ્યા બેઠવાય, અને તે જણાવે કે ‘હું સારો ક્રિકેટ રમનારો છું. અથવા મેં અમુક પરીક્ષાઓ પસાર કરી છે’ છતાં આ બધામાં તેની કહેવાની રીત એક સરખીજ છે. અમુક સદ્ગુણો અને શક્તિઓના સમૂહ પર તે પોતાનું ચિત્ત સ્થિર કરે છે, અને તે સમુદાયને આત્મારૂપ માને છે; અને મારા ધારવા પ્રમાણે મોટા વિસ્તારથી આપણે પણ તેવુંજ કરીએ છીએ.

પણ આગળ વધતાં વધારે વિચાર કરતાં લાગે છે કે આવી રીતે આત્માનું સ્વરૂપ વિચારવામાં આપણને અડચણો આવે છે. હું અમુક સદ્ગુણોના સમુદાય પોતાને ગણું છું પણ ખરી રીતે મને જણાય છે કે હું તે સદ્ગુણોના સમુદાય નથી. પણ હું તો ખરો આત્મા છું. હું તે સદ્ગુણોના સમુદાય નથી, પણ તે ગુણોનો દહા છું. હું તે ગુણોની પાછળ અને પેલીપાર આવેલો છું. (આ ગુણો સદ્ગુણો હોય કે દુર્ગુણો હોય કે સદ્ગુણ. દુર્ગુણનું મિત્રજી હોય તે કંઈ અહીં ધ્યાનમાં લેવાનું નથી) માટે તે આંતર તત્ત્વ છે, તે જાણવાને તે તત્ત્વ ઉપર મારા મનને સ્થિર કરૂં છું. હું

શરીરની પાછળ કંઈક ઈશ્વર અથવા વાસના પ્રકૃતિનું બનેલું તત્ત્વ જોઈશું. તે આ શરીર કરતાં વધારે સંક્રમ અને વધારે ઉચ્ચ તત્ત્વ હોય છે. તે શરીરની અંદર રહે છે અને શરીરની ઇન્દ્રિયો મારફતે જુએ છે, અને શરીરનો નાશ થતાં પણ તેનામાં જીવવાની શક્તિ હું જોઈશું, અને એ તત્ત્વ હું આત્મા તરીકે ગણું છું. પણ વિચારમાં આ પગલું લીધા પછી જણાય છે કે હું પૂર્વના જેવા જુદા ફરીથી કરું છું. હું નવું ચિત્ર કે મુર્તિ રચું છું પણ જે ખરો “હું” છે તે તો મારા આ ચિંતનની પાછળ અંત પેલીપાર રહેલો છે. હું જ્યારે અમુક ધ્યેય ઉપર મારું મન સ્થિર કરું છું ત્યારે તે પદાર્થરૂપ બની જાય છે, અને ખરું ધ્યેય પાછળ ચાલ્યું જાય છે. આ પ્રમાણે ચાલ્યાં જ કરે છે. હું હારી જઈશું, અને આત્મા શું છે તે નિશ્ચય પૂર્વક કહી શકતો નથી. જગતમાં એવા ઘણા મનુષ્યો માલમ પડે છે કે જે આત્મા મંબંધીના ઉપરના ચિંતનને નકામી ખાલી કલ્પનારૂપ માને છે. તેઓ જડવાદી હોવાથી તેઓ પોતાનું લક્ષ શરીર ઉપર વધારે રાખે છે. ખુદ્દા શબ્દોમાં કહીએ તો તેઓ આત્માને શરીર તથા શરીરને લગતી ઉપાધિ રૂપ માને છે.

અર્થાત્ શરીરના તથા મનના ગુણોને તેઓ આત્મારૂપ માને છે. વળી તેઓ કહે છે કે, “આત્મા ગમે તેવો હોય પણ શરીરથી મર્યાદિત છે. દરેક મનુષ્ય શરીરના અને લાગણીઓનો, તેમજ તેને લગતી વાસનાઓ અને ભાવનાઓનો અભ્યાસ કરે છે, અને તમે તેની પેલીપાર જઈ શકો નહિ. મનુષ્યના સ્વભાવમાં તેની પેલીપાર જવાનું સામર્થ્ય નથી, આત્મા આ શરીરથી બંધાયેલો છે. અને શરીરના નાશ પામવા સાથે તે નાશ પામે છે.” આ

અનુમાન પ્રથમ દષ્ટિએ ઠીક લાગે છે, પણ વસ્તુના તદ્દન અપૂર્ણ છે. એ વાત ખરી છે કે જો મનુષ્યના રોગીન્સના કુઝેના જેવી સ્થિતિમાં ઉઝડ ટાપુપર રાખવામાં આવે તો તે પોતાની શારીરિક તંગીઓ પુરી પાડવામાં અથવા તો શરીરને લાલકરક થઇ પડે તેવી માનસિક તંગીઓ પુરી પાડવામાં પોતાનું સમગ્ર સામર્થ્ય વાપરે; પણ આપણે જાણીએ છીએ કે ત્રણ લોકો ખીજનું કંઠ્યાણુ કરવામાં પોતાની જીદગી ગાળે છે. અને કેટલીકાર તો તે વસ્તે તેઓ પોતાની શારીરિક અને માનસિક સમગ્ર અને સુખનો પણ ભોગ આપે છે.

માતા પોતાનું જીવન રાત્રિ દિવસ પોતાના નાના બાળકનું અને બીજા બાળકનું ચિંતન કરવામાં પસાર કરે છે તેમની પાછળ તેના વિચારો અને પ્રયત્નો દોરાતા હોય છે. તમે તેની માતાને કદાચ સ્વાર્થ કહેશો, પણ તેનો સ્વાર્થ તેના પોતાના શરીર અને મનની પેલીવાર મથેલો હોય છે, અને પોતાના પાગકોના જૂતાત્માના કંઠ્યાણુ સુધી પહોંચે છે. તેના શરીરમાં તેના બાળકોનાં શરીરો સમાઇ જાય છે, વળી તે સ્ત્રીનો પતિ જે કુટુંબના પોષણ સાથે આખો દિવસ કામ કરે છે, વિચારે છે, શ્રમ લે છે, મહેનત કરે છે અને દુઃખ અનુભવે છે, આ સર્વ જે શરીરમાં તેની સ્ત્રી અને છોકરાઓ સમાઇ જાય તે વિશાળ શરીરને વારતે કરે છે, તેનું આખું કુટુંબ એ શું તેનું શરીર નથી ? અથવા તો કોઇ મનુષ્ય અમુક મંડળ, અથવા સંપ્રદાય, અથવા સમાજનો સભાસદ હોય છે અને તેની પ્રવૃત્તિઓ આ વિશાળ મંડળના હિતને અનુસરી કરવામાં આવે છે અથવા તો અસાધારણ વૈદ્ય અને વીરતાથી કોઇ પોતાના દેશને સાથે પોતાના જીવનનો ભોગ આપે છે. (હાલમાં આવા દૃષ્ટાંતો ઘણાં મળી આવે છે) ત્યારે શું આપણે

એમ કેમ ન કહી શકીએ કે આખી પ્રજા તે મનુષ્યના શરીરનો એક વિભાગ છે ? અથવા તે તે ધર્મને ખાતર પોતાના પ્રાણ અર્પી શુણીએ ચડવા તૈયાર થાય છે. તેનો ધર્મ સાચો છે કે ખોટો છે, એ બીનમહત્વનું છે. પ્રથમ એજ છે કે તેનામાં કાંઈક એવું તત્ત્વ છે કે જેને ખાતર તે પોતાના ઐહિક સ્વાર્થ અને શરીરની સામાન્ય આગણી આની પેલાપાર જઈ વધારે વિશાળ વિસ્તારવાળા કાંઈક તત્ત્વને સાફ પોતાનું જીવન અને શક્તિઓ અર્પણ કરવા તૈયાર બને છે.

આત્માના સ્વરૂપ વિષેના ઉપર જણાવેલા એ દષ્ટાંતોમાંથી પ્રથમ દષ્ટાંત આપણને અંદર ને અંદર સૂક્ષ્મ પ્રદેશમાં દોરી જાય છે, જ્યાં છેવટે આપણી કલ્પનાશક્તિ હારી જતી જમ્યાપ છે; ત્યારે બીજા દષ્ટાંતમાં આપણે બહાર ને બહાર જતા જઈએ છીએ; આપણું ક્ષેત્ર વિશાળ ને વિશાળ બનતું જાય છે પણ તેનું છેવટનું સ્વરૂપ તે આપણા કલ્પણમાં આવતું નથી. આ બંને દલીલોથી આપણે એવા અનુમાનપર આવીએ છીએ કે જેને આપણે શોધીએ છીએ તે ઘણું વિશાળ છે, ને આપણું આગમન ત્યારે બાબુએ વિસ્તારાએલું છે. છતાં જો આપણા મનના ઉંડામાં ઉંડા ભાગમાં બ્યાપી રહેલું છે, તે કેટલું દુર અને કેટલું ઉંડુ છે તે આપણે જાણતા નથી આપણે એટલું કહી શકીએ કે બધાં લક્ષણો અને ચિન્હોપરથી આત્મા અત્યાર સુધી આપણા કલ્પામાં આવેલી કાંઈપણ વસ્તુ કરતાં વધારે ગહન અને વધારે ઉંડો છે.

સામાન્ય દરેજના જીવનમાં આપણે સામાન્ય સ્થિતિમાં પડી રહીએ છીએ, પણ મોટા અનુભવો જો કે કંઈજાનક અને દુઃખદાયક હોય છે તોપણ તે અનુભવોનું ઉત્તમ ફળ એ હોય છે કે આપણે તે સમયે વિશાળ જીવનનો અનુભવ કરવા, ભાગ્યશાળી થઈએ છીએ.

કેટલીકવાર પ્રેરણાની પળોમાં અત્યંત ઉત્સાહના પ્રસંગે આંતર પ્રકાશના સમયે, યુદ્ધના પ્રસંગે જ્ઞાન ભુલી જવાના સમયે ખીજા મનુષ્ય પ્રત્યે પ્રેમ અથવા અપર્યાપ્ત દાખવતી વખતે, ધાર્મિક ખુમારી વખતે અંતરાત્મા આગળ અનંત વિશ્વ ખુલ્લું થતું લાગે છે, અને પોતે કદાપિ નાહ અનુભવેલું દર્શન તેના આત્મા આગળ ખુલ્લું થાય છે.

આપણે બધાને આવા અનુભવો થોડાં જ વખતે પ્રમાણમાં થયા હશે, હું કેટલાક મનુષ્યોને જાણું છું અને તમે પણ કેટલાક મનુષ્યોને ઓળખતા હશે કે જેઓએ કાર્મિક પ્રપંચે જીંદગીનાં એકવાર પણ આપણે ઉચ્ચકાંઠે ગયેલા અનુભવ્યો છે, અને તેમને વિશ્વનું એવું દર્શન થયું હતું કે જે દર્શન તેઓ કદાપિ ભુલ્યા નથી. તેઓએ વિશ્વનું હાર્દ જોયું છે અને સદૃશી મનુષ્ય જાતિ સાથેની તેમની એકતા અનુભવી છે. તેમના અમરપણાને તેમને ખ્યાલ આવ્યો હતો, અને પોતાની કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે તેવા વિશાળ ચૈતન્ય સાથે પોતાનો સંપર્ક છે એવી તેમને ઝાંખી થઈ હતી. એકવાર પણ આવી ઝાંખી થાય તો મનુષ્ય તે કદાપિ ભુલી જતો નથી અને ફરીથી તેનું દર્શન કદાપિ ન થાય તો પણ તેનું આખું જીવન તે અનુભવથી રંગાઈ ગયું હોય છે.

આ આત્માના સ્વરૂપ બં વિષયની ચર્ચા ઇતિહાસની શરૂઆતથી થઈ છે. હું કહેવા જતો હતો કે ફનીયાના પ્રારંભમાં આ વિષય ચર્ચાયા છે. ત્રણ હજાર વર્ષ પુર્વે આ પ્રશ્નોપર ચિંતન અને મનન કરનારા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ઉત્તર હિંદના અરણ્યોમાં વસ્યા હતા; અને તેઓએ જુદાં જુદાં દર્શનો પ્રકાશ્યાં છે દરેક દર્શનને ઉપાદેશ કોઈ ગુરૂ અરણ્યમાં જઈ પોતાની આલસામ સપ્ત્યામધ શિષ્યોને એકઠાં કરતો હતો, આ બધા તેની સમીપમાં રહેતા, અને તેના ઉપ-

દેશનું શ્રવણ કરતા હતા. આવા જુદા જુદા મતો હયાતીમાં આવ્યા હતા, અને આ ગુરુઓના અભિપ્રાયો તેમના શિષ્યો એકઠા કરતા હતા. આ એકઠા કરેલી નોંધોના પુસ્તકો થતાં હતાં, જે હિંદના અધિઓએ પ્રયોજ્યા ‘ઉપનિષદો’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેમાં જ્ઞાનના આધારણ વચ્ચે રહેલાં છે. જેમાંના કેટલાક વચ્ચે આજે તમારી સન્મુખ હું રજુ કરવા માગુ છું. તેમણે આધિક્ષા અનુમાનો આપણે હાલમાં જેને તત્ત્વજ્ઞાન કહ્યું છે તેનામને પાત્ર ન પણ ગણાય. તેમના પ્રયત્નશીલનું અથવા તો દલીલોનું ઉત્પન્નનું અનુમાન નથી, પણ તે આંતરપ્રેરણા અથવા સાક્ષાત્કારના જ્ઞાકારા છે. અને આ બધા ઉપનિષદોમાં જેને આપણે સાધારણ રીતે કચરાપટ્ટી જેવી દલીલો કહીએ તેના વચ્ચે અને તે જમના પ્રાકૃતિની રૂઠીની વાર્તાઓ વચ્ચે આ સાધારણ જ્ઞાનના જ્ઞાકારા આપણને જણાઈ આવે છે. પણ આ ઉપનિષદો કહેનારા અને લખનારાઓ વસ્તુઓના હાર્દને સમજી શકતા હતા; અને હું કહેવાનું હિન્મત ધરું છું કે હાલના સમયમાં ધણાજ થોડા તેજુ રહસ્ય અનુભવવાને સમર્થ છે. આ ઉપનિષદોમાં લિન્ન લિન્ન વિષયો ચર્ચવામાં આવ્યા છે, પણ તે સર્વ આત્માની શાખાના આત્મતામાં લગલગ મળતા આવે છે. તેઓ એક સરખી રીતે પ્રતિપાદન કરે છે કે દરેક મનુષ્યો આત્મા-વિશ્વના આત્મા સાથે અમર છે, અને એક રીતે એક છે. દરે આ અનુમાન અસાધારણ લાગે છે અને હાલના જમાનાના મનુષ્યો તો તે સાંભળીને ધડીલર દમ ખેંચે છે, પણ એ બધા ઉપનિષદોનો સાર છે. આ દોરી બધી ઉપનિષદોમાં ચાલી આવે છે કે દરેક વ્યક્તિનો આત્મા બીજા દરેક વ્યક્તિના આત્મા સાથે તેમજ પશુઓ અને બીજા પ્રાણીઓના આત્મા સાથે ઐક્ય ધરાવે છે.

જેઓએ હાંદોઅ ઉપનિષદ વાંચ્યું હશે, તેમને ખબર હશે કે જે ઉપનિષદમાં પિતા પોતાના પુત્ર સ્વેતકેતુને આ બાબતમાં ફરી રીતે બોધ આપે છે. તે કુદન્તના વિવિધ પદાર્થોને બતાવીને તે પુત્રને તે પદાર્થના સ્વરૂપ સાથે પોતાની એકતા અનુભવવા ઉપદેશ આપતાં કહે છે કે સત્ત્વમસિ તુંજ તે છે. તે સ્વેતકેતુને એક વૃક્ષ બતાવે છે. આ વૃક્ષનું સ્વરૂપ શું છે ? પાંદડાં, શાખાઓ વગેરે બહારનાં સાધનો દૂર કર્યા પછી એમ કશુંક કરે છે કે રસ એ વૃક્ષનું સ્વરૂપ છે. તે પછી તે પિતા કહે છે કે તે રસ તુંજ છે, સત્ત્વમસિ તે પુત્રના હાથમાં લવણનો ટુકડો આપી પુછે છે કે લવણનું સ્વરૂપ શું ? પુત્ર અભરાય છે. તેનો આકાર તેમજ તેની પારદર્શકતા તે લવણનું સ્વરૂપ બહુાય નહિ. પિતા પુત્રને કહે છે કે “ તે કકડો ક્યાં ગયો ? ” પુત્ર કહે છે કે “ હું બાણતો નથી ” પિતા કહે કે “ તારી આંગળી આ જળમાં બોળ અને સ્વાદ લે ” સ્વેતકેતુ ચારે બાજુએ આંગળી તે ખારા જળમાં બોલે છે, અને દરેક સ્થળે તે પાણી ખાઈ લાગે છે. તે કશુંક કરે છે કે ખારાજ એ લવણનું સ્વરૂપ છે. પછી તે પિતા કહે છે કે તું જ તે છે ” અહીં બતાવેલી વિચાર પદ્ધતિની તરફેણમાં તથા વિરુદ્ધમાં હું કંઈ બોલવા માગતો નથી, હું કહેવા માગું છું તે એટલું જ કે દષ્ટા અને દશ્ય વચ્ચેની એકતા બધા ઉપનિષદોમાં પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે અને આ બાબત ગંભીર મનન કરવા જેવી છે.

ઉપનિષદના કાળ પછી જેયેલી ભગવદ્ ગીતામાં તેનો કર્તા લખે છે કે “ જેનો આત્મા પવિત્ર છે, જેનો આત્મા સર્વનો આત્મા છે ” આવું વાક્ય સાંભળતાંજ કોઇને તેના સામે વિરોધ પ્રકટે છે. આ કથન એટલું વિજ્ઞાન, મહાન અને વિશ્વવ્યાપી છે કે તેમાં રહેલા સત્યને ટેકા આપતાં આપણે આંધકા ખાઇએ છીએ,

“ જોતો આત્મા પવિત્ર થયેલો છે ” તેનો અર્થ શા ? મારા સમજવા પ્રમાણે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. આપણામાંના ધણીખરાના આત્મા પવિત્ર તથા શુદ્ધ હોતા નથી. તેઓ પારદર્શક હોતા નથી. તેથી બધો વખત આપણે બીજાને છેતરીએ છીએ. અને આપણી અને તેમની વચ્ચે વાદળ ઉભાં કરીએ છીએ. આપણે બીજાઓ પાસેથી વસ્તુઓ લઇ લેવાને સધળો સમય પ્રયત્ન કરીએ છીએ; અને જોકે ખુશ્ખા શબ્દમાં પ્રસ્ટ ન કરીએ તો પણ આપણા હૃદયથી આપણે બીજા કરતાં શ્રેષ્ઠ છીએ એમ વિચારો કર્યા કરીએ છીએ. આપણી આશ્વપામના બધા મનુષ્યો કરતાં આપણી શ્રેષ્ઠતા છે, એવા વિચારો કર્યા કરીએ છીએ. આપણા પડોસીઓ આપણી હઠે પહોંચેલા નથી તે બતાવવાને આપણે તેમને હલકા પાડવાને પ્રયત્ન કેટલીવાર કરીએ છીએ. બીજાની વસ્તુઓ લઇ લેવાને આપણે કેટલીવાર પ્રયત્ન કરીએ છીએ. અથવા તો જે માનને આપણે લાયક નથી, તે માન મેળવવા મથીએ છીએ. પણ આ બધું કામ જ્યારે આપણે કરીએ છીએ ત્યારે આપણી અને બીજાની વચ્ચે આપણે પદડા ઉભા કરીએ છીએ. બીજાની સાથે સત્ય વ્યવહાર ચલાવવો અને તે મનુષ્યને પૈસાની બાબતમાં છેતરવો અથવા તો તેની કાનિનું હરણ કરવું આ બંને બાબતો એક સાથે બની શકે નહિ. જો તમે ઉપર પ્રમાણે કરતા હો તો તમે ગમે તેટલી છાની રીતે કરતા હો છતાં તમે તે મનુષ્યની ખુશ્ખી દૃષ્ટિથી જોઇ શકશો નહિ. કારણ કે તમારી અને તેની વચ્ચે આ બધો વખત વાદળ ખડું હશે. જ્યાં સુધી તમારો આત્મા આ ખરેખરી વિચિત્ર અને હાસ્યજનક નજીવી ઇચ્છાઓથી, તમારો શ્રેષ્ઠતાની ભાવનાઓથી અને સ્વાયંત્ર્ય મુક્તિ નથી (અને આપણા જીવનનો મોટો ભાગ આ

અથા (વચારેથી જ રંગાય છે) ત્યાં સુધી તમે સત્યને કદાપિ જાણુતા નથી અને જાણી શકશો નહિ.

પણ જ્યારે એવો સમય આવે છે, જ્યારે તમને મોટો હિંડો કડવો અનુભવ થાય છે, અને જ્યારે આ હલકી અને નજીવી આખતો તમારી આગળથી ખસી જાય છે, ત્યારે કામક પ્રસંગે આશ્ચર્ય સાથે તમારો આત્મા જોષ શકે છે કે તમારો આત્મા આસપાસના બીજાઓનો પણ આત્મા છે, સર્વથા ઐક્યનો અનુભવ ન પણ થાય. છતાં તેને લાગે છે કે તેની અને બીજાઓની વચ્ચે હિંડા સંબંધ અને બંધના છે અને પછી તેન શબ્દશઃ સત્ય લાગે છે કે જેનો આત્મા પવિત્ર થયો છે, તેનો આત્મા એજ સર્વ પ્રાણીઓનો આત્મા છે.

સામાન્ય મનુષ્યો જેઓ મનના વ્યાપારમાં રમે છે, અને જેઓ આંતર પ્રેરણા ક્રીડી શકતા નથી, તેઓ તો એમજ કહેશે કે આ વિચારો મનુષ્ય સ્વભાવ અને કુદરતના વિરોધી છે. પણ જેઓ વિજ્ઞાનને નામે આડું દહે છે તેઓ પોતેજ વિજ્ઞાન પદ્ધતિને અનુસરનારા નથી. કારણ કે કુદરત તરફ રહેજ પણ દૃષ્ટિ કરતાં જણાય છે કે કુદરતમાં જ્યાં ત્યાં એવીજ ક્રિયા થતી રહેતી છે. પરવાજાનો વિચાર કરો. પરવાજાનો આત્મા નની શામાના છેડે ક્રિયા કરે છે, અને ખોરાક લેવાને અને પાણીમાંથી હવા લેવાને ન, ત પાણીમાં પોતાના ફણગા નાખે છે. તે નાનો જતુ એમજ ધારે છે કે આ બધી ક્રિયા હું મારે પોતાને માટે કરું છું, પણ જે શાખાને છેડે તે ક્રિયા કરે છે, ત્યાં આગળ તે પોત આખા પરવાજાના ટાપુ સાથે જોડાયેલો હોય છે. સર્વનું સામાન્ય જીવન છે અને દરેકનું વ્યક્તિત્વ, ગત જીવન છે, અને શાખાને છેડે આવેલા નાનો જતુ એમ વિચારો.

છે કે તેની સમજી શકિતઓ તેના ગુણગતને સાચું વપરાય છે ત્યારે અમૃત: તે શાખાદાન: તે અખિલ જીવનને પોષણ આપે છે અને એના બદલામાં તે સામાન્ય જીવનથી તેને પોતાને સહાય મળે છે.

તમે કોઈ સામાન્ય વૃક્ષ તરફ નજર કરશો તો ત્યાં પણ જમને આવીજ ક્રિયા જણાઈ આવશે. વૃક્ષ ઉપરનું દરેક નાનું પાંદડું, જો તેને બરાબર જાન હોય તો એમજ માને કે પોતે તદ્દન અલગ છે, અને સૂર્યના પ્રકાશમાં અને હવામાં તે જીવ્યા કરે છે. શિયાળામાં તે કન્યામૃતને સુકાઈ જાય છે, અને આ રીતે તે પાંદડાનો અંત આવે છે.

વૃક્ષના થડમાંથી જે રસ વહે છે, તે રસથી પોતાની પુષ્ટિ થાય છે અને પોતે તેના બદલામાં વૃક્ષને પોષણ આપે છે, અને તે પાંદડાનો આત્મા તે અખિલ વૃક્ષનો આત્મા છે, આ સર્વતું તેને જાન હોતું નથી. જો પાંદડું બરાબર સમજી શકે તો તે જોઈ પણ શકે કે તેનું જીવન તે બહુજ ઉંડી રીતે આખા વૃક્ષના જીવન સાથે જોડાયેલું છે, લગભગ તે જીવનરૂપ છે. આ ઉપરથી હું કહેવા માગું છું કે હિંદના ધર્મશાસ્ત્રોનો આ મત વિજ્ઞાનશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ નથી, એટલું જ નહિ પણ મારી તો ખત્રી છે કે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને અનુકૂળ છે.

આપણે શ્વેતાશ્વેતતર ઉપનિષદમાંથી એક ખીનો ફરો તપાસીએ.

તે એકજ ધન્ય છે, તે સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલો છે, તે સર્વ આપી છે, તે વિશુ છે, સર્વ કાર્યોનો દ્રવ્ય છે, સર્વ જંતુઓનો અંતર્યામી છે, સંક્ષી છે, પ્રેક્ષક છે, ગુણાતીત છે.

આ બાષણની શરૂઆતમાં જ્યાંથી આ પ્રશ્ન મૂક્યો હતો ત્યાં આપણે પાછા ફરીએ. તમને યાદ હશે કે આપણે પ્રથમ વિચારી ગયા કે આત્મા એ ગુણોનો સમૂહ નથી. મનનો સ્વભાવજ આપણને તેવો વિચાર કરતાં અટકાવે છે. અમુક ગુણ અથવા ગુણોનો સમૂહ ગમે તેટલો સૂક્ષ્મ હોય છતાં મનના સ્વભાવથી જ આપણું વલણ અનિવાર્ય રીતે આત્મા બાણી જાય છે. આપણે આત્માને અમુક ગુણોના જાળન તરીકે નહિ પણ તે ગુણોના દૃષ્ટા તરીકે જોઈએ છીએ, ઉપર લખેલો ઉપનિષદનો અર્થ આપણને જણાવે છે કે “ સર્વં બ્રાણી-જ્ઞામાં રહેલો એક પ્રભુ, સર્વવ્યાપી, સર્વનો અંતર્યામી, સાક્ષી, દ્રષ્ટા મુલોથી મુક્ત ” વગેરે અને તમે આ બાબતનો વધારે વિચાર કરશો તો તમને જણાશે કે આ ફકરો સત્ય છે, આ બધાનો એકજ સાક્ષી, એકજ દૃષ્ટા હોઈ શકે અને તે સર્વમાં છુપો રહેલો પ્રભુ છે, તે સર્વનો સાક્ષી છે.

આખેહુમ અનુભવના અથવા તીવ્ર લાગણીના સમયમાં શું તમને એવી વિચિત્ર લાગણી કદી થઈ છે કે તમારો મનની પાછળ એક સાક્ષી હતો, કે જે તમારા મનમાં બનતી દરેક ક્રિયાને જોતો હતો, અને છતાં તે લાગણી તમારા વિચારોના કલ્પમાં પણ આવી શકે નહીં તેવી હતી. જ્યારે આફતના મોટા પ્રસંગે તમારું મન ભય અને ચીંતાથી ઘેરાઈ ગયું હતું, તે વખતે એકાએક શું તમે દ્રાક્ષવાર જાતી નથી અનુભવી ? શું તમને એમ નથી થયું કે હવે કેશાથી પણ તમને ઇજા થશે નહિ, તમે આમત્ય દુનિયાની પેલીપારના કોઈ મહાન વિશ્વવ્યાપી તત્ત્વ સાથે જોડાયા છો, અને તેથી મર્ત્યલોકના તોફાન તમને અસર કરી શકશે નહિ એવો અનુભવ શું તમને કદાપી નથી આવ્યો ? શું તમને એમ સ્પષ્ટ નથી થતું કે આત્મા કંઈકે આવા સ્વ-

જાવનો હોવો જોઈએ કે તે બધાને જુએ, છતાં તે કોઈથી પણ દેખાય નહીં ! કારણ કે જો તે જોઈ શકાય તો તે અમુક ગુણમાં તેનો સમાવેશ થાય અને તે વિચારનો વિષય થવાથી વિચારનો કર્તા ન થઈ શકે અને તે આત્મા સંભવી શકે નહિ. સાક્ષી 'સર્વ' ગુણોથી મુક્ત છે, અને હોવો જોઈએ તે સર્વ ગુણોનો દૃશ્ય હોવાથી તે કોઈપણ ગુણથી બંધાયેલો હોવો ન જોઈએ. તે સર્વથી ગુણમુક્ત હોવો જોઈએ. અને જો તેનામાં કોઈપણ ગુણનો સંભવ હોય તો તેનામાં બધા ગુણો હોવા જોઈએ. પણ તે કોઈ પણ રીતે કોઈપણ ગુણના બંધનમાં હોવા ન જોઈએ, અને બંને દૃષ્ટિએ વિચારતાં એમજ લાગે છે કે આ વિશ્વમાં બધાના છેવટનો સાક્ષી એકજ હોવો જોઈએ. જો આપણે એ અથવા વધારે 'સાક્ષી'ઓ માનીએ તો કાંઈક ગુણથી તે બંનેમાં ભેદ હોવો જોઈએ અને તે કાંઈક તે ગુણોનો ભેદભાર હોવો જોઈએ, કારણ કે આપણે ઉપર એવા અનુમાન પર આપ્યા હતા કે આ સાક્ષી કોઈપણ ગુણના બંધનમાં આવી શકે નહિ.

ત્યારે હવે મને લાગે છે કે આ વિશ્વમાં એકજ સાક્ષી એકજ આત્મા છે. સર્વ વસ્તુઓમાં, મનુષ્યોમાં અને પ્રાણીઓમાં, છોડાઓમાં અંતર્ગત રહેલો છે. તે સર્વ સૃષ્ટિમાં વ્યાપી રહેલો છે. સર્વ ચૈતન્યવાળા વસ્તુઓમાં તે આત્મા આવેલો છે. તે સર્વ ક્રિયાઓ જુએ છે. તે પ્રાણીઓ ઉપર પોતાની છાયા રાખે છે. તે આપણા હૃદયના ઉંડા-જીમાં વિચરે છે, તે દૃશ્ય છે, તે સર્વનો દેખનાર છે, છતાં સર્વથી મુક્ત છે.

જો તમે ખરેખર આ સંવનો અનુભવ કરો, અને તમારા મનના ઉડણુમાં તેને કોતરી દો તો તમારામાં મોટો ફેરફાર થવા વિના રહેશે નહિ. અ.ખી દુનિસ બદલાઈ જશે. તમે કરેલો દરેક

વિચાર અને કાર્ય નવું સ્વરૂપ અને નવો સ્વાંગ ધારણ કરશે. તમારા જીવનમાં એટલો બધો ફેરફાર થશે કે આ નાના લેખમાં તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય થશે. જીવનના મુળ તત્ત્વમાં ફેરફાર થવાથી સ્વાભાવિક રીતે જે મુદ્દાઓ, અનુમાનો અને કેટલાક માનસિક પરિવર્તનો થઈ શકે તેમાંથી કેટલાક વર્ણવવાને આ બાકીના લેખમાં પ્રયત્ન કરીશ.

“ ગુણોથી મુક્ત થવું ” આપણે આપણા ગુણો વાસ્તે અભિમાન કરીએ છીએ. આપણે આપણા સદ્ગુણો માટે અભિમાન ધરાવીએ છીએ, અને આપણા દુર્ગુણોની આપણને શરમ આવે છે. હું તમને કહું છું કે આ સંબંધી બહુ દરકાર કરતા ના. જે તમારામાં સારા ગુણો હશે, તેની કિંમત કાંઈ બહુ નથી, એમ તમને ખાતરી હશે. અને તમારામાં જે દુર્ગુણો હશે તે બહુ મહત્ત્વના નથી. આ બેમાંથી એકને બહુ મહત્ત્વ આપતા ના. શું તમે સમજી શકો છો ? તમે પોતે તો આ ગુણોમાંના એક પણ નથી. તમે તો આ ગુણોના દ્રશ્ય છો. તમારે જેવાનું એ છે કે તે ગુણો તમને ગભરાવે નહિ, તમને ડરાવે નહિ અને તમને આત્મજ્ઞાનથી વિચિત્ર ન રાખે, તે ગુણો તમને પડદારૂપ ન થવા જોઈએ કે જેથી તમને બીજા જાણી શકે નહિ અને તમે બીજાને જાણી શકો નહિ. જે તમે ગુણોની પાછળ દોરતા બંધ રહેશો તો થોડા સમયમાં તમે પવિત્ર થઈ જશો, અને તમને જણશે કે તમારો આત્મા સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા છે. અને જ્યારે તમને આમ લાગશે ત્યારે તમને જણાશે કે બીજા વસ્તુઓ ધણી મહત્ત્વની નથી.

કેટલીકવાર લોકો એટલા બધા ભલા હોય છે કે તેમની જલ્મનસાધ તેમને બીજાઓથી હાડી દે છે. તેઓ બીજાની કક્ષામાં હોઈ શકે નહિ અને તેથી તેમને લાગે છે કે બીજાઓ તેમના કરતા

ધણી ઉતરતા દરજ્જાના છે, તેથી તેઓ પોતાની 'બચાવથી' અંધ બની જાય છે, અથવા અંધારામાં આવી જાય છે. મુણેનું આવું પરિણામ આવવું એ ખરેખર દીવંગીરીમયું છે, અને કેટલીકવાર એમ પણ બન છે કે ધણીખરા લોકો તેમના ખસણ હોવાપણાને સ્વીકારી જ પોતાની અને ખીજાઓની વચ્ચે કાંઈ પણ જાતનો પડકાર ઉત્પન્ન કરતા નથી. ખીજાઓ તેમને પીછાણે અથવા તેઓ ખીજાને પીછાણી શકે તેને વારતે તેઓ અત્યંત રાજી હોય છે, આથી ધણી સારા મનુષ્યો કરતાં તેઓ સત્તની સમીપમાં વધારે આવતા જાય છે.

આત્મા ગુણોથી મુક્ત છે. તે આત્માં અતિ મહન છે, જે સર્વમાં તેને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બધા ગુણો છે, અથવા એક પ્રકાર નથી. તમારા આગળ હું બાપણ કરું છું, કે તમારા શુભ અશુભ સર્વ ગુણો મારા છે. હું તે ગુણોને મારા તરીકે સ્વીકારવા પૂર્ણ રીતે ખુશી છું. જે તેને વારતે યોગ્ય સ્થાન શોધવામાં આવે તો તે ગુણો યોગ્યજ છે, અને સ્વસ્થાને છે. પણ હું જાણું છું કે ધણી ખરા મનુષ્યોમાં તે ગુણો એવા મિશ્રિત થઈ ગયા હોય છે, અને એવો ગુંથવાડો ઉત્પન્ન કરે છે કે તે ગુણોને પોતાનામાં સ્થાન આપનારા હૃદયમાં ધણી વિરોધ અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. તમે તમારા ગુણોથી ભ્રુદા અને ભિન્ન છો, એવું જ્ઞાન તમે પ્રાપ્ત કરો તો તમે તે ગુણોની નીચે અને પેટી પાર ચાલ્યા જશો. તમે સર્વ ગુણોને સ્વીકારી તેની એકે વાક્યતા કરી શકશો, અને તમારો આત્મા શાંતિ અનુભવશે. તમે ગુણોના અધિપત્યમાંથી મુક્ત થશો. કારણકે તમે સમજશો કે તે ગુણોના સમુદાયમાંથી કાંઈ પણ ખાસ અગત્યના નથી.

જ્યાં આવો પ્રકાશ આવી શકે એવી મનની રિચિતિ જે તમે

મોઢ દિવસ પ્રાપ્ત કરો તો તમને તે અનુભવ ધણેજ અપૂર્વ લાગશે. તમને લાગશે કે તમારા માર્ગમાં કાંઈ પણ અંતનાય આશી નહિ. સખળો પુરુષો અને સ્ત્રીઓ તમારાં છે, તમારા એક ભાગ રૂપ છે. તમારી આસપાસ ત્રિશાળ દુનિયા પડી છે જેમે તમને ખ્યાલ પહોં નહોતો, જે તમારી છે, અને જેની દોલત બધી તમારી છે, તમારી રાહ જેની મેડી છે આવો અનુભવ કરવાને મેંકડો અને દબરો વર્ષ લાગે, છતાં સ્થિતિ છેવટે તો આવીજ થવાની છે. તમે કેમરા આમળ આવ્યા છો, ખારણામાં ડોડીમાં કરો છો શેકસળીવરે શું કશું છે ? તારા આત્માને વફાદાર બન, અને જેમ જેમ દિવસ પછી રાત્રી આવે છે, તેમ તું કોઈને પણ બીનવફાદાર ચર્ષ શકીશ નહીં” આ આ ત્રણ લીટીમાં કેટલું ગંભીર રહસ્ય રહેલું છે ! પૂણ રીતે અને દુંકાણમાં મનુષ્ય જીવનનો પાયો આવી સારી રીતે બીજે કોઈ સ્થળે લાગ્યેજ દર્શાવવામાં આવ્યો હશે.

એક ઉપનિષદ (મૈત્રાયન બ્રાહ્મણ) જણાવે છે કે “ જે મન બ્ધાન દ્વારા પવિત્ર બન્યું છે, અને આત્મામાં પ્રવેશ પામ્યું છે તે મનનું સુખ શબ્દોથી વર્ણવાય તેમ નથી. તે તો આંતરશક્તિ દ્વારા અનુભવી શકાય તેવું છે” જેબોનાં મન સ્વાર્થના કયરાના વિષયોથી મુક્ત થયા છે અને પારદર્શક બન્યાં છે તેમને મળતાં સુખ અને આનંદની કેવી તીવ્રતા છે, તે આનંદ કેટલો સ્થાયી છે, તેની શ્રદ્ધાનો વિચાર કરો. મન જ્યારે વિષયોથી મુક્ત અને પારદર્શક બને છે, ત્યારે ઉંડાણમાં રહેલા સર્વવ્યાપી પ્રભુન દર્શન થાય છે. આનું દર્શન પ્રાપ્ત કરનારને શોક શો ? આવું દર્શન પ્રાપ્ત કરનારને મોહ શો ? ખરેખર તે સ્થિતિ વાણીનો વિષય નથી. તે દક્ષ અનુભવી શકાય અને તે પણ આંતરીક શક્તિવડે. ગદારનું સાધન

આ કામમાં નિર્વર્ધક થાય છે. ત્યાં દલીલોને સ્થાન નથી. પણ અનુભવ અને સાક્ષાત્કારની જરૂર છે. અને જમાના થયા મળેલા આપણા તથા મનુષ્ય જાતીના અનુભવો આપણી આંતરદર્શનની સ્થિતિઓને વધારે પ્રયત્ન બનાવતા જાય છે. અને તે એવા ઇન્દુ-એ લાવી મુકશે કે જ્યાં આ દિવ્ય દર્શન આંતરયક્ષુ આગળ ખુલ્લું થશે.

બૃહદારણ્યકના બીજા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે જે મનુષ્ય આત્માને તેની ખરી સ્થિતિમાં ઉપાસે છે તે પોતાના કામમાં હદી નિષ્ફળ જતો નથી. કારણ કે જેની તે ઇચ્છા કરે છે, તે આત્મામાંથી પ્રાપ્ત કરે છે. શું આ વિચાર ભલ્ય નથી? જે દુનિયાને પ્રેરણા કરે છે, અને દુનિયાના આકારોને જીવન આપે છે તે મહા-આત્મા પ્રભુની સાથે જો તમે તમારું ઐક્ય અને યોગ અનુભવી શકો તો જે તમે ઇચ્છા કરશો. તેવી તે પ્રભુ ઇચ્છા કરશે, અને આપું વિશ્વ તમને તે આપવામાં મદદગાર થશે. “ તે પવનને પોતાના દ્વિતો બનાવે છે, અને બજારી જાણાઓને પોતાના સેવકો બનાવે છે. ” (મારે કહેવાની જરૂર નથી કે દુનિયાની દોલત વૈભવ અને એવી બીજી ચીજો જેની તમે ઇચ્છા કરો છો, તે પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી તમારે તે પ્રભુ સાથે ઐક્ય અનુભવવું જોઈએ, એવો મારા કહેવાનો ભાવાર્થ નથી. તે પ્રભુ એવો મૂખ નથી કે એ રીતે છેતરાઈ જાય. તે ખરું હોઈ શકે અને ખરું પણ છે કે તમે પ્રથમ સ્વર્ભનું રાજ્ય મેળવો, અને આ બધી ચીજો તમને આવી મળશે, પણ પ્રથમ તમારે તે શોધવું જોઈએ, નહિ કે તેને બીજાં સ્થાન આપવું જોઈએ.) “ Toward Democracy ” નામના પુસ્તકમાં એક ફકરા નીચે પ્રમાણે છે.

“ જોમ આકાશ સર્વત્ર છે, તેમાં સર્વત્ર વસ્તુઓ ફરે છે, પણ તે આકાશ હાલતું નથી, તેમ બદલાતું પણ નથી. તેમ હું પણ આત્મામાં રહેલું આકાશ છું અને બહારનું આકાશ તે તો ફક્ત સરખી વસ્તુ અને માનસિક મુર્તિ છે. શું તું મારામાં વાસ કરવા આવે છે? તારે વાસ્તે સર્વ જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર છે. જોને તું આહો છે, તેનાથી મૃત્યુ પણ તેને બિન્ન પાડી શકશે નહિ,

જે અંદરથી સર્વ પ્રકાશ નાંખે છે, તે સૂર્ય તે હું છું. તું મારા પર તારી દષ્ટિ સ્થિર કર, અને અનંત આનંદનો તું ભોક્તા થઇશ” હા ! આ મહાન સુખ લાંબ છે. તે સદા પ્રકાશી રહેલો છે. પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વાદળથી તે સધળો સમય ઢંકાયેલો છે, અને આપણે તેને જોઇ શકતા નથી. આપણે ઠંડીમાં જતાં કરીએ છીએ અને થોડા સમયને સાફ તો આપણે ઠંડીમાંજ બેઠા છીએ; પણ પ્રકાશ અને અગ્નિ તરફ જવાનો આપણો માર્ગ સંભવિત થતો જાય છે.

આ પ્રમાણે જીવાત્મા મર્ત્યઅમર્ત્ય આત્મા-બાહ્યાવરથામાં અધિકાર, ભય અને અજ્ઞાનમાં જરેલો આત્મા હેવટે પોતાનું સુરં સ્વરૂપ શોધે છે, તે પોતે ઠાણુ છે, તે સમજવામાં લાંબા સમય મુધી તે પરાભવ પામે છે. તેને ઘણા અનુભવો કરવા પડે છે, તેને વિચો-ગતું—બીજા મનુષ્યોથી તેના અલગપણાનું—દુઃખ અનુભવવું પડે છે. અને કુદરતની બધી શક્તિઓ અને જળો તેને પ્રારંભમાં હેરાન કરી મૂકે છે, તેનું ભવિષ્ય ચોક્કસ છે, પશુહિતીને સમય આવી પહોંચેછે; પડો ઉપડે છે, અને આત્મા પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ પીછાણી શકે છે.

આપણે આ બાહ્ય દુર્ન્યાને કંટાળાકારી અને હિંદેગદારી માનતા આવી છીએ; તેના વિષે દુઃખમાં જેટલું જ રહી દશાય કે ગમે તે

માર્ગે આપણે જઈએ ત્યાં તે રસ્તો આપણને ખંધ લાગે છે; અને કાંઈપણ પ્રગતિ કર્યા વિના આપણે આંધળાની માફક ભીંતો સાથે અથડાઈએ છીએ. પણ આવી દુઃખજનક સ્થિતિ આપણા પોતામાંથી ઉદ્ભવે છે. જે દીવાલો આપણને ધુરંદીયાં કરતી અને ભેદનાને અશક્ય લાગતી હોય તેવી કેટલીક દીવાલો આપણે એકવાર ભેદી જઈએ; પણ જે પસાર થતાં, એકતાનો અનુભવ થતાં જન ખીન મહત્ત્વની લાગે છે, તે પછી આપણે વારંવાર દીવાલોમાં માથું ખુદા થતો જાય છે.

જે દુનિયામાં આપણે રહીએ છીએ, જ્યાં સ્વભાવ થયું તે સમયે આપણે બાલ્યાવસ્થામાં હતા. તે દુનિયા આ જીવનની એકતાના મહાન સિદ્ધાંતોનો અનાદર કરે છે. અહીં તો ભેદનાનો સિદ્ધાંત કામ કરી રહ્યો છે. સર્વ સામાન્ય જીવન અને એક ખીન સાથેના સંબંધને બદલે (આજકાલના સુધારામાં તો) તેનું વિરોધી તત્ત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે; અને તે તત્ત્વને એટલું મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે કે ભેદવાનું જૂત જ્યાં ત્યાં કામ કરા રહ્યું છે, અને એવી માન્યતા વ્યાપી રહી છે કે દરેક મનુષ્ય એ અલગ વ્યક્તિ છે, હાલના જનસમાજનું બંધારણ આ ધોરણ પર રચાયું છે, પણ આ એક મોટી ભ્રાન્તિ છે, તમે ખજારમાં જાઓ, ત્યાં પણ દરેક હાથ એક ખીનના હિતની સામે અલગ લાગશે. ઉગામેલો તમે જોશો-તેજ નિયામક તત્ત્વ લાગે છે. તમે કાંચદાની કોર્ટોમાં જાઓ; જ્યાં ન્યાય અપાય છે. અથવા આપણે જોઈએ તો ત્યાં પણ એકતાના સિદ્ધાંતને અનાદર કરનાર તત્ત્વ વ્યાપી રહેલું જણાશે.

ગુન-હેગાર (જેના કાર્યનો જનસમાજે તો ક્યારેનો એ નિર્ણય આપી દીધો હોય છે.) ને જનસમાજથી અલિપ્ત કરવામાં આવે

છે, તેને ગણતરી બહાર રાખવામાં આવે છે, હાલના આપણા સુધારામાં મીલકત-માલીકી-એ સર્વત્ર રાજ્ય કરનાર તરવ છે, ખીજની સામે ચઢતે જે પોતે રાખી શકે તે માલીકી અથવા મીલકતનું સર્વોપરીપણું ચાલે છે, નૈતિક દુનીયામાં પાપની ભાવનામાં આ ભેદવાનું તરવ પ્રક્ટી નીકળશે. કારણ કે પાપ એ ભેદભાવ છે, પાપ એ ખીજથી જુદા પડવું તે છે, અને તેમાં એકતાના સિદ્ધાંતનો અનાદર છે; અને આ કારણથી જ એમ 'અ-યુ' છે કે પાપની ભાવનાએ સર્વ જમાનામાં ધણું અસાધારણ બળ ચલાવ્યું છે. જનસમાજનું અંધારણુ જુઠી ભાવના પર રચાયેલું છે, અને જનસમાજને પણ તેવું અવ્યક્ત જ્ઞાન છે, તે છતાં આ બધો સમય આ સર્વ બનાવોની પાછળ-અને બહારના યુદ્ધ અને કલહની વચ્ચે-આ વિશાળ જીવનની છાયા ચારે બાજુએ પથરાયેલી છે, ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સ્વર્ગનું રાજ્ય આપણી અંદર છે, આપણી નીતિની ભાવના સ્વ-ભલાઈમાં આવી રહ્યા છે, મનુષ્યના મગજ ઉપર કાંઈ મેળવનારો આ અતિ નિંદ્રા અને તિરસ્કાર ઉપજાવે તેવો વિચાર છે. આત્માના સ્વરૂપ વિષે મેં જે કહ્યું, તે જો મનુષ્ય બરાબર સમજે, અને તે પ્રમાણે ચાલે તો તેને અનુભવ થશે કે પોતાની ભલાઈ અથવા નીતિ અથવા શ્રેષ્ઠતા વિષે અભિમાન ધરવાનું કાંઈ કારણ નથી, કારણ કે જે પણે તે એવો વિચાર કરે છે, તેજ પણે તે સર્વ જીવન (પ્રભુ) થી પોતાને ભિન્ન માને છે, અને પોતે પ્રભુથી ભિન્ન છે એવી માન્યતાનું પાપ ઠોરે છે, હું જાણું છું કે આવું અભિમાન ધણાકને ધણું દીલગીરી ઉપજાવનારું અને નિરૂસાહજનક લાગશે, પણ તેમાં કાંઈ ઉપાય નથી. મનુષ્ય ખરેખરો નીતિમાન અને સારો હોઈ શકે પણ તેનું તેને જ્ઞાન હોવું જોઈએ નહીં. ન્યારે તે પોતાના સારા-

પશ્ચાત્તો વિચાર કરતો ન હોય તેજ વખતે તે સારો છે, પોતાની કલ્યાણનું જાન થવું એજ પતિત થવાનો માર્ગ છે.

આપણે આત્માને એક સ્થાનમાં ગોંધાયેલો પ્રથમ જોયો. પછી તે કુટુંબ વ્યાપી થયો, પછી અમુક પક્ષવ્યાપી, પછી પ્રજાવ્યાપી થયો આ પ્રમાણે તેનું ક્ષેત્ર ધીમે ધીમે વિસ્તાર પામતું ગયું. છેવટે એવો સમય આવે છે કે જ્યારે આપણે આપણી અને બીજાની વચ્ચે આંતર એકતા જોઈએ છીએ, અથવા આપણને જોવી પડશે. બાહ્ય એકતા તો કદાપિ સંભવશે જ નહીં; કારણ કે તે તો અશક્ય અને અસંભવિત છે, પણ આંતરિક ગદન અને સર્વવ્યાપી એકતા આપણે અનુભવવાની છે, અને આ પ્રમાણે પ્રજા જાવનાના મૂળ પાયારૂપ એક નાના ગદન સિદ્ધાંત પર આવીએ છીએ.

અને હવે હદાય કહેવામાં આવશે કે “ આટલું બધું બાંધણું કર્યા પછી પણ તમે આત્માની આખ્યા તો આપી નહિ, અથવા તો આત્મા શબ્દથી તમે શું સમજો છો, તેનો શુદ્ધ મત્ત ખુલાસો પણ તમે આપ્યો નહિ. ” ના ! અને તે આપવા હું માગતો નથી. કોપી શુદ્ધમાં આપે છે તેવી કાંઈ વ્યાખ્યા આપીને જો આત્માની મર્યાદા બંધુ તો આ વિષયનો મારો રસ સર્વથા આપ્યો જાય. આ કરતાં વધારે અસિક વિષય બીજો હોઈ શકે નહિ. આ મેજ પર પડેલા ખડીઆની વ્યાખ્યા હું આપી શકું અથવા તેનું બરાબર વર્ણન પણ કરી શકું પણ તમારે કે મારે માટે આપણી-આપણા આત્માની વ્યાખ્યા આપવી કે મર્યાદા બંધવી તે કામ તો તદ્દન અશક્ય છે. આ ઉપરથી એવો અર્થ લેવાનો નથી કે આપણને આપણા આત્માનું, આપણા બીજાઓ માથેના સંબંધનું તથા મહાન અખીલ તત્ત્વ માથેના આપણા સંબંધનું જાન કે લાગણી ન થઈ શકે તેથી

‘કેવલ’ જેમ જેમ આપણું ઐક્ય અખિલ તત્ત્વ સાથે વિશેષ અનુભ-
વીશું, તેમ તેમ આપણા વ્યક્તિગત આત્માને છુટા પાડવાને અને
તેની વ્યાખ્યા આપવાને આપણે ઓછા સમર્થ થઈશું. જે આપણી
અંદર રહેલું છે, તેને પ્રકટ કરવામાં આપણા જીવનનો આપણા મધ્ય
કાર્યોનો અને અનુભવોનો હેતુ છે તે અર્થમાં તેના અક્ષરો બાહ્ય
દુનિયામાં વાંચીને—આપણે આત્માના સ્વરૂપને વિશેષ વિશેષ જાણીતા
થઈએ અને જે મહાન કારીગર પોતાની સૃષ્ટિમાં પોતાને જુએ છે,
તે કારીગરના મનમાં આપણે પ્રવેશ પામીએ છીએ.

જ્યોતિષ, સામુદ્રિક, રમણશાસ્ત્ર વિગેરે ભવિષ્ય જણાવનાર
વિદ્યાનો સંગ્રહ.

ભવિષ્યવેત્તા

અને ભવિષ્ય જણાવનારી વિદ્યા.

આ પુસ્તક ઉપરથી દરેક માણસ જ્યોતિષ વિદ્યા ઉપરાંત
સામુદ્રિક; રમણ, મુખલક્ષણ વિગેરે વિદ્યા શીખી ભવિષ્યની વાત
જાણી શકે છે. જન્મોત્તરી; વર્ષફળ, જન્માક્ષર જાતે કંડી શકે છે,
તેમ તે જોઈ ભવિષ્યની વાત કહી શકે છે. તેની થોડા જ વખતમાં
આર આવૃત્તિઓ ખાપી ગઈ છે. એજ કાગળ પાકુ પુઠું કી. ૩ ૫)

વ્યવસ્થાપક—ભાગ્યોદય અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૩ નું.

શાન્તિ.

૩ી લના જીવનના અને યનાવોના વચ્ચેમાં શાન્તિ વિષે વાત કરવી એ દેહલાકો જેરવાજીની લાગે છે. બધા લાંબા સમયથી શાન્તિ એ દૂરનો વિષય થઈ પડ્યો છે, અને તે અપ્રાપ્ય મનાય છે, દિવસમાં દસબાર વાર ટપાજી આવતી હોય, દર કલાકે તાર આવતા હોય, અને ટેલીફોનની ધંદડીનો અવાજ ચાલુજ હોય, રસ્તામાં જ્યાં ત્યાં મોટરોના અવાજ સંભળાતા હોય, માથા પર હવાઈ વિમાનો સુસવાટાખંધ ભગતાં હોય, દરેક બાબતોએ કામ બધી ત્વરાથી ચાલતું હોય, દરરોજ દુકાનોમાં કામ ઝડપથી કરવા માટે સૂચનાઓ અપાતી હોય, ચાલનારાઓ તથા વાતો કરનારાઓની ગતિ દર કલાકે ઝડપજીની માફક વધતી જતી હોય તેવા સમયમાં શાન્તિને વાસ્તે ક્યાંથી અવકાશ હોઈ શકે! મહાભારત યુદ્ધ ખંધ થયું છે, પશુ તેના પરિણામો તો આપણી સંમુખ ખડા છે.

પ્રશ્ન ખરેખર શાન્તિ ગંભીર છે. દરરોજની ધમાલને લીધે ઉત્પન્ન થતું ઝડપજી દિન પ્રતિદિન વધતું જાય છે, આવા દરદીઓની સાર-

વાર કરવાને આરોગ્ય લાવતો હોતાં થતાં જાય છે. અને આ કામમાં નિપુણ થવાનો અભ્યાસક્રમ ડોક્ટરો નક્કી કરે છે. પણ આ બધાયનું પરિણામ શુન્ય આવે છે, તેનું બડીયાજ સહેલાઈથી પાછું હઠવું નથી. તાર બંધ કરવા જોઈએ, અથવા સ્પેશીયલ ટ્રેનોએ દરેક સ્ટેશને ઉભું રહેવું જોઈએ, એવા નિયમો આપણાથી હાલની સ્થિતિમાં મંજૂર કરી શકાય તેમ નથી. આપણે બધા આરોગ્યદાયક જીવનમાં જઈ શકીએ નહિ, તેમ છજીસમાં જઈ શિયાળામાં “ આરામદારા રોગનો નાશ” એનો લાભ મેળવી શકીએ નહિ. જો આપજ હોય તો આ ઉતાવળથી કામ કરવાની ક્રિયા શું દરરોજ વખેજ જશે, એમ તેનું પરીણાય શું એવું આવશે કે આપણી હાલની સંસ્કૃતિ ઉન્માદ ગૃહમાં જવાને લાયક થશે ?

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ પ્રશ્ન બહો ગંભીર અને વિચારણીય છે, અને તેના જવાબની પણી જરૂર છે અને તે જવાબ આપવાને આ લેખમાં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

હાલની પ્રગતિની નાશકારક ઉતાવળ અને અશાંતિને આપણે જો અટકાવીએ નહિ તો પછી આપણે વારને બે માર્ગ ખુલ્લા છે. કાં તો બધી અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ થાય અને ગાંડપણ ઉભરાઈ નીકળે અથવા તો ઉતાવળ અને ધમાલનો વચમાં પણ શાંતિ મેળવતાં આપણે શીખવું જોઈએ. આ બાબત સમજવાને એક દૃષ્ટાંત લઈશું. સ્ત્રીનાઈ સસુદ્રમાં પવનનાં તોફાનો એવાં સખ્ત થાય છે કે, મોટા મોટા વહાણો અને આગબોટોને પણ તેની સામે ટક્કર ઝીલવાનું કામ કઠણ થઈ પડે છે.

પ્રથમ જ્યારે જ્યારે આવા તોફાનો થતાં ત્યારે ત્યારે બહુ વહાણો તે તોફાનમાં નાશ પામી જતાં હતાં પણ વિશેષ યાનના

સદ્ભાવે તે ભયને હવે દૂર હટાવવામાં આવ્યો છે. આ પાણીમાં ઉડતાં વમળો ગોળાકાર હોય છે, અને તેના પરિઘ ઉપર પવનની ગતિ એક કલાકે ૧૦૦ માઇલની હોય છે, પણ તે ગોળાકાર પાણીના વમળોની વચમાં પૂર્ણ શાંતિ હોય છે, દરિયામાં શાંતિ હોય છે, તેટલીજ નહિ પણ ત્યાં તો બીજાકુલ પવન હોતો નથી. હુંશીઆર કપ્તાન જે તે વમળમાં આવી જાય છે. તો તે વમળના મધ્ય ભાગમાં પોતાની આગળોટને હંકારી લઇ જાય છે અને ત્યાં આરામ લે છે. બહારનાં પવનના સુસવાટા વચ્ચે પણ શાંતિનું સ્થળ તે શોધી કાઢે છે, અને ત્યાં પોતાના શરીરને ખરાબર ગોઠવે છે. અને ભવિષ્યમાં કેવો રસ્તો લેવો તે નક્કી કરે છે, તેની આસપાસ ચારે બાજુએ પવન કંઈ દિશામાં વહે છે તે તે અંદર રહ્યો રહ્યો જાણી શકે છે; અને જ્યારે તે શાંતિના ચક્રમાંથી તેનું વહાણ બહાર કાઢશે, ત્યારે તે પવન કયાં અચકાશે, તે પણ તે જાણી શકે છે. દરરોજના જીવનના આવા પ્રયત્ન તોફાનમાં શું શાંતિનું સ્થળ મેળવવું સંભવિત છે? બે આપણે તેવું શાંતિનું સ્થળ શોધી શકીએ, તો આપણો પ્રશ્ન કેવળ નિરાશાજનક થશે નહિ. જે આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ આપણે ન કરી શકીએ તો જ મોટો ભય છે.

ઈતિહાસ તરફ નજર કરતાં જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં લોકો અત્યારના કરતાં બહુ સુખપૂર્વક જીવવાનો પ્રસાર કરતા હતા. શૂન્ય કાળના લોકો સંતોષ અને મનની શાંતિને તેમનાં રીત રીવાજોમાં તેમજ ધર્મોમાં વિશેષ સ્થાન આપતા હતા. પુર્વ તરફના લોકોની ભાવના વિશેષ શાંતિ અને નિષ્કાંતમય જણાતી હતી પણ જેમ સંસ્કૃતિનો પવન પશ્ચિમ દેશ તરફ ફેલાયો તેમ બહારની પ્રવૃત્તિ અને જીવનની ગતિ વધવા લાગી. અત્યારે તો યુરોપ અને અમેરિકામાં જીવ-

નતું મુખ્ય સૂત્ર મનુષ્યને તાવ ચઢ્યો હોય તેવી સતત પ્રવૃત્તિપ જણાય છે. તે પ્રવૃત્તિને હેઠુ અથવા આશ્વસો છે, તે સમજ્યા વગરની પ્રવૃત્તિ મોટે ભાગે જણાય છે.

આતું ભવિષ્ય આશાજનક લાગતું નથી, પણ વિશેષ વિચારને અંતે એમ પણ લાગે છે કે આટલા ઉપરથી નિરાશાજનક વિચારો બાંધવાનું કાંઈ કારણ નથી. મનુષ્યના વિકાસની દિશા નિરંતર એક સરખી રહેતી નથી, પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ સુધારાએ આપું ચક્ર પુરું કર્યું છે. આખો જોજો ફરી વળવામાં આવ્યો છે, અને હવે તે ચક્ર વિશેષ પશ્ચિમ બાજુ જાય તો આપણે પુર્વ દિશા બાણી આવ્યા વિના રહીએ નહિ. આ એક સામાન્ય હકીકત છે કે પશ્ચિમનું તત્ત્વ જ્ઞાન અને પશ્ચિમની ધર્મભાવના પુર્વના રંગથી રંગાતા જાય છે. હાલનું કાળચક્ર પુરું થતાં એવો યુગ સ્વામાત્મિક રીતે આવવાનો સંભવ છે કે જે સમયે ધનપ્રાપ્તિ અને મહત્વકાંક્ષા એ જીવનના સાઠ્ય બિન્દુરૂપ ગણાતા બંધ પડશે.

પ્રજાઓના જીવનમાં તેમજ વ્યક્તિઓના જીવનમાં એવો સમય આવે છે કે જ્યારે જીવનને દોરનારી ભાવનાઓ ગદગદાય છે, અને તેને લીધે જીવનની રીત પણ ગદગદાઈ લાગે છે. જ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે બીજા છોકરાઓની માફક મને પણ નૌકા ખાતામાં ભાગ લેવાની ઇચ્છા થતી હતી. નૌકાસૈન્યમાં જોડાવું જોઈએ એવી કાંઈ ભાવના ન હતી, એની મને ખાતરી છે, આશ્વસ ધણો સાદો અને કાંઈત્વ ભાવના વગરનો હતો, તે વખતનાં વહાણોને દોરડાં ગહુ હત્યાં, અને તે દોરડાં એક બીજા સાથે જોડવામાં આવતાં હતાં, જંથી તે દોરડાં ઉપર થઈ ઉંચે ચઢવામાં મને સુખના સ્વપ્ન આવતાં હતાં,

અને તે વિચારથી નોકસૈન્યમાં જોડાવાની ઇચ્છા થઈ. તે દોગડાએ ઉપર અને ધાંભડા પર ચઢવું તે કેટલું સુખકારક હતું ? મને તે દોરડાં ઉપર ચઢવાનો અધિકાર નિરંતર નહીં જ રહે, એમ હું સારી રીતે જાણતો હતો, પણ કોઈવાર હું પોને નોકસૈન્યનો અધિપતિ થઈશ ત્યારે મને કોણ રોડી શકશે ? હું કંપનાથી વિચારના હતો, કે મેં પીંજાવાળી ટોપી પહેરી છે, મારા હાથમાં દુરબીન છે, નીચેથી જમે તેટલો શોરબકાર કરવામાં આવે, છતાં હું રત્નચ્છાએ ને દોરડાં ઉપર આમદેમ કુદું છું, આવી રીતે કંપનાઓ બાલ્યાવસ્થામાં મને આપતી હતી પણ સમય આવતાં મારી તે ભાવના બદલાઈ ગઈ, અને જીવનનો ઉદ્દેશ તદ્દન જુદો જ બની ગયો.

એમ કહેવામાં આવે છે કે જર્મન ટીન્ડેલના વિજ્ઞાન સંબંધના લાપણો તેના સમયમાં ધણી વખાણતાં હતાં અને લોકો તે સાંભળવાને ધણા ઉત્સુક હતા, તે એકવાર અમેરીકા ગયા, ત્યાં અમેરીકાના એક વ્યાપારી મનુષ્યે તેને કહ્યું કે “ જો તું તારું વિજ્ઞાનિક જ્ઞાન અને શક્તિ વ્યાપારના કામમાં વાપરે તો તું બહુ ધન એકઠું કરી શકે, ” તેના જવાબમાં તેને કહ્યું કે:—“ મેં પણ એવાર તેવો વિચાર કર્યો હતો, પણ તરત જ તે વિચાર મેં તજી દીધો, કારણ કે ધણા વિચારને અતે હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો હતો કે મને ધન પેદા કરવા પાછળ ગુમાવવા જેટલા સમય નથી. ” તે વ્યાપારી શરમાઈ ગયો. એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે કેટલાક રશીયાના કેદીઓને ખાણમાં સાંકળ સહી બાંધીને રાખવામાં આવે છે આ કરતાં હથેળી રિથિતની કલ્પના થઈ શકે નહિ. જે દુઃખમય રિથિતમાંથી રિવસ કે રાત્રિએ છૂટા થઈ શકાય નહિ તેવી રિથિતમાંથી ઉપગતી નિરાશા, કંટાળો અને ઉદ્વેગ અવર્ણનીય છે. કામ કરતી

વખતે તેમજ આરામ લેતી વખતે તે સાંકળો સાથે જ હોય છે. મળ મુત્રના ત્યાગ, વખતે પણ તે સાંકળથી બંધાયેલો હોય છે. આ કરતાં શું કાંઈ પણ વધારે ત્રાસજનક હોઈ શકે ? પણ આપણે પણ શું એક યા બીજી રીતે આખો દિવસ સાંકળોથી બંધાયેલા નથી ? આપણે જાતે જગતની કુદ્ર વસ્તુઓ સાથે આપણી જાતને બાંધી છે, એ શું સત્ય નથી ?

મારા કહેવાનો બાવાર્થ આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીશું. આપણે દરેક કામ તો કરવું જોઈએ. દરેકને કાંઈ પણ કામ કરવાનું રોવું જ જોઈએ. આપણે ગુજરાન મેળવવાનું હોય છે, આપણા કુટુંબોનું પોષણ કરવાનું હોય છે, આપણે ધંધો કરવાનો હોય છે એ રીતે આપણે બંધાયેલા છીએ પણ આ બધાં કામો તો સાંકળ જેવાં છે, જેનો ઉપયોગ મનુષ્ય કામ કરતી વખતે કરે છે. તેને પ્રાર્થના તથા કંટાળો આવે, પણ મનુષ્ય રાજ્યપ્રણીતી તે રિશ્તિ સ્વીકારે છે અને તે પ્રવૃત્તિને કેટલેક અંશે આનંદનું કારણ માને છે. આ બધું તો ઠીક છે પણ તેની સાથે એવી રીતે બંધાવું કે દિવસનું કામ પૂરું થાય ત્યારે પણ આપણાથી છુટાય નહિ તે તો એક જાતની હલકી ગુલામગીરી છે. ત્યારે મારો કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે તમે તમારો વ્યાપાર કરો—પ્રવૃત્તિ કરો, પણ તેમાં તમારી સ્વતંત્રતા જાળવો, તમારી પ્રવૃત્તિ કે વ્યાપારથી તમારું શરીર કેટલેક અંશે બંધાયેલું રહે, પણ તેથી તમારું મન ગુલામ બનવું જોઈએ નહિ. મનની સ્વતંત્રતા એજ અગત્યની બાબત છે, પાર્થિવ જીવનની હાડમારીઓમાં આપણે બધા ફસાયેલા છીએ. એક મનુષ્ય વિષય સુખનો ગુલામ છે, બીજો મનુષ્ય કીર્તિનો ગુલામ છે, ત્રીજો મનુષ્ય ધન પ્રાપ્તિનો ગુલામ છે. આ બધી વસ્તુઓ પોત પોતાને સ્થાને યોગ્ય છે. ઈશ્વરોના સુખ

વિના મનુષ્યો મુક્ત બની જાત. કીર્તિ વિના જીવનનો ઉત્સાહ અને રસ ચાલ્યાં જાત અને હાથની સ્થિતિમાં સોનું એ ઉપયોગી સાધન છે. આ બધી વસ્તુઓ સારી છે, પણ તેનાથી બકડાઈ જવું અને તે સિવાય બીજા કોઈ પણ ઉચ્ચ પદાર્થનો વિચાર સરખો પણ ન કરવો એ કેટલા દુર્હિત ?

આવો દેખાવ ધણીવાર નજરે પડે છે. દીવસ પ્રકાશમય છે. સૂર્ય આકાશમાં ચળકી રહ્યો છે, નાનાં શ્વેત વાદળો તે પારદશ્યક આકાશમાં ભમતાં જણાય છે, તમે આ સુંદર દેખાવ જોવાને રસ્તામ થોભો છો, તેવામાં એક મનુષ્ય બહુજ ઝડપથી દોડતો આવે છે. તેના શરીરે પરસેવો વળ્યો છે. તેના શરીર ઉપર ધુળ ઉડી છે. તેને કાંઈપણ સુંદરતા જોવાની દષ્ટિ નથી. તેનું કારણ શું ?

તે એકજ વિચારમાં મગ્ન થયો છે, તે દ્રેષ્ટન પકડવાને બહુ દીથી દોડે છે. આટલી બધી સુંદરતા અને ભખતા જાણે જન્મતર્થ નથી, એવી રીતે તે ત્યાં થઈ પસાર થાય છે, અને જેને ખાતર તે સુંદરતાનો ભોગ આપે છે, તે વ્યાપાર કેટલો બધો કીંમતી હશે, તેનો વિચાર કરતાં આશ્ચર્ય થાય છે

વળી આપણે વિચારવું જોઈએ કે આપણી મૂર્ખાઈથી આપણે ધણીવાર ઇન્દ્રિયોનાં મુખો અને કીર્તિ જેવા ચીજો કે જે દુર્ગુણની સમીપમાં મનુષ્યને ધસડી જાય છે, તેની સાથે અંધાધૂંધે છીએ, એટલું જ નહીં, પણ જેને સદ્ગુણોના પણ ગુલામ થઈએ તો તે સદ્ગુણો પણ દુર્ગુણ જેટલા જ ખરાબ છે, કેટલાક ‘ધમિષ્ટ’ અને ભલાં ગણાતા મનુષ્યો એવા હોય છે કે તેમની સોપનમાં રહેવાંની મનુષ્યને ઉદાસી આવે છે. વળી કેટલાકને કરજની ભાવના એટલી બધી પ્રબળ હોય છે કે તેઓ જાતે આરામ લઈ શકતા નથી, અથવા

તેમના મિત્રોને પણ આરામ લેવા દેતા નથી અને પોતાની ફરજના સંબંધમાં નિરંતર ચિંતા કર્યા કરવી, અને આ રીતે પોતાના આત્માને હલકા બનાવવો અને પોતાના મિત્રોને હેરાન કરવા એ શું થાપ કરવા જેટલું ખરાબ નથી, એવા વિચારો મારા મનમાં આવ્યા કરે છે. આ બાબતમાં સદ્ગુણો દુર્ગુણો કરતાં કોઇ રીતે ચઢી જતા નથી, અને પાથરના એક સાથે બધાંતું એ લાકડાના ચક્ર સાથે બંધાવા કરતાં કોઇ રીતે ચઢીઆતું નથી. અંગત ચિંતાઓ અને ફરકારોના, અંગત સદ્ગુણો અને દુર્ગુણોના અને પોતાને બાંધનારી ફરજો અને વિષય સેવનાના ભોગ થવા જતાં મનની અમર સ્વતંત્રતાનો ભોગ આપવો એ મોટી બૂલ છે, અને હું ચેતવણી આપું છું કે આ બૂલ તદ્દન નિરૂપયોગી છે, તમે સર્વે સ્વતંત્રતાનો અનાદર કરીને તમે એકજ બાબતના ગુલામ થાઓ-પછી તે બાબત ગમે તેવી નિર્દોષ હોય છતાં જો તમે તેના ગુલામ થાઓ-તો શું પરિણામ આવશે તેનાથી ચેતતા રહે. એક દીવસ તમે આશા પણ નહીં રાખી હોય તે સમય દેવો તમારા ઉપર વજ્ર મોકલશે, જે કામને માટે તમે સખ્ત મહેનત કરી હશે, અને મહેનતુ દીવસો અને નિંદ્રા વગરની રાત્રીઓ પસાર કરી હશે તે કામ એક દીવસ તમારા આગળ ટૂંકલી રિચર્ટમાં પડ્યું હશે, તમારી કાર્તિ નાશ પામી હશે, તમારી મહત્વાકાંક્ષા વિફળ થઇ હશે. તમારી વર્ષોની બચાવેલી રકમ ચાલી ગઇ હશે, તે વખતે તમને લાગશે કે તમારું જીવન તદ્દન નિષ્ફળ થયું છે. પણ થોડા સમયમાં તમે જાગૃત થશો અને તમને જણાશે કે કાંઈક નવીન જ બનાવ બનાવ પાડ્યો છે, તમને લાગશે કે જે વજ્ર તમને નાશકારક લાગતું હતું તે તમારા દિલ્લાર વાસ્તે આવ્યું છે, તમને અમુક ચક્ર સાથે બાંધનારી સાંકળને તે બનાવે તોડી નાખી છે, અને તમે હવે સ્વતંત્ર થયા છો.

શાંતિનો હું મું અર્થ કરું છું તે તમે હવે જોઈ શક્યા હશે. દુનિયાના ચક્ર સાથે આંધનારી સાંકળથી છુટા થવું તેનું નામ શાંતિ છે, તે તારાનના મધ્ય ભાગમાં દાખલ થવાનો ક્રિયા છે; તે વિચારને શાંત કરવાની ક્રિયા છે. આપણા વિચારો-આપણા મનની અસાંકળ આપણને બહારની વસ્તુઓ સાથે બાંધે છે. બહારની વસ્તુઓ જાતે તો બધી સારી છે, આપણા વિચારો દ્વારા આપણે તે ૧ વસ્તુઓના ગુનામ જનીએ છીએ. તમારા વિચારો પર કાબુ મેળવવો એટલે તમે સ્વતંત્ર છો. પછી બહારની વસ્તુઓને તમારી મરજી પ્રમાણે વાપરી શકો અથવા તો મરજી પ્રમાણે જતી કરો. આ શિક્ષણમાં કાંઈ નવીન નથી. જમાનાઓથી આ શિક્ષણ ચાલ્યું આવે છે અને દુનિયાની પ્રાચીન તરત વિદ્યા ૧૧ એક ભાગ ૩૧ છે. કઠોપનિષદમાં લખ્યું છે કે:—

યથોદકં દુર્ગે વૃષ્ટં પર્વતેષુ વિશાવતિ ।

પથં ધર્માન્ પૃથક્ પર્યંસ્તોને વાનુ વિશાવતિ ॥

પર્વતની કિનાર પર પડેલું પાણી ચારે બાજુએ દોડે છે, તેવીજ રીતે પૃથક્ પૃથક્ ગુણોને જોનાર સર્વ જાણુએ તેમની પાછળ દોડે છે.

જે મનુષ્યને શાંતિ હોતી નથી તેનું આ ચિત્ર છે અને આ દૃષ્ટાંત બહુજ બંધ બેસતું છે, મેઘનું જગ પર્વતના શિખર પર પડે છે પાણીના પ્રવાહો દરેક બાજુએ ખડકો ઉપર પડે છે. આ બધા પ્રવાહોની પાછળ જઈ તેમને રોકવા ઇચ્છનારા મનુષ્યનું ચિત્ર તમારી આંખ સંમુખ કર્યો પણ આગળ જતાં ઉપનિષદ આપણને જણાવે છે કે:—

યથોદકં શુદ્ધે શુદ્ધ મલિકતં તાદૃગેવ ભવતિ ।

પથં મુનેર્વિજ્ઞાનત અત્મા ભવતિ ગૌતમ ॥

પતિત્ર જળમાં પડેલું પતિત્ર જળ તેવુંજ રહે છે, તેમ હે ગૌતમ ! યાત્રી અને વિચારકનો આત્મા પણ પવિત્ર રહે છે. શાંતિનું કેવું પરમ ઉદાહરણ ! હ એ આજુએ પારદર્શક કાચની ખનાવેલ એક ટાંકી કહ્યો, અને તે રાત્રી જળવા ભરેલી છે એમ વિચારે. હવે એક મનુષ્ય રાત્રી જળની ભરેલી શીશી વધને આવે છે, અને તે શીશીનું પાણી તે જળમાં ધીમેથી નાખે છે, તો પછી શું થશે ? કાંઈ પણ ખતર નહિ. રાત્રી જળ રાત્રી જળમાં ભળી જશે—પણ તે તેવું રહેશે, સ્થાનભેદ થશે નહિ, રંગનો ભેદ પણ થશે નહિ (જો કાલેજાળું પાણી હાન તો રંગ ભેદ થાત) પણ પુણ્ય એકતા જણાશે.

મા ! સમજવા પ્રયત્ન કરો તેને! અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં વર્ણવેલી ટાંકી એ વિશ્વનું મેઢું જણાય છે, જેની અંદર સર્વ જીવનનો પૂર્ણ અને પવિત્ર આત્મા રહેલો છે.

આપણે દરેક-દરેક દરેક જીવ-તે મહા જળાશયના એક બિન્દુ રૂપ છીએ, તે બિન્દુ પણ પૂર્ણ અને પવિત્ર છે, (જો કે જે પાત્રમાં તે પાણી ભરવામાં આવ્યું હોય તે કદાચ પૂર્ણ અને પવિત્ર ન પણ હોય) જ્યારે આપણે આપણામાંના દરેક-જગતનાં આવીએ છીએ, અને જીવનનો જે મહાન સમુદ્ર સર્વ મર્ત્ય આકારોની પાછળ રહેલો છે, તને મળીએ છીએ, ત્યારે તે મળવાની ક્રિયા તે નાના પાત્રમાંનું જળ મોટા જળાશયમાં નાખવા સરખી છે. નાના પાત્રમાં રહેલો જગરૂપ આપણે જો પવિત્ર અને નિર્મળ હોઈએ તો આપણે જ્યારે દુનિયાને મળીએ ત્યારે દુનિયામાં પૂર્ણ રીતે અને સુસંધ્યા વ્યાપી રહેતા પરમાત્મા સાથે આપણે કાંઈ પણ દુઃખ કે અવ્યવસ્થા વિના મળી જઈએ છીએ અને તંની અંદર જઈ તેની સાથે એકતા અનુભવીએ છીએ. આ સ્થિતિનું વર્ણન કેવી રીતે આપી શકાય ? તમને

જે કાંઈપણ મનુષ્ય મળશે, તેની કુંચી હવે તમારા હાથમાં આવી. કારણ કે તમને હવે જ્ઞાન થવા લાગશે કે તે મનુષ્યનું ખરું સ્વરૂપ એ તમારા સ્વરૂપથી ભિન્ન નથી. કારણ કે દરેક બનાવ એ તમારા ઉપર તે મહાન આત્માની ક્રિયા છે. આ કરતાં શાંતિનું વધારે સુંદર વર્ણન આપી શકાય ? પવિત્ર જળમાં પવિત્ર જળ નાંખવું ? આમા કાંઈપણ ઉતાવળનું પ્રયોજન નથી. કારણ કે યોગ્ય સમયે યોગ્ય વસ્તુ બની રહેશે. તમારે તમારું સ્થાન હોડવાની જરૂર નથી, કારણ કે જેની તમે ઇચ્છા રાખો છો, એ તમારી સમીપજ છે. વાજસનેથી સંહિતા ઉપનિષદનો આ એક બીજો શ્લોક છે, તેમાં પણ તેવીજ જાવના પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલા છે.

જે આત્મામાં સર્વ જીવોને જુએ છે, અને જે સર્વ જીવોમાં આત્માને જુએ છે, તે દ્રાષ્ટી પણ વિમુખ થતો નથી. આત્માજ બધા આકાશરૂપે પરિણામ પામ્યો છે એવું માનનારને-એવું માની આત્મૈક્ય અનુભવનારને મોહ કે શોક ક્યાંથી સંભવી શકે ? જે સર્વને આપણે ચહાઈએ છીએ તેના અસ્તિત્વથી જ્યારે આપણું વિશ્વ પારદર્શક બની જાય, અને તે સર્વ બધાપી અસ્તિત્વને હીધે કેટલું જણાય ત્યારે મોહ કે શોકને અવકાશ ક્યાંથી હોય ? આ ઉપનિષદો લખાયા પછી ઘણા થોડા સમય પછી લેઓટક નામના એક મહાન ગુરૂ યીનમાં પ્રકટ થયા તેમણે પણ આ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી છે. તેમણે “ટેઓ-ટેઓ-રાબ્ય” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે “એવો દ્રાષ્ટુ છે કે જે મલીન જળને શુદ્ધ બનાવે ? ” આ પ્રશ્ન ગુંચવણ-ભર્યો લાગે છે. એક પળવાર તો આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મનુષ્ય આંચકો ખાય છે, પણ લેઓટક તેનો જવાબ આ પ્રમાણે આપે છે “જે તમે પાણીને જાત પડી રહેવા દેશો, તો તે પોતાની મેજે સ્વચ્છ

જ્યેષ્ઠ જશે ” મનનુ મલીન પાણી મૂખાંધભર્મા નજીવા વિચારોથી વધારે મલીન અને છે અને જ્યાં ત્યાં કચરાવાળું લાગે છે. પણ જો તેને તમે દરવા દેશો તો તે પોતાની મેળે નિર્મળ બની જશે. વરસાદના ઝાપટાં પડ્યા પછી જો તમે કોઈ સામાન્ય રસ્તાપર ચાલ ગયા હોશો તો તમને કેટલેક સ્થળે પાણીના ખાખોચીયાં જણાશે. તે લોહોના તથા પથ્થરોના ખમ્બાંથી મંદા અને દેખાવમાં કદુપા લાગશે. નેજા રસ્તે જો તમે થોડા કલાક પછી સંજરે-જાંરે લોહોની અને માડી થોડાની આવજા જોઈશે ચાલ ગઈ હોય તે પછી જાઓ તો તમને જણાશે કે દરેક ખાખોચીયાને મળ નીચે બેસી ગયો છે, અને તે દર્પણ જેવું બન્યું છે, જેની અંદર વૃક્ષોના, વાદળોના, સૂર્યાસ્તના અને તારાઓના શુદ્ધ પ્રતિબિંબ પડતાં તમને જણાશે.

તેવીજ રીતે આ મનરૂપી દર્પણનો વિચાર કરો. મનને એકદુલ્લ રહેવા દો. ઉદ્દેગ કરનારા વિચારો, ચિંતાઓ, પોતાની મહતાના અને ફરજો સંબંધીના પટપટારાનો કચરો નીચે બેસના દો અને થોડા સમયમાં તમે ધારણું અથવા જોયેલું પણ નહિ એવું કંઈક તમને જણાશે-તમે કદાપિ જોયું હશે તેના કરતાં પણ કાંઈક વિશેષ સુંદર તમારી દૃષ્ટિએ પડશે. શાશ્વત અને સત્ય દુનિયાની તમને ઝાંખી થશે, અને આવી ઝાંખી ફક્ત શાંત મનવાળાનેજ ચાલે શકે છે.

Do not recklessly spill the waters of your mind in this direction and in that, lest you become like a spring lost and dissipated in the desert.

But draw them together into a little compass, and hold them still, so still.

And let them become clear, so clear-so limpid so mirror-like.

If last the mountains and the sky shall glass themselves
in peaceful beauty.

And the antelope shall descend to drink, and the lion
to quench his thirst.

And Love himself shall come and bend over, and
catch his own likeness in you.

તમારાં મનમાં પાણીને ધરીકમાં આ બાજુએ અને ધરીકમાં
બીજી બાજુએ બેઢરકારીયાં ઢાળી નાખતા ના. તેનું પરિણામ એ
આવશે કે તમે એવા ઝરા સમાન થઇ જશો કે ઝરા જંગલમાં
અદૃશ્ય થઇ જશે, અને તેનું પાણી ક્ષય પામી જશે, પણ તે
બધાં એક જ્ઞાનકડી જગામાં એકઠા કરો, અને તેને શાંત બનાવો—
બહુજ શાંત બનાવો, તેને એટલાં બધાં સ્વચ્છ—મહુજ સ્વચ્છ
નિર્મળ અને દર્પણ જેવાં બનાવો. હેવટે તે જળમાં પવંતો અને
આકાશની ચુંદરતા ઝળકશે.

હરણીમાં પાણી પીવાને આવશે, અને સિંહ પોતાની તરફ
છીપાવવાને આવશે, અને પ્રેમ પોતે આવીને નીચો વળશે, અને
તમારામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોશે. ખરેખર આપણામાં અમૂલ્ય
વસ્તુ રહેલી છે, પણ કાદવમાં પગ મુકીને ચાલવાથી,
આપણે તેને શોધી શકતા નથી. આ શાંતિનો પ્રદેશ છે,
પણ આસપાસની દુનીયાના પવનનો ઝપાટો એટલો બધો સખત
છે કે તેમાં આપણે પ્રવેશ કરી શકતા નથી. આમ છે તે
વાત પણ સારી છે, કારણ કે તે માર્ગ સરલ ન હોય તેમાં જ
ઉત્તમતા છે. સ્વીન્ડનાથ ટાગોર સાથે એક વખત થોડા સમય
ઉપર મારે વાતચિત થઇ, તે હરમ્યાન મેં તેમને પૂછ્યું કે “આ

મોટા શહેરમાં તમને નવાઈ જેવું શું લાગ્યું ? ” તેમણે કહ્યું દરેક મનુષ્યની આવશ્યકતા સતત પ્રવૃત્તિ ” મેં કહ્યું. “ કોઈ ચીજની શોધમાં ફરતા હોય તેમ તેઓ જણાય છે ” તેમણે કહ્યું “ પોતાનામાં કેવો મોટો ખજાનો રહેલો છે; તેનું તેમને જ્ઞાન નથી, તેથી તેઓ બહાર દોડતા જણાય છે. ” હવે આપણે આ ખજાનો કેવી રીતે શોધી શકીશું ને તેને આપણે પોતાનો બનાવીશું ! આ મનને શાંત કરવાની ક્રિયા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી ? કારણ કે આ ક્રિયા તેજ સર્વ શક્તિ અને સર્વ વૈભવનું રહસ્ય છે. આ કામ ખરેખર કઠણ છે, પણ આ ત્રિષયના પ્રારંભમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આપણે વર્તમાન કાળના અભ્યાસીઓએ તે પ્રાપ્ત કરવું જ જોઈએ, આપણે તે પ્રાપ્ત કરવાનું છે, કારણ કે તેની અપ્રાપ્તિ એ ચારે તરફ દેશાતા ગાંડપણનું કારણ છે, મનને શાંત કરવાની, જ્યારે ધારે ત્યારે શાંતિના પ્રદેશમાં દાખલ થવાની અને તમારા વિચારોને કાઠી નાખવાની તથા તે વિચારો પર રાજ્ય ચલાવવાની શક્તિ આ સર્વ તંદુરસ્તીની નીજાની છે, સર્વ શક્તિ અને સામર્થ્યની તે શરત છે, કારણ કે માનસિક તેમજ શારીરિક સર્વ તંદુરસ્તીનો આધાર આંતર જીવન સાથેના આપણા સંબંધ પર રહેલો છે. એ તેની સાથે કોઈ સંબંધમાં આવી શકે નહીં તો કુદરતી શક્તિઓ શરીરના બંધારણમાં દાખલ થઈ શકે નહીં. ધણીખરા રોગો-લગભગ બધા રોગો-આ સંબંધની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાંથી ઉદ્ભવે છે. સઘળા ઉતાવળ, તેમજ બહારની વસ્તુઓ પાછળની દોડધામ આ સંબંધને તોડી નાંખે છે, ઝાડખની અસર નીચે સરોવરના પાણીને શાંત થઈ ઠરવા દો, તો તે પાણી ઉપર જુદા જુદા આકારના બરફના પુષ્પો તથા ભાલાઓ દેખાશે. પણ જો તે પાણીને લાકડી કે વાંસવટી આખો દિવસ હલાવ્યા કરશે

તો તેનું પરિણામ એ આવશે કે તે પાણી ખેડેળ આકૃતિવાળું અને નહીં જેવું ઠરેલું જણાશે.

આપણી અંદર શાંતિ હોય તો જ તે શાંતિમાંથી શક્તિ અને સામર્થ્યનો ઉદ્ભવ થવાનો સંભવ છે. મને આ બાબતની એટલી બધી પ્રાપ્તિ થઈ છે કે જ્યારે કાંઈ પણ કામમાં હું ઉતાવળ કરવા દોરાઉં છું, ત્યારે હું એકદમ અટકું છું અને કહેવા લાગુ છું કે “ તું કાંઈ સારું કામ કરતો નથી ” અને મને જણાય છે કે ધણી વાર તેમજ હોય છે. તેમને કદાચ વિચિત્ર લાગશે, છતાં ધ્યાનમાં રાખવા લાયક બાબત એ છે કે જ્યાં લોકો ધણીજ ઉતાવળ કરે છે તેવા સ્થળોમાં-જેવાં કે લંડન શહેરમાં અથવા વોલસ્ટ્રીટમાં અથવા ન્યુયોર્કમાં-જે કામ કરવામાં આવે છે તે ધણું જ ઓછું અગત્યનું હોય છે (કારણ કે ત્યાં પૈસાની લેવડ દેવડજ હોય છે,) પણ જો તમે ખેડુત ને ખેડુતો જોશો તો તમે તેને મનુષ્ય જાતિનું સારામાં સારું કામ કરતો જોઈ શકશો. તમે તેની હીલચાલો વિચારપૂર્વકની અને શાંત જોશો, જાણે કે તેને વાસ્તે અનંત સમય ખુદલો પડ્યો હોય એમ તે વર્તતો જણાશે.

આ બાબતમાં સત્ય એ છે કે ખેડુતની માફક જ્યારે તમારે પૃથ્વી, બળદ કે હવાનો અને કુદરતી ચીજો સાથે કામ કરવાનું હોય છે, ત્યારે કુદરતી ડરતાં વધારે ઉતાવળ તમે કરી શકો નહિ. આ પ્રમાણે દલીલ કરવાથી મનુષ્ય નિરાશાજનક સ્થિતિ આગળ આવી પહોંચે છે. જો આ વાત ખરી હોય કે મનુષ્ય જે પ્રમાણમાં ઉતાવળ ન કરે તે પ્રમાણમાં સારું કામ કરી શકે, તો પછી જે મનુષ્ય તદ્દન આળસુ ખેતી રહે, અને હાથનાં આંગળા ફેરવ્યા કરે તે મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કાર્ય દક્ષતાની ટોચે પહોંચી શકે. જો આ વસ્તુને ધરા-

અર સમજવામાં આવે તો ઉપરના કથનમાં પણ મહા સત્ય રહેલું છે. આ બાબત પણ ઉપર જણાવેલી બીજી બાબતો માફક ધણા લાંબા સમયથી જાણીતી છે, અને ઉપદેશાયથી છે. લેઓટેકા નામનો ગ્રંથી જેનો સ્વભાવ હસમુખો હતો તે જણાવે છે કે “ એવું કંઈ પણ નથી કે જે અપ્રવૃત્તિથી ન મળી શકે ” આ પ્રથમ દૃષ્ટિએ આપણને મૂર્ખાઈભર્યું લાગે છે, અથવા તેથી પણ વધારે ખરાબ જણાય છે પણ પુષ્કળ વિચારને અંતે જણાય છે કે તેમાં અનંત ડહાપણ સમાયેલું છે. આ રહસ્ય જાણવાથી કુદરત અને વિશ્વની સમગ્રી શક્તિઓ તમારે વાસ્તે બધું કરશે. ભગવદ્ગીતા પણ કહે છે કે “જે કર્મમાં અકર્મ અને અકર્મમાં કર્મ જુએ છે, તેજ મર્ત્ય મનુષ્યોમાં શાની છે.”

આ વાક્યોપર થોડીવાગ વિચાર કરવો એ સમયનો સદુપયોગ છે. આપણે બધા મેં ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે આપણી સ્થિતિ અને સ્થાનથી બંધાયેલા છીએ. આપણે કાર્યના બંધનમાં કેટલેક અંશે ગુંથાયેલા છીએ; પણ તેથી આપણા મન કેડી બનવા જોઈતા નથી આપણે જરૂરના બહારના માર્ગો તીવ્રતાથી અને પુર્ણ શક્તિથી કામ કરીએ તે સમયે પણ મનને સ્વતંત્ર અને મુક્ત રાખવાનું બની શકે તેમ છે, કે જેથી આપણા કાર્યના પરીણામ સંબંધમાં આપણે તટસ્થ રહી શકીશું અને તે પરિણામ આપણને અસર કરી શકશે નહિ તેમજ દોષવાર બાહ્યી પ્રવૃત્તિ વખરના રક્તું પડે. તે સમયે પણ આપણને જણાય કે બહારની અપ્રવૃત્તિમાં પણ ઉંડા જીવનના પ્રવાહોમાં આપણે બાંધ લેતા હોઈએ છીએ. આ પ્રવાહો નિશ્ચિત ફળ તરફ જતા હોય છે જે ફળ એક રીતે આપણું છે અને બીજી રીતે આપણું નથી. હિવાદાંડીમાંથી નીકળતું કિરણ અસાધારણ મતિથી

જમીન અને દરિઆપર હાલતું દેખાય છે, અને તમને એમ લાગે છે કે તે દીવાદાંડીનો પ્રકાશ પણ પુણું નેશયી હાલતો હશે, પણ જ્યાર તમે દીવાદાંડીના મકાનપર જઇ જુઓ છો ત્યારે ત્યાંનો દીપક તદ્દન સ્થિર હોય છે. ફક્ત તે દિવાનું પ્રતિબિંબ ફરતું હોય છે. ઘોડાપરનો સ્વાર ઘોડાને આમતેમ કુદાવે પણ તે પેટે ચતી કરે છે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે, માણસની ઇચ્છાથી શક્તિની જરાક સૂચના માત્રથી તે ઘોડો જરૂરનાં કામો કરી નાખે છે. કુદરતની અનંત અને અમાત્ય હકિતઓની સાથે આપણે યોગ્ય સંબંધમાં આવીએ તો પછી જગતમાં એવું શું છે કે જે આપણે ન કરી શકીએ ? જુહદારણ્ય કોપનિષદ જણાવે છે કે જે કોઇ આત્માને પોતાના ખર્ચ સ્વરૂપ રીતે ઉપાસે તો તેનું કામ કદી નિષ્ફળ નીવડે નહિ. દારણ્ય જેની જેની તે ઇચ્છા કરે તે તે આત્મા પાસેથી મેળવી શકે છે. આ કેવું વિચિત્ર કલ્પ છે ? છતાં તે અડગ સત્ય છે.

જો તમે તમારા આત્માને વિશ્વના પરમાત્મા સાથે એક તરીકે અનુભવવા સમર્થ થાઓ તો તમે જે ઇચ્છશો તે પરમાત્મા ઇચ્છશે, અને કુદરતની બધી શક્તિઓ તમારી સેવામાં હાજર થશે, અને તમારા તર્કીઓ પુરી પાડવામાં મદદગાર નીવડશે.

આ વિશ્વમાં ઘણી વસ્તુઓ અંતરપડદામાં રહેલી છે, જેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, છતાં જેનો અનુભવ કરવો અશક્ય નથી. અને આ બધાનો આધાર વિચારીને શાંત કરવાપર રહેલો છે,

હલકા મનના સંજયાખંધ શત્રુઓની વચમાં થઇને ઇજા પામ્યા વિના કે ગભરાયા વના સ્વર્ગના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવાની આ ક્રિયા છે. હવે ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ શક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? અને તેને વાસ્તે એકજ પ્રત્યુત્તર છે. કોઇ પણ શક્તિ અથવા સાધન મેળવવા માટે પણ તેજ જવાળ ઉપયોગી થશે.

તેને વાસ્તે એકજ માર્ગ છે, અને તે એ છે કે તે કામ કરવા મડિા, તે કરવાનો અભ્યાસ પાડો. જો તમારે ક્રિકેટ રમતાં શીખવું હોય તો તે બોલવા માંડો. જો તમારે તરતાં શીખવું હોય તો તરવા માંડો. નહિ તો તમારી સ્થિતિ તેવા મનુષ્યના જેવી રશે કે જે મનુષ્યના ફેટલાક મિત્રો નદીમાં સ્નાન કરતા હતા અને તેને સ્નાન માટે આમંત્રણ કરતા ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે “હું તમારા ભેગા ભાગ લેવા ખુશી છું, પણ જ્યાં સુધી મને તરતા નહિ આવડે, ત્યાં સુધી પાણીમાં દાખલ થવાની મુખાંધ હું કદાપિ કરીશ નહિ.”

અભ્યાસ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી, જો તમારે વિચાર સંચયની કે અમૂલ્ય શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી હોય, જો તમારે વિચારોને વાપરવાની અથવા મરજી આવે ત્યારે વિચાર ગ્રહીત બનવાની શક્તિ મેળવવી હોય તો અભ્યાસ સિવાય તેને વાસ્તે બીજો કોઈ માર્ગ નથી. અને આ અભ્યાસમાં બે પ્રકારની કસરતો કરવી પડે છે.

(૧) એકાગ્રતા-કોઈ અમુક વિષય ઉપર અમુક સમય સુધી મનને સ્થિર રાખવાની શક્તિ.

(૨) અમુક વિચારને કાઢી નાખવાની શક્તિ-મનનમાંથી અમુક વિચાર કાઢી નાખવો અને અમુક વખત સુધી તે વિચારને મનમાં પ્રવેશ કરવા દેવો નહિ તે ક્રિયા.

આ બન્ને ક્રિયાઓ કઠણ છે. પણ અભ્યાસથી બન્ને કામ કરવાની શક્તિ ખીલે છે. અને છેવટે એવો પણ સમય આવશે કે જ્યારે મનુષ્ય પોતાના મનમાંથી ગમે તે વિચારને દૂર કાઢી શકે એટલું જ નહિ પણ થોડા સમય સુધી તો કોઈ પણ જાતના વિચારને મનમાં દાખલ થવા દે નહિ. જ્યારે આ પગથીએ પહોંચાય છે, ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓની આસપાસ ફરી વળેલો માયાનો

પડેો ચીરાઈ જાય છે, અને શાંતિના સ્વર્ગમાં (સંપૂર્ણ શક્તિ અને જ્ઞાનના સ્વર્ગમાં) તે પ્રવેશ કરી શકે છે.

આ પરમ સ્થિતિને સહાયક અને તે કામમાં ઉપયોગી થાય તેવા અડકતરાં સાધનો તો બહુ છે. આ વાસ્તે મારા ધારવા પ્રમાણે ખુદ્દી હવાનું જીવન એ સર્વથા જરૂરનું ન ગણીએ તો પણ ઘણું અગત્યનું છે. દેવો દયાને ખાતર ધરના અંદરના ભાગોમાં પણ આવે છે, પણ આવા સ્થળો તમને પાંદ આપતાં નથી. કારણકે ત્યાંથી અશુભ પરમાણુઓ નીકળ્યા કરે છે. તેથી બનતાં સુધી તેઓ આવા સ્થળોને દુરથી જ તજે છે. આમાં કાર્મોનિક એસીડ એસને બદલે ઓક્સિજન શ્વાસમાં લેવાનો સવાલ નથી. ખુદ્દી જગ્યામાં અને કુદરતમાં કાંઈ દિવ્ય હયાતી અને પ્રભાવની અસર વધારે જણાય છે. તે મનને વિશાળ બનાવે છે અને તે નકામી ચિંતાઓ અને ઉદ્વેગને હડસેલી મૂકે છે. પણ બંધાયેલી જગ્યાઓમાં સર્વ જાતના નકામા અને મૂર્ખતાભર્યા વિચારો જન્ટુઓની માફક ઉભરાઈ જાય છે અને તે આત્માને વાદળની માફક ઢાંકી દે છે. આ બાબતનો અનુભવ કરો એટલે તમને તેની ખાત્રી થશે. જેમ સ્થુલ શરીરથી ખુદ્દી હવામાં રહેવું એ જરૂરનું છે, તેમ ભાવનાથી અને મનથી પ્રેમના વાતાવરણમાં રહેવું એ પણ એટલું જ અગત્યનું છે. તે વાસ્તે મનને વિશાળ રાખવું જોઈએ, જેથી તે ખોટા ખ્યાલો, અધશ્રદ્ધા અને ખીજાઓ પ્રત્યેના તિરસ્કારના સંકુચિત સ્થાનમાં બંધાઈ જાય નહીં, પણ તેથી ઉદ્વિગ્ન તે સર્વત્ર સહાનુભૂતિ રાખે, અને શાંતિ તથા સંયમના પ્રદેશમાં પહોંચવાને આપણને મદદગાર થાય, પણ જેના હૃદયમાં કુલ્લક દ્વેષભાવ, દુશ્મનતા, હલકાઈ, વેર વગેરે તરત છે, તેનો આત્મા કદમાં પુરાઈ જાય છે, અને તેને છુટવાનો માર્ગ કઠણ થઈ પડે છે.

આ મુદ્દાઓ વિશેષ અર્થવાની જરૂર નથી. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કાષ્ઠપથ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિનો ઉપાય તે મેળવવા માટે ખરા દીક્ષથી પ્રયત્ન કરવામાં રહેલો છે, તે મેળવવાને વ્યવસ્થાસર અભ્યાસ પાડવાનો છે.

જે આમ કરશે તેને જણાશે કે આ માર્ગ ધીમે ધીમે ખુલ્લો થતો જશે, અને તે ઉજ્જડ જન્મલમાંથી ખુલ્લી જમીન તરફ જવાના વિશાળ માર્ગરૂપ લાગશે, છેવટે તે માર્ગ અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ જતો જણાશે. કારણ કે જે ખરા અંતઃકરણથી પ્રયત્ન કરે છે, તેને માટે નિષ્ફળતા છે જ નહીં. કારણ કે તે દિશામાં સધળો પ્રયત્ન વિજયનો સૂચક છે, અને દરેક આગળનું પગલું તે ગમે તેટલું નાનું હોય અને તેનું પરિણામ ગમે તેટલું થોડું આવે તોપણ તે પગલું આગળ લઈ જનારું છે, અને તે પ્રકાશ તરફ એક પગલું સમીપ આવતું જાય છે.

માસ્ટર ઑફ નૉલેજ

આ એક જ પુસ્તકનો બરાબર છ માસ અભ્યાસ કરવાથી ઉપરની દરેક ભાષાઓ લખી, વાંચી ને જોલી શકાય તેવી આવડી શકે છે. ધણા આ પુસ્તક ઉપરથી ઉપરની ભાષાઓ શીખી ગયા છે. હજારો રૂપિયા ખર્ચતાં જે જ્ઞાન ન મેળવી શકાય તે માત્ર જુજ રકમથી થોડા વખતમાં મેળવી શકાય છે. કીમત રૂ. ૧૦

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય—અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૪ થું.

ચૈતન્યની વિશાળતા.

૧. આત્મિક જીવનના નિયમો.

જો વિચારવન છે, જેઓ ખરા દીક્ષી કામ કરનારા છે. મનુષ્ય જાતિની સેવા કરવા ઇચ્છે છે અને જેઓ વિકાસ-ક્રમમાં આપી માનવ પ્રજાને મદદ કરવા ધારે છે, તે મનુષ્યોને ધણેજ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા વિષયનો આપણે અહીં સાથે અભ્યાસ કરીશું. મેં મારા વ્યાખ્યાનોનું મથાળું “ ઉચ્ચ જીવનના નિયમો ” એવું રાખ્યું છે કારણ કે જેને ઉચ્ચ જીવન સાથે સંબંધ છે તેવી ધર્મની બાબતનો વિચાર કરતાં ધણા પુરુષો તે વિષયને કોઈ-પણ નિયમ લાગુ પડતો નથી એમ ગણે છે, અને તેને આપણુદી તરફની વિચિત્ર કક્ષામાં મુકી દે છે. અથવા તે વિષયને એવા પ્રદેશમાં મુકી દે છે, કે જ્યાં કોઈપણ જાતનો પ્રયત્ન ક્યારે વિના ફળ મળે છે, અથવા તો કોઈ પણ જાતની નિર્બંધતા વિના મનુષ્યનો પગભવ થાય છે. અધ્યાત્મજીવન નિયમને આધીન નથી, એ વિચાર

* મિસિસ એનીએસન્ટના Larger consciousness એ નામના લાપણનો અનુવાદ.

ઉપર ઉપરથી જોતાં સ્વાભાવિક લાગે: કાંઈક કે સ્થૂણભુવનના કેટલાક નિયમોનો જેવી રીતે અનાદર કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે આ બાબતમાં પણ બનેલું છે.

કેટલીકવાર કુદરતી શક્તિઓ એકાએક ફાટી નીકળેલી આપણા જોવામાં આવે છે. એક મોટો ધડાકો થાય છે અને તેની સાથે થોડા કલાકોમાં એક મોટો પર્વત ખડો થાય છે, અને ત્યાં પ્રથમ લીલું લાસ હતું ત્યાં કોતરો અને ખડકાવાળા શિખરો આપણી નજરે પડે છે. અને સાદી ખીણમાં ઉપસી આવતી ટેકરીઓની રૂપરેખા આપણા દૃષ્ટિપથમાં આવે છે. આવા મોટા ફેરફારો મનુષ્યોને કાંઈક આપણુદી તરંગ, અથવા તો મોટો અકસ્માત અથવા તો મોટી અવ્યવસ્થા, અથવા કંઈ અણધારેનું પરિણામ અથવા તો વિકાસક્રમના સામાન્ય નિયમો અપનાવતુલ્ય જણાતા હતા, પણ વિશેષ અભ્યાસથી આપણે જાણીએ છીએ કે દરિયાનું તળીયું ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામી આખરે હજારો વર્ષ પછી તે તળીયું પર્વતોની હાર રૂપ બની જાય છે, આ બાબતમાં કાંઈ વિચિત્રતા નથી તેમજ જગજાગ્રુખી પર્વતના એકા એક ફાટવામાં પણ કાંઈ અવ્યવસ્થા નથી. પ્રથમ બાબતને અવસ્થિત મણુવામાં આવતી હતી, ત્યારે ખીણ બાબતને અકસ્માતરૂપ માનવામાં આવતી હતી, પણ હવે આપણે જાણીએ છીએ કે સઘળી કુદરતી ક્રિયાઓ, ધીરી હોય કે ઉતાવળી હોય, અમાનક હોય કે પ્રથમથી ધારેલી હોય, છતાં તે સર્વે નિયમમાં આવી જાય છે અને તે વ્યવસ્થા પ્રમાણે જ બન્યા કરે છે.

આધ્યાત્મિક દુનિયામાં પણ આવીજ સ્થિતિ છે, આપણે કેટલાક વાર મનુષ્યનું આખું જીવન બદલાઈ જતું જણાય છે, બહારનો દેખાવ જોતાં તેનું સમગ્ર ચારિત્ર બદલાઈ ગયેલું જણાય છે, એક

કલાકમાં મનુષ્યના સકળ સ્વભાવમાં પરિવર્તન જોવામાં આવે છે. પણ અહીં પણ આપણે સમજતાં શીખ્યા છીએ કે નિયમ સર્વોપરી છે. આ જાનતમાં ઘણું એવું પણ હોય કે જે એકદમ આપણા કન્યામાં ન પણ આવે, પણ તેમાં કંઈ અવ્યવસ્થિતતા નથી. અને આપણને અનુભવ થતો જાય છે કે સ્થૂંક જીવનની માફક અધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ એક પરમજીવન, અને તે અનેક આકારોદ્વારા પ્રકટ થાય છે. આંખી અને અંધ જેવી અનેકી દૃષ્ટિને તે પરમજીવનના કાર્યો ગમે તેટલાં વિચિત્ર, ગમે તેટલાં આશ્ચર્યકારક અને ગમે તેવાં અજુઘાર્યાં લાગે, છતાં તે બધાં કાર્યો અમુક નિયમ અને વ્યવસ્થા પ્રમાણે ચાલે છે.

માટે પ્રથમ આપણે નિયમનું સ્વરૂપ વિચારવા ચોભીયું અને તેનો શો અર્થ છે તે વિચારીશું. નિયમનો શો અર્થ થાય છે, જે સમજાવ્યા પછી ધર્મ અથવા ધામી કે વિચારની સહાય લીધા સિવાય નિઃશંકપણે હું સિદ્ધ કરવા માગું છું કે મનુષ્યના મગજદ્વારા અને જ્ઞાનતંતુઓદ્વારા જે જ્ઞાન કામ કરી રહ્યું છે તે કરતાં વિશાળ જ્ઞાન જગતમાં છે. તે જ્ઞાન જમત જ્ઞાન કરતાં ઘણું વિશાળ હોય છે. કર્તૃ-વ્યતો નિયમ બરાબર સમજવાથી, જીવનની દરેક દુરજ બરાબર રીતે અદા કરવાથી તે જ્ઞાન કેરી રીતે વધારે ખીલી શકે તે આપણે આમળ ઉપર વિચારીશું અને છેવટે આપણે વધારે ઉચ્ચ અને વધારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશમાં વિચારીશું કે જ્યાં બહારની દુરજને બદલે અંતરનો નીયમ કાર્ય કરે છે, જ્યાં દેવું વાળવારૂપ કર્તૃવ્ય બજાવવાને બદલે આત્મભોગમાં જીવન રેડવામાં આવે છે, જ્યાં દરેક કામ ખુશીની હર્ષ પૂર્વક અને અર્થજુદ્ધિથી કરવામાં આવે છે. તે આત્મભોગમાં મનુષ્ય એમ પ્રશ્ન કરતો નથી કે, “મારે શું કરવું જોઈએ ? માફ શું કર્તૃવ્ય છે ?” પણ તે એટલા માટે કામ કરે છે કે બંધરી જીવન.

પ્રજ્ઞાલિકા તરીકે વાપરે, અને તેના આંતર નિયમ પૂર્ણ હોવાથી તેને બાહ્ય દૃષ્ટાણની જરૂર પડે નહિ. તે યજ્ઞના—આત્મભોગના નિયમ પ્રમાણે ચાલીને આગળ વધે છે, આ યજ્ઞના નિયમ વિશ્વપર તેમજ મનુષ્યોના હૃદયોપર રાજ્ય ચલાવે છે, આ યજ્ઞ એ દિવ્ય યજ્ઞનું આપ્તું પ્રતિબિંબ છે કે જે દિવ્ય યજ્ઞવડે જીવનો રચવામાં આવ્યા હતા. જ્યાં મનુષ્યનું હૃદય યજ્ઞ મુર્તિ પ્રભુના ચરણક્રમણ આગળ ઝુકી પડે છે; ત્યાં આ યજ્ઞનું પ્રતિબિંબ અથવા આપ્તું સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે. તે પછી આ હૃદય દિવ્યજીવન પ્રવાહની પ્રજ્ઞાલિકા બને છે, આ પ્રજ્ઞાલિકા અમે તેટલી નાની કે બીન મહત્ત્વની હોય તે જોવાનું નથી. તે હૃદય ઇશ્વરીજીવનની પ્રજ્ઞાલિકા બને છે, અને આ પ્રજ્ઞાલિકા તે હૃદયે આવેલા અપ્પમાં આત્મભોગને લીધે ભરાઈ શકતી નથી પરંતુ જ્યારે ઇશ્વર મનુષ્યને પ્રજ્ઞાલિકા તરીકે વાપરે છે ત્યારે તે ઇશ્વરી પ્રવાહને લીધે ભરાઈ જાય છે.

હવે આપણે ‘નિયમ’ શબ્દનો શો અર્થ છે. તે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ. નિયમનો અર્થ શો છે તે પ્રશ્નના સંબંધમાં લોકોનાં મનમાં ઘણી ગુંથવણો જોવામાં આવે છે. આથી અભ્યાસક્રમથી સંશયમાં અને ગોટાળામાં પડી જાય છે.

જ્યારે આપણે દેશના કાયદાઓ વિષે બોલીએ છીએ, ત્યારે તેનો અર્થ આપણે બરાબર સમજીએ છીએ. દેશના કાયદાઓ નિરંતર બદલાતા જ હોય છે; કાયદા બાંધનારી સત્તાના વિચારની સાથે તે કાયદાઓ બદલાય છે, પછી તે સત્તા આપણુદી રાજના મુખને શબ્દ હોય, અથવા કાયદા બાંધનારી સભાનો અવાજ હોય કે રાજના નામથી તે કાયદો જાહેર કરવામાં આવ્યો હોય કે જે પ્રજામાં તે કાયદો ચાલવાનો હોય તે પ્રજાના નામથી કહેવામાં

આવ્યો હોય. કાયદો હંમેશાં રચવામાં આવે છે, ફરમાનો કાઢવામાં આવે છે, અને જે સત્તાથી કાયદો બાંધવામાં આવે છે, તે સત્તા તે કાયદો રદ પણ કરી શકે છે. દેશના કાયદાના સંઘર્ષમાં આપણે ફક્ત આ એકજ બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની નથી. દેશના કાયદાઓ આઝાદી હોય છે. “આમ કરો” “આમ કરતા ના.” અને તે આઠા ન પાળવામાં આવે તો સજા કરવામાં આવે છે. જે તમે અમુક કાયદાનો ભંગ કરો તો તમને અમુક પ્રકારની સજા કરવામાં આવશે.

વળી જુદા જુદા દેશના કાયદાઓને લગતી શિક્ષાઓનો તેમજ એકતો એક કાયદો તોડવા માટેની શિક્ષાનો જે આપણે વિચાર કરીએ તો આપણને જણાય છે કે તે શિક્ષાઓ કાયદાઓની માફક આપણુદી અને ખદગાતી હોય છે, જે કાર્યથી કાયદાનો ભંગ કરવામાં આવ્યો, તેના પરિણામરૂપ શિક્ષા હોતી નથી; પણ કાયદાના ભંગના સંઘર્ષમાં મનસ્વીપણે શિક્ષા નક્કી કરવામાં આવી હોય છે. અને ગમે તે સમયે તેમાં ફેરફાર થઈ શકે છે.

હાખલા તરીકે એક મનુષ્ય ચોરી કરે છે. એક પ્રજા તે ગુનાહ માટે તે મનુષ્યને કેદમાં મોકલે છે. બીજી પ્રજા તેને આખરે મારી જતો કરે છે, ત્રીજી પ્રજા જે હાથે ચોરી કરે તે હાથ કાપવાની સજા ફરમાવે છે, અને ચોથી પ્રજા તે મનુષ્યને ફાંસીએ લટકાવવાની સજા કરે છે. આ દરેક બાબતમાં શિક્ષા અને ગુના વચ્ચે કોઈ સંઘર્ષ જણાતો નથી.

પણ જ્યારે આપણે કુદરતી નિયમો વિષે બોલીએ છીએ ત્યારે મનુષ્યકૃત કાયદાઓનાં જે લક્ષણો આપણે ઉપર વિચારી મયા તેવાં કોઈ પણ લક્ષણો જોવામાં આવતાં નથી કુદરતનો કાયદો એ કોઈ

પણ સત્તાએ જાહેર કરેલી આજ્ઞા નથી. તે આપણને જણાવે છે કે અમુક સંયોગો હોય તો અમુક પરીણામ જરૂર આવે, તેમાં કાંઈ આજ્ઞા નથી, પણ અમુક શરતો પ્રતિપાદન કરનામાં આવે છે, જ્યાં જ્યાં તે શરતો—તે સંયોગો માલમ પડે, ત્યાં ત્યાં અમુક બનાવ અવશ્ય બનવાનો, અમુક સ્થિતિ પછી અમુક સ્થિતિ આવવી જ જોઈએ, તેનું જ્ઞાન આપણને કુદરતી નિયમો આપે છે.

આ નિયમો અચળ હોય છે, યોગ્ય હોય છે, અને તેમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો ફેર થઈ શકતો નથી; કારણ કે આ નિયમો તે ઇશ્વરી સ્વરૂપના પ્રકટ સ્વરૂપો છે, કે જેમાં ફેરફાર થઈ શકે નહીં અને જેમાં જરા માત્ર વિકૃતિ સંભવી શકે નહીં. કુદરતી નિયમ એ “આમ કરો,” અથવા “આમ કરતા ના” એવી આજ્ઞા કરતો નથી, તેતો એક નિશ્ચિત હકીકત છે કે “જો આવા પ્રકારની સ્થિતિ હશે તો આવું પરિણામ આવશે” જો તે સ્થિતિ બદલાય તો પરિણામ પણ અવશ્ય બદલાયા વિના રહે નહીં.

કુદરતના નિયમમાં આપણુદી સળ રોતી નથી. કુદરત કોઈને શિક્ષા કરતી નથી, કુદરત અમુક શરતો પ્રતિપાદન કરે છે કે આ કામનું પરિણામ આવું આવશે; કુદરત તે સિવાય કાંઈ વિશેષ કરતી નથી. અમુક સ્થિતિ હોય તો અમુક પરિણામ આવવું જ જોઈએ. પરિણામ એ તો કાર્યની પાછળ આવતું ફળ છે. તેમાં કાંઈ આપણુદી શિક્ષા હોતી નથી.

પણ કુદરતી કાયદાઓ અને મનુષ્ય કૃત કાયદાઓ વચ્ચેનો ભેદ જરા વધારે વિચારીએ. મનુષ્યકૃત કાયદાનો ભંગ કરી શકાય. કુદરતી કાયદાનો કદાપિ ભંગ થઈ શકે નહીં. કુદરત પોતાના કાયદાનો ભંગ જણુતી નથી, તમે મનુષ્યકૃત કાયદાને ભંગી

શકે, પણ કુદરતના નિયમોને કદાપિ ભાંગી શકે નહીં. તમે ગમે તે કહેો પણ નિયમ તો તેનો તેજ રહે છે, તમે તે નિયમ વિરુદ્ધ તમારી જાતના ચુરેચુરા કરી શકો, પણ નિયમ તો બદલાયા વિના એમનો એમ રહેશે, તમે તે કાયદા આગળ તમારો નાશ કરો, અથવા ચરચરતા ઉભા રહો, પણ તે નિયમ તો ખડકની માફક અડગ રહે છે, જેથી સાથે મોજાંઓ અથડાઈને ભાંગી પડે છે. તે મોજાંઓ તે ખડકને એક વાળ જેટલો પણ ડગાવી શકતાં નથી. તેઓ તે ખડકની તળેટી આગળ ભાંગી પડે છે, અને શીશુરૂપ બની જાય છે.

આ પ્રમાણે કુદરતી નિયમ છે. તેમાં અમુક શરતો પ્રતિપ્રાદન કરવામાં આવી હોય છે, ને શરતોનું ચોક્કસ પરિણામ જણાવવામાં આવ્યું હોય છે, અને ભંગ ન થાય અથવા તૂટે નહીં તેવા બનાવોનું કષ્ટન કરવામાં આવ્યું હોય છે. આનું નામજ નિયમ, બ્યારે તમે હલકા જીવનની માફક હિચ્ચ જીવનનો વિચાર કરો ત્યારે પણ ઉપરની બાબત તમારે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

આ નિયમ બ્યારે બરાબર સમજવામાં આવે છે ત્યારે પૂર્ણ નિર્ભયતા, અનંતશક્તિ, અને અપરિમિત વિકાસની શક્યતાનું તમને જ્ઞાન થવા લાગે છે. એક દીવસ અમુક થાય અને બીજે દીવસે તેથી જુદુંજ પરિણામ આવે. એવા આપખુદી તરંગોના રાજ્યમાં તમે રહેતા નથી. અમુક પરિણામ ચોક્કસ આવશે જ એવી દૃઢતાથી તમે કામ કરી શકો.

તમારી પોતાની કલ્પના પ્રમાણે નિયમમાં ફેરફાર થઈ શકે નહીં. તમારી ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી લાગણીઓથી શાશ્વત ધ્યેયમાં ફેરફાર થઈ શકે નહીં, તમે પરિણામમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી કામ કરી શકો, કારણ કે તમે સત્ય ઉપર આધાર રાખો છો. તે સત્ય તરવજ વિષયમાં બાપી રહેલો એક નિયમ છે.

પણુ આ નિયમના રાજ્યમાં શાંતિથી અને નિર્ભયતાથી કામ કરવા માટે કાંઈક વિશેષ તત્ત્વની જરૂર પડે છે, તે તત્ત્વ તે જ્ઞાન છે. જ્યાં સુધી આપણે નિયમો જાણતા ન હોઈએ ત્યાં સુધી તે નિયમો આપણને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ફેંકી દે, આપણી યોજનાઓ તોડી નાંખે, આપણા પ્રયત્નો નિષ્ફળ બનાવે, આપણી આશાઓને નિરાશાના રૂપમાં ફેરવી નાંખે, આપણને ધૂળ ભેગા કરી નાંખે. આ નિયમો આપણી અજ્ઞાનાસ્થામાં આપણી સ્થિતિ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કરે છે, પણુ નિયમોનું જ્યારે આપણને જ્ઞાન મળે છે, ત્યારે તેજ નિયમો સેવકો, આપણા મદદગારો થઈ આપણને હિંચે દોરનારા થઈ પડે છે. આ દેશમાં તેમજ બીજા દેશોમાં તે અગ્રેજ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓના શબ્દો મેં કેટલી બધી વાર કહી બતાવ્યા છે કે “કુદરતને અનુકૂળ વર્તી આપણે કુદરત પર જય મેળવીએ છીએ” આ શબ્દો સુવર્ણ અક્ષરે કાતરાવા બોધ્યો.

નિયમને જાણો, તેને પાળો, તેને અનુકૂળ થઈ વર્તો, અને તે તમને પોતાના અનંત બળથી હિંચે અઢાવશે અને જે સામ્યમિન્દુએ પહોંચવાની તમે સૃષ્ટિ રાખતા હતા, ત્યાં તે તમને લઈ જશે. જે નિયમ આપણી અજ્ઞાનદશામાં બંધકર લાગે છે, તેજ નિયમ સમજવામાં આવતાં આપણો રક્ષક બને છે. ભૂતકાળના વર્ષોમાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે આ અદ્ભુત સત્ય આપણને બહુ જ સારી રીતે સમજાવ્યું છે. તોફાની આકાશમાં તમે વીજળીના ચમકારા જુઓ છો. તે વીજળી નીચે આવે છે, તે મિનારા કે શિખર સાથે અડળાય છે, અને જુઓ! તે મિનારો કે શિખર ટૂટી પડે છે તે વીજળીના નહિ દબાયેલા અને નહિ વશ કરવામાં આવેલા વેગથી તે નાશ પામી જાય છે. આ કેટલું બંધકર, કેટલું ત્રાસજનક અને કેટલું અકળ છે!

બીચારો મનુષ્ય આ આકાશના અગ્નિની ફેવી રીતે સામો થઈ શકે ? પણ મનુષ્યો તેજ આકાશી અગ્નિ-વીજળીનો પોતાની સેવામાં ઉપયોગ કરતા શીખ્યા છે. જ્ઞાનબળથી તો વીજળીને સેવાના કાર્યમાં જોડવામાં આવી છે.

હવે તેજ વીજળીની શક્તિ મનુષ્યના સંદેશાઓ દરીઆ અને જમીનપર લઈ જાય છે, અને હજારો માધ્યમ દ્વારા ગયેલા પુત્રને તેના પિતા સાથે દિલસોજી અને પરસ્પરના વાર્તાલાપની પ્રેમાત્મ માંડ વડે જોડી દે છે. જે વીજળી નાશ કરતી હતી તેજ વીજળી વિદ્યુતપ્રવાહ રૂપ બની ચિંતાતુર માથાપતે આશ્વા અને જીવન આપે છે, અને જમીન તથા દરીયાપર પ્રેમ અને શુભ ભાવનાના સંદેશાઓ લઈ જાય છે. જ્યારે આપણે કુદરતને અનુકૂળ થઈ કામ કરવા લાગીએ ત્યારે કુદરત ઉપર આપણે જય મેળવીએ છીએ, અને તેની શક્તિઓ આપણા નોકરો બને છે.

ઉપર તેમજ નીચે બધી શક્તિઓના સંબંધમાં ઉપરની હકીકત ખરી છે. દશ્ય તેમજ અદશ્ય વિશ્વમાં આ જ નિયમ લાગુ પડે છે. જે તમારે ઉચ્ચ જીવન માળવું હોય તો તે જીવનના નિયમો તમારે જાણવા જોઈએ. તે નિયમોને જાણ્યા એટલે તે નિયમો તમને તમારા સાધ્ય બિન્દુ તરફ લઈ જશે, તમે જે તે સંબંધી અજ્ઞાન રહો તો તમારા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જશે અને તમારી મહેનત, જાણે તે લેવામાં આવીજ ન હોય તેમ, અફળ થશે.

હવે આપણે જેને વિશાળ જ્ઞાન કહીએ છીએ, તેનો વિચાર કરીશું. આજે હું તે બે દૃષ્ટિ બિન્દુથી તમારી સન્મુખ બોલવા માગું છું; પ્રથમ આપણે પુત્રના લોકો પરિચિત દૃષ્ટિ બિન્દુ તપાસીશું. તે ચૈતન્ય તો અંદરથી અબ્યાસ કરવાનું શીખવે છે. તે જાણવે

છે કે શરીરમાં રહેલું ચૈતન્ય એ ચૈતન્યનું હલકામાં હલકું ૩૫ છે-તે હિચ્ચ અને વિશાળ ચૈતન્યનો પારમિત ભાગ છે. હું આજે કેવળ તેજ દષ્ટિ બિન્દુથી નહિ એટલાં પશ્ચિમના લોકોનાં દષ્ટિ બિન્દુથી પણ એકવા માગું છું. અને પશ્ચિમનું દષ્ટિ બિન્દુ જણાવવાનું કારણ એ છે કે પશ્ચિમનું વિજ્ઞાન અને પશ્ચિમના વિચારો આ દેશમાં ફેલાવા લાગ્યા છે. તેમના સંબંધમાં એટલી બધી દૃષ્ટી નિશ્ચિ-તતા છે, અને એટલે બધી મોડ છે કે જ્યાં પૂર્વની પરિચિત રીતે દર્શાવેલા સત્યની મનપર અસર ન થાય, ત્યાં કદાચ પશ્ચિમની રીતે દર્શાવેલી ભાવનાને સાંભળનારા મળી આવે. હું તમને એમ જણા-વવા માગું છું કે જડવાદના વિચારમાં અને પશ્ચિમના જડવાદી વિજ્ઞાનમાં ઉછરેલા ધણા વિદ્વાનો મગજના ભાન (ચૈતન્ય) કરતાં હિચ્ચ પ્રકારનું ચૈતન્ય છે, એમ કબુલ કરે છે. તેઓ સ્વીકારે છે કે શરીરની પેલી પારનું ચૈતન્ય છે, એ બાબતથી તેમને આશ્ચર્ય થાય છે, અને તેમને ગુચવણ પણ પડે છે. તે સંબંધી તેઓ ચર્ચાઓ કરે છે, અને ભારે વાદવિવાદો થયા કરે છે, આ બાબતમાં વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓ અનેક પ્રકારના પ્રયોગો કરે છે. તેઓ તે સમજવાને પ્રયત્ન કરે છે. અને તેઓ તેને નિયમના પ્રદેશમાં લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. સ્થુલ ભુવનપર પ્રયોગો કરીને તેઓ તે પરિણામ લાવવાને સમર્થ થાય છે કે જે પરિણામ પૂર્વના દેશોમાં યોગ વડે અને હિચ્ચ ચૈતન્યના વિકાસદ્વારા લાવવામાં આવે છે. આ હિચ્ચ ચૈતન્ય વડે તેઓ હિંચેથી સ્થુલ ભુવન પરની વસ્તુઓ જોઈ શકે છે. પૂર્વનું માનસ શાસ્ત્ર જીવાત્માના હિચ્ચ સ્વભાવથી શરૂઆત કરે છે, અને વિવિધ ઉપાધિઓમાં તે આત્માને કામ કરતો જુએ છે, અને સ્થુલ ભુવનપર તેની શી અસર થાય છે તે અનુમાનો દ્વારા કહી બતાવે છે.

પાશ્વિમાત્મ માનસ શાસ્ત્ર સ્થુલ ભુમિકાથી શરૂઆત કરે છે, પ્રથમ ઉપાધિનો અને પછી તે ઉપાધિમાં રહેલા ચૈતન્યનો અભ્યાસ કરે છે. તે પગથે પગથે આગળ વધે છે; છેવટે આ શારીરાદિક રિશ્તિઓને ઓળંગવાની તેને ફરજ પડે છે, ત્યારે પૂર્વના પ્રદેશોમાં થયેલા કાળથી ગણણીતી એવી ચૈતન્ય રિશ્તિ અકુદરતી રીતે લાવવાને તેમના સશક્ત પ્રયત્ન કરે છે, અને વસ્તુઓ સંગત અને શુદ્ધિગમ્ય થાય તે માટે અનિશ્ચિત રીતે જેમ આધિભો ફાંફા મારે તેવી રીતે કાંઈ સિદ્ધાંત શોધી કાઢવા મથે છે. આ લાંબો રસ્તો કાંઈક વિચિત્ર છે, અને તેમાં મોટા ફળની આશા રાખી શકાય તેમ નથી; પણ તે છતાં ઋષિઓની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી જે સાધ્ય બિન્દુ શોધવામાં આવ્યું હતું, તેના જેવા સાધ્ય બિન્દુ તરફ તે પાશ્વિમાત્મ માનસ શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ ધીમે ધીમે આવતા જાય છે.

આ રીતે આજના બ.પદ્ધતિમાં વિચાર કરવા આપણે પ્રયત્ન કરીશું. જે માનસિક શક્તિઓ, લાગણીઓ વગેરે તમારા દરરોજના જીવનમાં જુઓ હો, તેમાં જનો સમાવેશ થાય છે તેવા જગત્ ચૈતન્ય જ્ઞાન વિષે આપણે થોભીશું નહિ. પશ્ચિમના લોકો જગજ અને જ્ઞાનતાંતુની રચના દ્વારા આ વિષયનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યાં, પચીસ વર્ષ ઉપર એવો એક સમય હતો કે જ્યારે શરીર વિદ્યાના જ્ઞાન પર જે માનસશાસ્ત્ર ન રચાયું હોય તે પૂર્ણ મણાતું ન હતું. તેની આજ્ઞા આ પ્રમાણે હતી “તમારે શરીરનો અને જ્ઞાનતાંતુ રચનાનો તેના કાર્ય કરવાના નિયમોનો, અને તેની પ્રવૃત્તિઓનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પશ્ચિમના વધારે આગળ વધેલા વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીના હવે આ મતને પુરેપુરો ટેકો આપતા તમારા જોવામાં આવે, એમ મારું માનવું નથી. પણ તે છતાં તે શરીર વિદ્યાની

પદ્ધતિએ અભ્યાસ કરીને તેઓએ જાણવા જોમ શોધો કરી છે. મનુષ્યો જ્યારે પ્રમાણિકપણે કુદરતને પૂછે ત્યારે જરૂર તેઓ સત્ય પ્રાપ્ત કરી શકે.

પ્રથમ તેઓએ એ શોધી કાઢ્યું કે મનુષ્યનું ચૈતન્ય કેવળ જાગ્રત્ સ્થિતિમાં જ ગોંધાઈ રહેતું નથી, તેઓ સ્વપ્નનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા, જ્યારે શરીર ઉંઘમાં હોય ત્યારે ચૈતન્ય શું કામ કરે છે. તેનું તેઓ પ્રયત્ન કરી સમજવા લાગ્યા. ધણી હડીકતો એકઠી કરીને તેઓએ તેને અમુક પદ્ધતિયર ગોઠવી, પણ તેઓને જાણ્યું કે તેઓની તપાસ સંતાપકારક ન હતી. કારણકે જે સ્થિતિઓના તેઓ અભ્યાસ કરવા માગતા ન હતા, તે સ્થિતિઓને અટકાવાને તેઓ સમર્થ ન હતા. કટલીકવાર શરીરના અમુક અંગની અગ્યવસ્થિત સ્થિતિને લક્ષને સ્વપ્ન આવતું હતું. કટલીકવાર અપચાને લીધે અથવા હૃદ પ્હાર બોજન કરવાથી તે સ્વપ્ન આવતું હતું. તેઓ આ કારણો દૂર કરવા માગતા હતા. આખરે તેઓ એવા વિચાર પર આગા કે મનુષ્યને ઉંઘમાં ને તંદ્રામાં નાખીને તેની સ્વપ્ન સ્થિતિના ચૈતન્યનો અભ્યાસ કરવો. આ તંદ્રા એ અમુક સ્થિતિવાળી સ્વપ્નદશાજ છે, આવી દશા પ્રજાએ લાવી શકાય, અને આવી દશા તે શરીરના અમુક અંગની અગ્યવસ્થિ દશાનું પરિણામ ન હતું.

આ ધોરણે તેઓએ ‘કિપ્નોટીકમ’ ની બધી શોધ કરી છે; તેઓએ તેના તે પ્રયોગો વારંવાર કર્યા છે, અને આ જાગતને લગતાં યુસ્તકામાં તમે તે મુખંધી વિશેષ હડીકત જાણી શકશો.

આ ચારે જાણુએ ફેલાએલા અને વારંવાર કરવામાં આવેલા પ્રયોગોનું એકબીજું પરિણામ શું આગું ? જે સ્થિતિમાં સામાન્ય વિ-

ચાર ક્રિયા અશક્ય હતી, કાંણુ કે મગજ સુસ્ત દશામાં હતું. અથવા લોહી મગજને ખરાખર પહોંચી શકતું ન હતું, જે સ્થિતિમાં કેવળ વિચારનો અભાવજ પરિણામ રૂપ આવે તે સ્થિતિમાં તદ્દન નહીં થાંહું પરીણામ આપી પહોંચ્યું. તે સમયે માનસીજ ગુણો કોઈપણ રીતે ઝોંઘી ક્રિતવાળા જણાયા નહીં. તેથી ઉલટું માનસિક ક્રિતિઓ ન્યારે મગજ તંદ્રાવસ્થામાં હતું ત્યારે વધારે તીવ્ર, વધારે સતેજ અને વધારે સૂક્ષ્મ થતી ગઈ. તેઓને આશ્ચર્ય સાથે જણાયું કે તંદ્રાવસ્થામાં મનુષ્યને જૂતકાળના વર્ષોનાં ખનવો, તેમજ લાંબા-કાળથી જૂલવામાં આવેલા બાળવસ્થાનાં પ્રસંગો પણ સ્મરણમાં આવવા લાગ્યા, કેવળ સ્મરણશક્તિ તીવ્ર થઈ, એટલું જ નહીં પણ તેઓની વિચાર કરવાની, દલીલ કરવાની, અને નિર્ણય કરવાની ક્રિતિઓ પણ વધારે પ્રબળ થતી જણાઈ. તે શક્તિઓ તેઓ બહુ રહેલાઈથી વાપરવા લાગ્યા અને કામ કરવામાં વધારે અસર કરનારી તે શક્તિઓ નીવડી. જે ઉંઘ જેવી સ્થિતિમાં ઈન્દ્રિયો પોતાનાં કામ કરતી બંધ પડી ગઈ હતી, તે સ્થિતિમાં સામાન્ય ઈન્દ્રિયો સિવાયની બીજી ઈન્દ્રિયો મારફતે ઈન્દ્રિયોના કામો કરવામાં આવતાં હતાં. જે આંખ જગત સ્થિતિમાં વીજળીના દીવાનો ઝંપકારો સહન કરી શકે નહીં તે આંખ જગત દશામાં માપી પણ ન શકાય તેટલે દુર સુધી જોઈ શકે છે, બંધ કરેલા પુસ્તકો વાંચી શકે છે, માંસના કોષ ચીરીને શરીરના અંદરના ભાગને જોઈ શકે છે. જાણે માંસ અને હાડપિંજરને લીધે જે રોગો છુપા હતા તે રોગો વર્ણવી શકે છે, કાનની બાબતમાં પણ આવીજ સ્થિતિ છે. સામાન્ય કાન નાળુક અને સૂક્ષ્મ આંદોલનો ગ્રહણ કરી શકે નહીં, મનુષ્યને કાન જગત અવસ્થામાં જેટલે દુરથી સાંભળી શકે તેનોથી ઘણે દૂર થતો અવાજ

તંદ્રાવસ્થામાં તે સાંભળી શકે છે, અને દુરથી પૂછવામાં અ.વેદા પ્રતિના જવાબ આપી શકે છે.

આ બધાં પરિણામો જોઈ મનુષ્યો વિચાર કરવાને અટક્યા, અને તેઓ પ્રશ્ન પુછવા લાગ્યા. “જે ચૈતન્ય આંખ વિના જોઈ શકે છે, જે કાન વિના સાંભળી શકે છે, જે વખતે સ્મરણ શક્તિની ઇન્દ્રિય સુસ્તદશામાં હોય છે, તે વખતે યાદ કરી શકે છે. અને બ્યારે વિચારતું ચંત્ર આજસુ દશામાં હોય છે, ત્યારે વિચાર કરી શકે છે, કે એ ચૈતન્ય તે શું ? આ ચૈતન્ય અને તેનાં સાધનો ક્યાં ?”

ફક્ત તંદ્રાવસ્થામાંજ આ વિચિત્ર પરિણામો આવ્યા હતા. પણ એમ માનીત કરવામાં આવ્યું કે જેમ તંદ્રાવસ્થા વધારે ઉડી તેમ હિંચ પ્રકારનું ચૈતન્ય પ્રકટ થતું હતું. આ ખીજું પગથીયું હતું. જે તંદ્રાવસ્થા બહુ ઉડી નથી. તેમાં શક્તિઓ થોડી વિશેષ પ્રકટ થતી માલુમ પડે છે. જેમ તંદ્રાવસ્થા વધારે ઉડી તેમ ચૈતન્ય વધારે તેજ્ય. ચળકવા માંડે છે. ધણું હકીકતો એકઠી કરી એવું માનીત કરવામાં આવ્યું કે મનુષ્યને એક ચૈતન્ય ન હતું, પણ તેઓની બુદ્ધિ કાર્ય કરવાની રીત જોતા ધણું ચૈતન્ય હતા. તેઓએ એક અજ્ઞાન ખેડુતની સ્ત્રીપર પ્રભેગ કર્યો. તે સ્ત્રી તેની સામાન્ય સ્થિતિમાં સુસ્ત મુખ, અને આજસુ હતી, તેઓએ તેને તંદ્રાવસ્થામાં મુકી, અને તે અવસ્થામાં વધારે હુંશીઆર દેખાવા લાગી; અને અજાણ્ય જેવું તો એ હતું કે જગત અવસ્થાના પોતાના ચૈતન્યના સંબંધમાં તે નિર-સ્કાર દૃષ્ટિથી જોવા લાગી, તેના કાર્યની ટીકા કરવા લાગી, તેની અર્થાદાઓ નિંદા કરવા લાગી અને તે ચૈતન્યના સંબંધમાં બોલતાં સખ્ત શબ્દો બોલી કહેવા લાગી કે “ તે પશુ. ” હજી વધારે ઉડી તંદ્રાવસ્થામાં—વધારે ઉડી નિદ્રામાં—તેને નાખવામાં આવી, અને તે

હિંદી તદ્રાવરચામાં વધારે વિશાળ ચૈતન્ય પ્રકટ થયું. તે ચૈતન્ય મંબીર, મહત્વવાળું, અને વિચારશીલ હતું, તે આકીના એ ચૈતન્ય તરફ તિરસ્કારથી જોવા લાગ્યું, અને સખાઇથી, ભેદ લાવથી, અને મત્સરથી તેમની ટીકા કરવા લાગ્યું. તેમના કાચીની ઝાટકણી કાઢવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે તે ખેડુતની બીમાં ત્રણ પ્રકારનાં ચૈતન્ય જોવામાં આવ્યાં, અને જે પ્રમથમાં વિશેષ હિંદી તદ્રા, તે પ્રમાણમાં ચૈતન્ય વિશેષ ઉચ્ચરૂપમાં પ્રકટ થતું હતું.

વળી આ બાબતમાં એક બીજી પણ વિચિત્ર બીના ધ્યાન ખેંચે તેવી હતી. તે ખેડુતની સ્ત્રીને તેની જમત અવસ્થામાં બીજા અને ત્રીજા પ્રકારના ચૈતન્ય સંબંધી બીલકુલ ખબર ન હતી. તેને વાસ્તે તે હયાત ન હતા. જાણું ચૈતન્ય નીચેના ચૈતન્યને જાણતું હતું પણ પોતાની ઉપરના ચૈતન્યને જાણતું ન હતું. ત્રીજું ચૈતન્ય આ બંને ચૈતન્ય ઉપર તિરસ્કારથી જોતું હતું. પણ પોતાના કરતાં ઉંચા ચૈતન્ય વિશે તેને જરા પણ જ્ઞાન ન હતું. આ ઉપરથી એક નવો વિચાર એ આવ્યો કે જમત અવસ્થા કરતાં વિશેષ શક્તિઓ ચૈતન્ય તદ્રાવરચામાં પ્રકટ કરી શકે. એટલું જ નહિ પણ પરિમિત ચૈતન્ય સંબંધી કાંઈપણ જાણી શકે નહિ, ઉચ્ચ ચૈતન્ય નીચેના ચૈતન્યને જાણતું હતું, પણ નીચલું ચૈતન્ય ઉચ્ચ ચૈતન્ય જાણતું ન હતું. નાચલા ચૈતન્યના અજ્ઞાનપરથી એમ સાબીત કરતું નથી કે ઉચ્ચ ચૈતન્ય હજી નહિ, નીચલા ચૈતન્યની મર્યાદાઓ ઉચ્ચસ્થિતિના વિરૂદ્ધ હલીલો તરીકે વાપરી શકાય નહિ; કારણકે મર્યાદાઓને લાંબે તે ઉચ્ચ ચૈતન્યને સમજી શકે નહિ. પશ્ચિમના વિદ્યાનશાસ્ત્ર અને તેની શોધ-ખોજોનાં આ ફેટલાક પરિણામો છે.

હવે આપણે એક બીજી દૃષ્ટિ આ બાબતનો અભ્યાસ કરીએ.

જડવાદી વિચારના મનુષ્યો મગજના અંધારણોના અભ્યાસ કરીને, જે મગજમાં અસ્વભાવિક ચૈતન્ય પ્રકટ થયું હતું, તે મગજ કેરી જાતનું હોવું જોઈએ તે વિષે અમુક અનુમાનપર આવ્યા હતા. આમાં તેઓએ કૃત્રિમ સાધનો વડે આણેલી તંદ્રાવસ્થાનો વિચાર કર્યો ન હતો. ઇટાલીનાં વિદ્વાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી લોન્ગિએઝો તેવા વર્ગના વિચારકોનો નેતા ગણી શકાય, તે જણાવે છે કે વિશેષ જ્ઞાનોનું મગજ અસ્વભાવિક અને રોગી છે ‘*Jealousy is allied to madness.*’ વિશેષ જ્ઞાની અને ગાંડપણને મળતાપણું છે. જ્યાં અસાધારણ શક્તિઓ જોવામાં આવે ત્યાં મગજની રોગમય સ્થિતિ સમજાવી એ રોગનું છેવટનું પરીણામ ગાંડપણ છે.

આવો વિચાર લોન્ગિએઝોના સમય પહેલાં પણ જગતમાં પ્રચલિત હોવા જોઈએ, કારણ કે આપણે શેકસ્પીઅરની લીટીની પરિચિત છીએ કે:—

“કુશાગ્ર બુદ્ધિ અને ગાંડપણને મળતાપણું છે.”

લોન્ગિએઝોના જેવા વિચારકો આ વિચારને હદબહાર ખેંચી જવા ન હોત તો આ ઉપરના કથનથી કાંઈ ખુબ નુકશાન થયું ન હોત, પણ તેઓએ તેને એવી રીત વર્ણવ્યું કે સઘળા ધાર્મિક અનુભવોથી સામે તે તીવ્ર ધારવાળું હતીઆર અન્યું, આ વર્ગના વિચારકો, શરીર વિદ્યાની હકીકતો પરથી પોતાનાં અમાનો દોરીને એમ કહેવા લાગ્યા કે સામાન્ય મગજને જેની અમર પણ ન થાય, તેવાં ઉત્તેજક કાણેથી મગજ અસ્વાભાવિક બને છે. તે વિચાર જેમ ધીમે ધીમે ફલાના ગયો, તેમ તેઓએ બીજું પગલું ભર્યું અને કહેવા લાગ્યા કે “સઘળા ધાર્મિક અનુભવોના આ ખુગસો છે. દરેક સમયે મનુષ્યોને અદ્ભુત દર્શનો થાય છે, અને દરેક સમયમાં ગુરૂજ્ઞાનીઓ

અને અતીર્દ્રય વસ્તુઓના દ્રષ્ટ્યો મળી આવે છે. દરેક ધર્મમાં અસ્વાભાવિક બનાવો અદ્ભુત દર્શનોનાં વર્ણનો તંદુરસ્ત બ્યવસ્થિત અને વિચારશીલ મનને સ્વાભાવિક રીતે અદ્ય એવી વસ્તુઓના પુરાવા મળી આવે છે જે મનુષ્ય આવા અદ્ભુત દેખાવો જુએ છે. તેનું મગજ રોગી હોય છે, તેના મગજને ભ્રમ થયો હોય છે. તે સંત હેય કે જ્ઞાની હોય છતાં તે રોગી છે, સંતો અને પ્રાધુઓના સર્વ અનુભવો, અદૃશ્ય દુનિયામાં બનતાં બનાવો સંબંધમાં તેમના પુરાવાઓ—આ સર્વ જે મગજ પર હલબહાર બોલે પડ્યો હોય અને જે રોગી હોય તેવા મગજમાં કાર્ય કરતી અવ્યવસ્થિત ભુદ્ધિની હલખનાઓ છે. ”

ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની આવી શોધથી ચમક્યા, પણ તેના કેમ જવાબ આપવો તે તેમને સમજું નહીં. ધર્મના બધા અનુભવો મગજનો ઉન્માદ છે સંતોમાં ગાંડા કરતાં કાંઈ વિશેષ નથી, તેઓ રોગમય જ્ઞાનતત્ત્વ રચનાના ભોગ રૂપ પડેલા છે. વળી જ્ઞાનતત્ત્વ સુખથી અજ્ઞાનના દુઃખથી દુઃખી હોય છે. ધર્મ ઉપર આવેલા આ કલંકથી તેઓની અક્ષત બહેર મારી ગઇ, પણ તેઓને તેના જવાબ આપતાં આવડ્યું નહીં. આ વિચાર મનુષ્યજાતિની આશાના મુળનો ઉરછેદક જણાયો. અદૃશ્ય દુનિયાની સત્યતાના વિશ્વમાં ફેલાયેલા પુરાવાના એકજ કારી ધારી નાશ કરનાર આ વિચાર જણાયો.

આ તેમના હિમ્મતભર્યા કથનનો એક જવાબ તો સહેલાઈથી આપી શકાર. કેના સુયોગોમાં તે જવાબ આપી શકાય તે સમજાવવા પૂર્વે હું તે જવાબને બંને તેવા વિશાળ સ્વરૂપમાં સંખુબ્ધ રજુ કરીશ.

ધારો કે તેમનું કથન પુરેપુરું સાચું હોય, ધારો કે ધર્મ વિજ્ઞાન અને સાહિત્યના મનુષ્યજાતિના અસાધારણ શુદ્ધિવાળા પુરુષો એકે એકે પુરુષ—ગાંડા હતા, તેમનાં મગજ રોગી હતા—તેથી શું થયું ?

મનુષ્ય દુનિયાને જે કાંઈ આપે છે, તેની કીંમત કરતી વખતે તેનાં મગજની સ્થિતિપરથી આપણે વિચાર કરતા નથી, પણ મનુષ્યોના હૃદયો, અંતઃકરણો અને કાર્યો ઉપર તેની શી અસર થાય છે, તે ઉપરથી આપણે તેની કીંમત આંકીએ છીએ.

જો દરેક અસાધારણ શુદ્ધિવાળો મૌડીનો જોડકો ભાષ્મ હોય, દરેક સંતનું મગજ રોગી હોય જો પરમાત્માનું સંતોનું અને દેવાનું કર્મન ‘કાંઈક વરતું’ સાથે સંસર્ગમાં આવનાર રોગી મગજ દ્વારા આવતું હોય—“તોપણ શું થયું” ?

તેમણે આપેલા જ્ઞાનની કિંમતથી આપણે તે જ્ઞાનનું મહત્ત્વ આંકીએ છીએ, જ્યારે મનુષ્યનું આપું જીવન કોઈ સંતના સંબંધમાં આવતાં બદલાઈ જાય છે, ત્યારે તે સંતનું મગજ અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં હતું એમ કહીને આપણે શું આ ફેરફાર સમજાવવાને પ્રયત્ન કરીએ છીએ. ? જો એમ હોય તો સામાન્ય મનુષ્યના તંદુરસ્ત મગજ કરતાં તે સંતનો રોગ વધારે ઈષ્ટ છે. સાધારણ શુદ્ધિવાળાનું હૃદયહાર જોજો પડેલું મગજ રસ્તામાં ચાલનાર સામાન્ય મનુષ્યના સાધારણ મગજ કરતાં મનુષ્ય જાતીને વધારે કીંમતી છે. મારો પ્રશ્ન એ છે આવા અસાધારણ શુદ્ધિશી પુરુષોએ આપણને શું આપ્યું ? અને મને જણાય છે કે દરેક ઉચ્ચ સત્ય મનુષ્યોને પુરુષાર્થ કરવા પ્રેતસાહન આપે છે, અને જે ઇશ્વર તરફથી મનુષ્યને અળેલું છે, જે સત્ય આપણને દુઃખમાં દિશાસો આપે છે, જે મરણના

લાયથી આપણને મુક્ત કરે છે, જે આપણને આપણા અમરપદ્માને ખ્યાલ આપે છે, તે સત્ય આવા 'માંડા' મનુષ્યોની પાસેથી મળેલું છે. તમે તમારી શરીર (વદામાં) એને શું નામ આપો છો તેની મને શી પરવા આપો છો? મનુષ્યજાતિને જે સત્યો વડે જીવે છે, તે સત્ય જેમણે મનુષ્યજાતિને આપ્યાં, તેમની હું તો ઉપાસના કરું છું.

હવે મારો બીજો જવાબ આ પ્રમાણે છે. લોગ્ગીઓના વર્ગના વિચારકોના કથનમાં રહેલા સત્યને વાસ્તે શો પુરાવો છે, તે આપણે વિચારીશું. મગજની શારીરિક સ્થિતિના સંબંધમાં મારે ક્યુલ્ડ કરવું જોઈએ કે લોગ્ગીઓ કેટલેક અંશે ખરો છે, અને એમ હોવું જ જોઈએ, એ સ્વાભાવિક અત્યાર સુધીના માનુષીક વિકાસના પરિણામરૂપે મનુષ્યનું સ્વાભાવિક મગજ ફનીવાની સામાન્ય આપતો. જેવી કે ખરીદવું અને વેચવું, છેતરવું, બીજાને દસાવવા, નિષ્ઠા જાળવવા મેળવો. અને અશકતને કચરી નાખવો, આવી આપતો-સંબંધી વિચાર કરવાને લાયક છે. મનુષ્યના સ્વાભાવિક મગજને જીવનની હાડમારીઓ અને દુનિયાની ધમાલો માથે કામ કરવાનું છે. જીવનના સામાન્ય પ્રશ્નો તેને નીકાલ કરવાનો હોય છે. અશુદ્ધ ખોરાકથી જેને પોષણ મળ્યું છે, જે વિકારોનું ગુલામ છે, અને સ્વાર્થ અને ધાતકીયતાનું દોસ્ત છે, આ મગજદ્વારા ઉચ્ચ ચૈતન્યને પ્રકટ થવાની તમે આજ્ઞા રાખી શકો નહિ, અવા મગજમાં ઉચ્ચ ચૈતન્ય આધ્યાત્મિક આગોની કેવી રીતે અસર થઈ શકે? અથવા ઉચ્ચ જીવનોનાં વધારે સૂક્ષ્મ આંદોલન ગ્રહણ કરવાને તે મગજ કેવી રીતે લાયક બને? હાલનું મગજ એ સ્ત્રુતકાળના વિકાસનું પરિણામ છે, અને તે સ્ત્રુતકાળનું સૂચન કરે છે.

પણ જે મગજ સૂક્ષ્મ આંદોલન ગ્રહણ કરી શકે છે તે

મગજ વિષે શું કહો છો ? આવાં મગજો એ જીવિષ્યમાં કેવા મગજો થશે, તેના માર્ગદર્શક છે. તે ભુતકાળના વિકાસને સુચવતા નથી, પણ જીવિષ્યમાં મગજ કેવું થશે તે તે સુચવે છે. જેઓ વિકાસક્રમને મોખરે છે, અને જેઓનો સૂક્ષ્મ સ્વભાવ ખીલેલો છે, તેઓના મગજો, જેમના મગજો દુનિયાનાં અધમ આદિલનો ગ્રહણ કરવાને ટેવાયેલાં છે, તેવાં ખીળ સામાન્ય મનુષ્યોના મગજ કરતાં બહુ સહેલાણથી અવ્યવસ્થિત થવાનો સંભવ રહે છે; અને તેઓના મગજો સૂક્ષ્મ આદિલનો ગ્રહણ કરી શકે છે, એ ખાખતથી જ સિદ્ધ થાય થાય છે કે તેઓ નીચલાં ભુવનોનાં આદિલનો ગ્રહણ કરવાને અશક્ત બને છે.

આપણે બે તદ્દન બિન્ન સ્થિતિઓનો વિચાર કરવાનો છે. પ્રથમ કાણુંજ વિકાસ પામેલું મગજ સાધારણ રીતે લાગણીવાળું હોય છે, અને સૂક્ષ્મ આદિલનો ગ્રહણ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોય છે. તેની સમતોલવૃત્તિ બહુ જ નાજુક હોય છે. આવું મગજ આધ્યાત્મિક, કળાવિષયક અથવા સાહિત્યવિષય અસાધારણ ભુદ્ધિ-શાળીઓનું હોય છે. ખીળું સામાન્ય મગજ હોય છે. તે તીવ્ર લાગણીઓના બોળ નીચે દબાયેલું હોય છે, અને તેથી અસ્વાભાવિક રીતે લાગણીવાળું અને લુબ્ધ બની ગયું હોય છે, અને તેના કેન્દ્રપરથી ચક્ષિત થયેલું હોય છે. સામાન્ય ધાર્મિક, ગુપ્તજ્ઞાની અથવા દૃષ્ટાન્ત મગજ આવું હોય છે.

પ્રથમ પ્રકારનું મગજ સાધારણ રીતે તંદુરસ્ત અને બ્યવસ્થિત હોય છે. પણ સામાન્ય-પશુ જેવા-જીવનની મામણીઓ ખુરી પાડવાને તે લાયક હોતું નથી, અને સામાન્ય જીવન બ્યવહાર તરફ તે બેદરકાર હોય છે. સપ્ત આદિલનોથી તે સહેલાણથી લુબ્ધ

જની જમ છે અને તેથી તે આપણને ચીડીયું અને અધીરું લાગે છે. ઝોજા વિકાસ પામેલા મનુષ્યના પોતાની મેળે સ્થિતિસ્થાપકના પ્રાપ્ત કરનારા મગજ કરતાં જાદુજ નાણુક જ્ઞાનતંતુઓવાળા મગજના સંચાનું સમતોલ સહેલાઈથી ખસી જવાનો સંભવ છે. આમજ જતાં વિકાસક્રમમાં આવાં મગજો સ્થિર અને સ્થિતિસ્થાપકતાવાળાં થશે, પણ હાલમાં તો તેઓનું સમતોલ જાદુથી ખસી જાય છે.

બીજા પ્રકારનું મગજ જે સામાન્ય રીતે સૂક્ષ્મ આદોલનોઃ ગ્રહણ કરવાને અયોગ્ય હોય છે, મગજ તેના સંચાને તુકસાન કરના અને તેને અવ્યવસ્થિત બનાવનાર દયાલુથી તૂટી જાય તેવી સ્થિતિમાં લાવી શકાય. પ્રમળ લામણી, ઉચ્ચજીવન પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર અજિલાયા, લાંબા સમયના ઉપવાસ અને પ્રાર્થના, જેથી જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર ભારે બોળે પડે તેવું કંઈક-આ સર્વથી મગજ સૂક્ષ્મ જીવનનાં આદોલનોઃ ગ્રહણ કરવાને અનુકૂળ સ્થિતિમાં આવશે. તે વખતે અદ્ભુત દર્શનો નજરે પડશે અને અત્યાધિક બનાવો બનતા જણાશે. સ્થુલાતીત ચૈતન્યને તેનાં આદોલનોઃ ગ્રહણ કરી શકે અને તેને જવાબ આપી શકે તેવું સાધન થોડા સમય સુધી મળે છે, રોગગ્રસ્ત મગજ તે અદ્ભુત દર્શન ઉત્પન્ન કરતું નથી. કારણ કે તે દર્શન તો સ્થુલાતીત જીવનને (સ્થુલ જીવનને) લગતું હોય છે. પણ તે રોગગ્રસ્ત મગજ એવી સ્થિતિ પુરી પાડે છે કે જે દ્વારા ઉચ્ચ વસ્તુઓનું દર્શન આ સ્થુલ મગજ પર પોતાની છાપ પાડે છે.

હિસ્ટરીઆ અને બીજા જ્ઞાનતંતુના રોગોના સંબંધમાં ઘણીવાર આવાં સૂક્ષ્મવસ્તુઓનાં દર્શનના બનાવો મળી આવે છે.

ખરીવાત છે કે જ્યાં વિકાસક્રમ બરાબર સમજવામાં આવ્યા હોય છે, અને જ્ઞાનપૂર્વક દોરવામાં આવ્યો હોય છે, ત્યાં આવા

હિય અનુભવો વાસ્તે રોગ હોવો એ જરૂરીઆત સરત છે, એમ નથી. પણ આ આગત સ્વભાસિક છે કે આવાં પુરુષો અંત્રીઓ આત્મનિરીક્ષણ અને આત્મ પ્રયત્નરહીતી દેવ હોતી નથી, અને ચૈતન્યના નેયમે કૌની રીતે કામ કરે છે, તેનું જેમને જ્ઞાન નથી, વળી જેઓ જગતના સામાન્ય જ્ઞાન વ્યવહારમાં પડ્યા હોય છે— તેઓ તેમના જાતિ બંધુઓ કરતાં સ્થુલભૂતન પર ઓછા વિવેકવાળા આવડમ પડે છે. તેઓ આ જગતની વસ્તુઓ વાસ્તે બહુ ઓછી દરકારવળા હોય છે, કારણ કે તેઓ હિય જીવનનાં વસ્તુઓ વાસ્તે બહુ દરકાર કરતા હોય છે.

ઉપર આપણે બય શા માટે છે, તેનાં કારણો આપણે શોધીવાર વિચારીએ. તેનું કારણ સાદું છે જે વાજીવની દોરી હીલી હોય તો તેમાંથી બીલકુલ સુર નીકળે નહિ. તે દોરીને ખેંચો અને તે ખેંચેલી દોરીમાંથી બહુજ પ્રમાણ સુર નીકળશે. ત્યારે તે દોરીને ખેંચવામાં આવી હશે, ત્યારે જ તેમાંથી સંગીતમય સુર નીકળશે. પણ તેજ પળે તે દોરી તૂટવાનો બય ઉભો થાય છે. તેવી જરીત મગજના સંમંધમાં છે. જ્યાં સુધી તે મગજ સુસ્ત દશામાં હોય છે, ત્યાંસુધી સ્થુલ ભૂતનના ધીમાં આદોલનો તે મગજ કરી શકે છે. સ્વર્ગીયસંગીતનો કાષ્ઠપણ સુર તે મગજ દ્વારા પ્રકટ થઈ શકે નહિ. કારણકે તેના જ્ઞાનતંતુઓ પ્રમાણ લાગણીઓની અભવા તો કાષ્ઠ પ્રકારના દંખાણથી ખેંચાય છે. ત્યારે સામાન્ય મગજ તે હિય આદોલનો ગ્રીવી શકે છે. તેટલા માટે જે દંખાણથી જ્ઞાનતંતુઓ ઉશ્કેરાઈ જાય છે, તેથી હીસીરીયો થઈ જાય છે, તેથી મગજના જ્ઞાનતંતુઓની એરી રિયાત થાય છે કે જે વડે સ્થુલ ભૂતનના કરતાં વધારે ઝડપી અને વધારે સૂક્ષ્મ આદોલનો

તે ઝીલી શકે છે. ઉચ્ચ જીવન અને ઉચ્ચ ચૈતન્ય પ્રકટ થાય તે માટે જ્ઞાનતંતુઓનું ખેંચાણ એ જરૂરની શરત છે. ત્યારે તમે આ બાબત બરાબર રીતે સમજશો, ત્યારે સધળાં ધાર્મિક અનુભવો પરના લોગ્ગીઓની વિચારશાળાનો હલ્લો દમ વિનાનો અને નિઃસત્વ બની જાય છે, રોગ અથવા મગજની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ એ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે વિકાસક્રમની સામાન્ય સ્થિતિનાં શરીરો જે ઉચ્ચ આદોલનો ગ્રહણ કરવાને અયોગ્ય હોય છે, તે શરીરોને સારા પરમાણુઓવાળાં બનાવવાનાં છે, અને તે ઉચ્ચ આદોલનો ઝીલી શકે, માટે તેમને વધારે ખેંચવા જોઈએ, વિકાસક્રમની આપણી હાલની સ્થિતિમાં આપણે અશુદ્ધ પરિસ્થિતિ, અશુદ્ધ વાતાવરણ, દરેક પ્રકારની સંક્ષોભ પમાડતી અપરોધી ઘેરાયેલા છીએ, તો પછી આપણું નાશાયક મગજ ઉચ્ચ આદોલનો ગ્રહણ કરવાને પોતાની જાતે ખૂબ પ્રયત્ન કરવા જતાં હલકા આદોલનોથી અવ્યવસ્થિત થઈ જાય અને પૃથ્વીના વિષમસૂરોથી ખેસડે બની જાય તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

પૂર્વના દેશો તરફ નજર કરો. ત્યાં કેવી રીતે આ ભય સમજવામાં આવ્યો હતો, તેના સામે રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું, અને તે ભયને દૂર કરવામાં આવ્યો હતો, તે જુઓ. પૂર્વના માનસશાસ્ત્ર પ્રમાણે આત્મા પોતાની આસપાસ જુદાં જુદાં શરીરો—જુદી જુદી ઉપાધિઓ એકઠી કરે છે, તે આત્મા પોતાનાં શરીરો રચે છે. તે પોતાનું માનસિક શરીર રચે છે, વિચાર શક્તિવડે તે બાહ્યદુનિયાના સંબંધમાં આવી શકે. તે પોતાનું વાસના શરીર રચે છે, કે પોતાની લાગણીની શક્તિ બાહ્યદુનિયામાં પ્રકટ થઈ શકે. તે સ્થૂલ શરીર રચે છે કે પોતાની ક્રિયાશક્તિવડે તે બાહ્ય દુનિયામાં કામ કરી શકે,

પૂર્વના માનસશાસ્ત્રમાં આપણે પ્રથમ ચૈતન્યનો વિચાર કરીએ છીએ કે જે ચૈતન્ય તેની જરૂરીઆત પ્રમાણે શરીરો રચે છે.

હવે ઉચ્ચ ચૈતન્યની જરૂરીયાત પ્રમાણે શરીરો કેવી રીતે રચાશે ? તે શરીરોને તે માટે ધીમે ધીમે શુદ્ધ બનાવવાં, અને ઉચ્ચ ચૈતન્યના સમયમાં લાવવાં અને તેટલા માટે ધ્યાનને એક માધન તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે, પણ જે મનુષ્યની ઇચ્છા ઝડપથી ક્ષીણિત કરવાની હેતુ તો તેણે જંગલમાં જવું અને થોડા વખત સુધી આ સ્થૂંક દુનિયાથી તદ્દન અલગ રહેવું. એ માર્ગ સહેલો ગણવામાં આવતો. આ પ્રમાણે બાહ્યદુનિયાથી તદ્દન અલગ રહેવું, એ માર્ગ સહેલો ગણવામાં આવતો. આ પ્રમાણે બાહ્યદુનિયાના હલકા વાતાવરણથી તે બચી જતો, અને હલકા આદોષનો તેને અસર ન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં તે પોતાને મુકતો હતો, માટે સખ્ત અને હલકા આદોષનોથી તેના મનની સમતોલવૃત્તિ ખોવાતો એટલો સંભવ હતો. જંગલોમાં અને વનોમાં આવા મનુષ્યો ધ્યાન કરતા હતા. મનની એકાગ્રતાથી, હલકી વાસનાઓ ઉપર ધીમે ધીમે કાબુ મેળવીને, અને ઉચ્ચ તરવોપર તેને સ્થિર કરીને તેઓ પોતાના મગજને સંસ્કારવાળું અને ઉચ્ચ આદોષનો કીલી શકે તેવું બનાવતા હતા. ચૈતન્ય ઉચ્ચ ભૂમિકામાંથી આ સ્થૂંક મગજપર એકાગ્ર ધ્યાનવડે અસર કરતું હતું. અને તે મગજને વધારે તીવ્ર અને ઉચ્ચ આદોષનો નિર્ભય રીતે કીલી શકે તેવા સૂરવાળું બનાવતું હતું, અને તે નીચલા ચૈતન્યને એટલે સુધી ઉંચે ખેંચતું કે બાહ્યદુનિયાના સંક્ષોભ પમાડે તેવા આદોષનોની તેને બીલકુલ અસર થાય નહીં. ‘હિપ્પોદીઝમ’ વડે કૃત્રિમ સાધનોથી બાહ્ય આદોષનો તરફ તેના મગજનાં દાર જેવી રીતે બંધ થઈ જતાં હતાં, તેવીજ સ્થિતિ ઇન્દ્રિયોથી ચૈતન્યને અંતર્ભૂજ કરવાથી થોડાવડે મળી શકે છે.

ઈન્દ્રિયોનાં દ્વાર ખંધ કર્યા પછી બીજું પગથિયું મનની શક્તિ-
ઓને શાંત કરવાનું—મનને સ્થિર બનાવવાનું છે કે જેથી તેમાં અનેક
પ્રકારના આદોષનો પ્રકટે નહી, અને તે નિષ્ક્રિય થાય અને ઉચેથી
આવતાં આદોષનો જ ઝીલી શકે. જ્યારે મન આ પ્રમાણે શાંત
અને સ્થિર થતું, જ્યારે તેની સ્થિરતામાં શાંત સંવેદનશી માથે
કોઈ પણ પ્રકારની વાસનાથી ક્ષોભ થતો ન હોય, ત્યારે તે મનની
શાંત સ્થિતિમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડતું હોય. મનની શાંતિમાં અને
ઈન્દ્રિયોની નિશ્ચય સ્થિતિમાં તે મનુષ્ય આત્માનો ભગ્યતા અને મહત્તા
જોઈ શકે, પૂર્વના દેશનો આ માર્ગ છે.

આ દૃષ્ટિબિન્દુથી આપણે સમજવાનું છે કે મગજની સ્થિતિમાં
ફેરફાર કરવાનો છે, તેને સુધારવાનું છે, તેને શુદ્ધ પરમાણુવાળું
બનાવવાનું છે. અને ઉચ્ચ ચૈતન્યના પ્રકટીકરણ માટે સાંકળની
વચલી કડીઓ બનાવવાની અને રચવાની છે. આ આત્મસંયમ અથવા
યોગના માર્ગે અનુભૂતાં મગજના વિકાસવાસ્તે શી શરતોની જરૂર
છે ? પ્રથમ શરીરની શુદ્ધિ, બીજું જમથીયું શરીરને સૂક્ષ્મ આદો-
ષન પ્રકણ કરી શકે તેવું બનાવવું અને મગજની રચનામાં વિવિ-
ધતા વધવી જોઈએ. આ જરૂરનાં પગથીયાં છે. જ્યાં સુધી તે વિકા-
સની માગણીથી તમારા મગજની સમતોલવૃત્તિ તમે ખોઈ બેસો છો
જ્યાં સુધી શરીર અસંમત છે, ત્યાં સુધી તમારા મન ઉપર આ-
ત્માનું પ્રતિબિંબ પડે એમ માનવાની ભૂલ કરતા ના. તમારે મન
ઉપર રાજ્ય કરતાં, તેને સયમમાં રાખતા શીખવું જોઈએ. તેને તમારે
યોગ્ય નિર્દેશ, યોગ્ય કમરત, યોગ્ય ખોરાક આપવા જોઈએ. તેને તં-
દુરસ્તીમાં રાખવાને તેની તંગીઓ પુરી પાડવી જોઈએ, પણ તેને
તમારે ચૈતન્યના આગાંકિત સેવકરૂપ ગણવું જોઈએ. પણ કદાપિ
તમારે શેઠ બનાવવું નહી.

આ સંબંધમાં શ્રોકૃષ્ણ કહે છે તે સાંજળો:—

નાસ્યશ્વતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાંતમનશ્વતઃ ।

ન શાંતિસ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાજુન ॥

હે અર્જુન ! અતિ ખાનારાથી, તેમજ કેવળ નહીં ખાનારાથી અને અતિ ઉંઘનારાથી તેમ અતિ ઉગ્મગરો કરનારાથી યોગ સંધાતો નથી

બન્ને બાળુએ એકાંતિક માર્ગ ગ્રહણ કરવો નહીં. આ શરીર જે ચૈતન્યનું સાધન થવાનું તેને અજ્ઞાન કષ્ટથી મારી નાખવાનું નથી, તેમજ તે શરીર પોતાને આત્માનો સ્વામી ગણે એમ તે શરીરને વશ થવાનું નથી. જ્યાં આવા પ્રકારની આત્મ સંવેશની રીત અનુસરવામાં આવે છે, ત્યાં મગજ સમતોલ વૃત્તિ ખોલા તિલાંશ સૂક્ષ્મ આદોષનો ગ્રહણ કરવાને શક્તિમાન બને છે અને મગજને નાળુક અને સૂક્ષ્મ આદોષનો ગ્રહણ કરવાને ઉચિત બનાવનાં તંદુરસ્તીનો ભોગ આપવામાં આવતો નથી. યોગી ઉચ્ચ આદોષનો ગ્રીહનાર હોય છે, પણ તે છતાં તે પૂરો ડાહ્યો હોય છે.

શરીરને કાષ્ઠમાં લાગીને અને પવિત્ર બનાવીને આપણે તેને ઉચ્ચ આદોષનો ગ્રીહવાને યોગ્ય, તેમજ સૂક્ષ્મ સૂરો સાંજળવાને લાયક બનાવી શકીએ.

પણ આમ થવાને હલકાં આદોષનોમાંથી આપણે રસ જોતો રહેવો જોઈએ, અને બાહ્ય દુનિયાના આકર્ષણ તરફ ઉભામિત વૃત્તિ રાખતાં શીખવું જોઈએ. આમાં વૈરાગ્યની ખાત્ર જરૂર છે, કારણ કે નીચલા ભુવનોમાં ઉચ્ચ ચૈતન્ય પ્રકટ થાય તે માટે વૈરાગ્ય એ જરૂરનું સાધન છે. જ્યાં સુધી દુનિયાની હલકી વસ્તુઓ ઉપર તમારો રોમ છે, ત્યાં સુધી ઉચ્ચ ચૈતન્ય આ ઉપાધિને એક સાધન તરીકે

વાપરી શકે નહીં. સ્પષ્ટ, સમતોલ અને જો આ સ્થૂત જીવનમાં ઉચ્ચ ચૈતન્ય પ્રકટ કરવું હોય તો એકજ માર્ગ છે કે પરમાત્મા તરફ પૂર્ણ ભક્તિ હોવી જોઈએ અને લાગણીઓ તેમજ મનને સ્પષ્ટ રીતે સમતોલ વૃત્તિથી અને શુદ્ધિપૂર્વક ખીલવવાં જોઈએ. આપણું જીવન પવિત્ર, દયાળુ અને દિલસોજીવાળું હોવું જોઈએ; કદુપ તેમજ કપવાન અધમ તેમજ ઉચ્ચ, વનરૂપિ તેમજ દેવ એ સર્વમાં આપણે આત્માને જોતાં શીખવું જોઈએ. જે સર્વમાં આત્માને જુએ છે, અને આત્મામાં સર્વને જુએ છે, તે ખરેખર ખરાખર રીતે જુએ છે.

૨. કર્તવ્યનો નિયમ. *

ઉચ્ચ જીવન એટલે શું ? અને તે બંધત કરવાને કેવું જીવન ગણવું જોઈએ ? આ બે અગત્યના પ્રશ્ન આજના લેખમાં વિચારવા લેખક ઇચ્છે છે, સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે જો મનુષ્ય પોતાની ઈંદ્રિયોને કાજીમાં રાખે અને મનને સંયમમાં રાખે તો તે ઉચ્ચ જીવનને વાસ્તે લાયક થયો, આ વાત ખરી છે, પણ ઉચ્ચ જીવનનો તેટલામાંજ સમાવેશ થતો નથી, તે તેના કરતાં કાંઈક વધારે ઉત્કૃષ્ટ અને લઘ્ય સ્થિતિ છે.

આ બાબતનો વિચાર કરતાં પ્રથમ આપણે ઉચ્ચ અને આધ્યાત્મિક જીવન એટલે શું તે વિચારીએ. જે ચૈતન્ય સર્વત્ર ઐક્ય અનુભવે છે, દરેકમાં એક આત્માને જુએ છે, અને આત્મામાં દરેક વસ્તુને જુએ છે, તેજ ચૈતન્યનું જીવન આધ્યાત્મિક જીવન ગણી શકાય. જે જીવન હજારો બનાવોની અદર યજ્ઞને, માયાની બાજી

* Law of Duty એ લેખને આધારે.

મેદીને દરેક બદલાતા આકારમાં પણ એ શાશ્વત્ તત્ત્વને જુએ છે તેજ આધ્યાત્મિક જીવન છે. આત્માને જાણવો, આત્માપર પ્રીતિ રાખવી, આત્માનો અનુભવ કરવો એજ ખરી આધ્યાત્મિક વિદ્યા છે.

આ સિવાયનું સર્વ અજ્ઞાન છે, જે એકવાર આ વ્યાખ્યા બરાબર રીતે આપણા સમજવામાં આવે તો આપણે માયાવી આકારોને નહિ પણ તે આકારોની પાછળ રહેલા તત્ત્વને શોધતાં શિષ્યીશુન્; અને આત્મિક જીવન ગાળવાને જે જે મદદમાર થાય તેવાં યોગ્ય સાધનોનો આશ્રય અવશ્ય લેખશું કે જેને લીધે સર્વવ્યાપક ચૈતન્યની સાથે આપણા ચૈતન્યના ઐક્યનો આપણને સાક્ષાત્કાર થશે, અને તે વખતે દરેક આકાર આકારને ખાતર નહીં પણ તે આકારની અંદર રહેલા આત્માને ખાતર પ્રિય લાગશે.

“ દરેક વસ્તુ આપણને શાથી પ્રિય લાગે ? ” આવો પ્રશ્ન જ્યારે મૈત્રેયીએ ચાત્રવલ્કલે પુછ્યો હતો ત્યારે તે ઝાપઝે જે જવાબ આપ્યો હતો તે આપણે વિચારીએ, તેમણે કહ્યું હતું કે:—

“ પતિ પતિને ખાતર પ્રિય નથી, પણ આત્માને ખાતર પતિ પ્રિય છે. પત્ની પત્નીને ખાતર પ્રિય નથી પણ આત્માને ખાતર પત્ની પ્રિય છે. આ પ્રમાણે દરેક યીજ, બાળક, પ્રિયજન, મિત્ર અને સ્થુળભુવનની પેલી પારની જીંદગી વગેરે સર્વ બાબતો આત્માને લીધે જ પ્રિય છે દેવો પણ દેવોને ખાતર પ્રિય નથી, પણ આત્માને ખાતર દેવો પ્રિય છે. ” આવું જ્ઞાન તેજ આત્મજ્ઞાન, આરા જ્ઞાન-પૂર્વકનું જીવન તેજ ઉચ્ચ જીવન.

હવે તે ઉચ્ચ જીવનનો અનુભવ કરવાને કયાં સાધનોનો આશ્રય આપણે લેવો જોઈએ ? ઉચ્ચ જીવન ગાળવાને સૌથી અગત્યનું અને

સૌથી પ્રથમનું સાધન તર્કબળનો નિયમ (Law of Duty) છે. અંતઃકરણના આદેશ પ્રમાણે આપણે જે આપણું કર્તવ્ય લાગે- કરવા યોગ્ય કામ લાગે તે કરવામાં અને સત્યમાં અડગ રહેવાથી આપણી આંતર પ્રતિભા (Intuition) ખીલવા માંડે છે, અને ઉચ્ચ જીવનનો અનુભવ કરવાને આપણે આગળ વધતા જઈએ છીએ.

કેટલીકવાર એમ કહેવામાં આવે છે (અને તે વાત ખરી પણ છે,) જેને અગ્રેજીમાં (Conscience) 'કોન્સાયન્સ' (અંતઃકરણ-પ્રશ્નરતો-અંતરનો અવાજ) કહે છે એ શબ્દનો યથાર્થ ભાવ-સૂચક સંસ્કૃતમાં એક પણ શબ્દ નથી. સંસ્કૃતના વિદ્વાનોના અનુભવ પ્રમાણે ' કોન્સાયન્સ ' એ શબ્દનો બરાબર અર્થ દર્શાવતો શબ્દ નથી એમ આપણે ઇશુલ રાખીએ, પણ આપણે શબ્દોને શોધતા નથી પણ વસ્તુઓને શોધીએ છીએ. વળી આપણે એ જોવાનું છે કે પુર્વના ધાર્મિક પુસ્તક કે સાહિત્ય કરતાં બીજા કયા દેશમાં પુસ્તકોમાં કે સાહિત્યમાં અંતઃકરણના આદેશનો યથાર્થ ચિતાર જડી આવશે ? કાણ કે અંતઃકરણ જે પ્રશ્નરતો અવાજ (Inner Voice of God) છે તેના આદેશને માન આપવું અને કર્તવ્ય તરફ માનભરી લાગણી રાખવી આ બે ભાવ પ્રાચીન હિંદુસ્થાનના મનુષ્યોમાં નેમજ પ્રાચીન સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં આપેલા ઉપદેશ વાક્યોમાં પણ જનલંકા સ્પર્શરૂપે પ્રકાશી રહેલા છે. એક બે દષ્ટાંત ઉપરના વિચારને ફરી રીતે સમર્થન કરી શકશે.

ધર્મિષ્ઠ ગાળ યુધિષ્ઠિરનું ચંદ્ર નિચારો. તે યુધિષ્ઠિર રાજા શ્રીકૃષ્ણે જાતે મુઠલી કસોટી વખતે એકવાર સત્યથી ચલિત થયા પણ તે બનાવથી રવાશ્રયનો પાઠ શિખ્યા, એ વાતને તેમની જીંદગીનો શ્રેયો ભાવ પુરવાર કરે છે. જે પ્રસંગે ઈશ્વરાજ નીચે આવે છે અને

વિમાનમાં બેસી તેમને પોતાની સાથે સ્વર્ગમાં આવવા જણાવે છે તે પ્રસંગનું સ્મરણ કરો. જે નિમકહલાલ કૂતરો મોટો જંગલમાંની ભયંકર મુસાફરીમાં પણ જીવતો રહ્યો હતો તે કુતરાને આજણી ૧૧ ખતાવીને યુધિષ્ઠિરે કહ્યું. “ આ કુતરાને વાસ્તે માફ હૃદય દિલસો-જીથી બહુ ઉમરાય છે” ઇંદ્રે જવાબ આપ્યો, “ સ્વર્ગમાં કુતરાને વાસ્તે સ્થાન નથી.” ત્યારે યુધિષ્ઠિરે સ્વર્ગમાં આવવાની ના પાડી. ઇંદ્રે જરા કડક મિઝબ કરી કહ્યું “ તમે તમારા ભાઈઓને જંગલમાં મરવા દીધા, તમે દ્રૌપદીને પણ મરવા દીધી અને તેનું મહદું તમને આગળ વધવામાં અડચણરૂપ થયું નહિ. ભાઈઓ અને સ્ત્રીને છોડીને આગળ વધવાના તમે કુતરાને વળગી રહેવાને શું દેખાવ કરો છો ?”

યુધિષ્ઠિર જે સ્વાશ્રયનો પાઠ શીખ્યા હતા, તેમણે આ વખતે કહ્યું :—મરણ પામેલા વાસ્તે આપણે કાંઈ કરી શકીએ નહિ. હું મારા ભાઈઓ કે મારી સ્ત્રી વાસ્તે કાંઈ કરી શક્યો નહિ, કારણ કે તે મરણ પામ્યાં, પણ આનો જીવતું પ્રાણી છે; તે મરેલું નથી. આજણ મારવામાં જેટલું પાપ છે, ઘોંઘાળના ધનમાલને નુકસાન કરવામાં જેટલું પાપ છે, તેટલું જ પાપ આશ્રય શોધનાર એક નિરાધારનો ત્યાગ કરવામાં છે. હું એકલો સ્વર્ગમાં જવા માગતો નથી.” અને ત્યારે ઇંદ્રની દલીલોથી, અને દેવની યુક્તિઓથી યુધિષ્ઠિર કગ્યા નહી ત્યારે તે કુતરો અદૃશ્ય થયો અને ધર્મની મૂર્તિ તેની જગાએ ખડી થઈ, અને સ્વર્ગમાં આવવાને તેમને આજ્ઞા કરી. ઇંદ્રની આજ્ઞા કરતાં પણ તે રાજાનું અંતઃકરણ વધારે મજબુત હતું, અમરપણના લોભથી તે રાજા ધર્મથી પતિત થયો નહિ. તેમજ તેના અંતઃકરણે ખતાવેલા ધર્મના માર્ગની ખાખતમાં તે દેવની મધુર વાણીથી પણ અંધ બન્યો નહી.

મારી સાથે ભૂતકાળમાં પાછળ ચાલો અને એક ખીજું પણ આવું જ ચિત્ર તમારી દષ્ટિ સંમુખ જુઓ. દૈત્યેનો રાજા બલિ પરમાત્માને યજ્ઞ અપર્ણ કરતો હતો તે પ્રસંગનું ચિત્ર જુઓ. તે વખતે બેડોલ આકૃતિવાળો વામન આવે છે અને તે બલિરાજા પાસે વરદાન માગે છે કે “ રાજન્ ! યજ્ઞની દક્ષિણા તરીકે ત્રણ પગલાં ભરાય તેટલી પૃથ્વી આપો. ” તે વામનના ત્રણ ટુંકા પગલાં મપાય તેટલી પૃથ્વી આપતી એ ખરેખર નજીવી બાબત હતી. તેની માગણી કબુલ કરવામાં આવે છે, અને જુઓ ! પહેલું જ પગલું આખી પૃથ્વાને ઢાંકી દે છે, બીજું પગલું આકાશને ભરી દે છે, હવે ત્રીજું પગલું ક્યાં મુકવું ? પૃથ્વી અને આકાશ તો ઢાંકાઈ ગયાં. હવે જાડી શું રહ્યું ? તે ભકત અને સત્યપ્રિય રાજા પોતાના મસ્તકપર ત્રીજું પગલું મુકવામાં આવે તે માટે જમીનપર મસ્તક ધરે છે, અને ચારે બાજુએથી ઠપકાના શબ્દો સંભળાય છે: “કપટ ! કપટ છે ! ! ” “ હરિજ તારા નાશને વાસ્તે તને લલ-આવે છે; તારા વચનનો ભંગ કર. અને તારો પોતાનો નાશ થાય એવી રીતે સત્યને અનુસરતો નહિ. ” જો કે આવા શબ્દો તેના કાને પડે છે છતાં, તે જીંદગીના કે ગંજનના નુકશાન કરતાં સત્ય, કર્તવ્ય અને અતઃકરણને વધારે મહત્વનાં ગણે છે અને જરાપણ ડગ્મા વિના જમીનપર પડી રહે છે. એવામાં તેના ગુરુ જે ગુરુ કરતા કોઈ વધારે પૂજ્ય હોઈ શકે નહિ તે આવે છે, અને તેના વચનનો ભંગ કરવા આજ્ઞા કરે છે. પણ જ્યારે તે ગુરુના શબ્દોને પણ કાને ધરતો નથી ત્યારે ગુરુ નેને આજ્ઞા નહિ માનવા ખાતર શાપ આપે છે. પણ પછી-જેણે પૃથ્વી અને આકાશ ભરી દીધાં હતા તે વિષય ત્યાં પ્રકટ થાય છે, અને કાયદા જેવા મચુર કંડયી તે

શાંતિમાં આ પ્રમાણે અવાજ સંભળાય છે. “ સધળી બાબુએથી હારેલો અને હેરાન થયેલો, મિત્રોએ નિંદેલો, ગુરૂએ શાપ આપેલો, એવો આ બલિરાજ સયને તજ દેશે નહિ. ” પછી વિષ્ણુ જણાવે છે કે “ આ બલિ ભવિષ્યના કલ્પમાં ધન્ધ થશે, દેવોનો રાજ થશે, ક્ષત્ર્યુકે જ્યાં સત્યની ઉપાસના છે, ત્યાં સત્તા સોંપી શકાય, તેજ સત્તા જીતી શકે. ”

આવા દાખલાઓ અને આના જેવા બીજા અનેક દાખલાઓ— આપણી સંસ્કૃતિ છતાં “ કોન્સ્યન્સ ” જેવો એકાદ શબ્દ ન મળે તો તેથી શું થયું ? કર્તવ્યની એક નિષ્ઠા અને કર્તવ્યના નિયમનું જ્ઞાન આ વિચાર પ્રાચીન મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો વાંચતાં આપણી આંખ આગળ તરી આવે છે. તેજ ધર્મ છે.

ત્યારે હવે કર્તવ્યના નિયમની વ્યાખ્યા શી છે ? જો કે તેનું સ્વરૂપ મૂળતઃત્વે એક છે, છતાં ઉન્નતિક્રમનાં જૂદાં જૂદાં પગથિયાં અનુસાર તે બદલાય છે, કર્તવ્યનો નિયમ બધાને સારૂ એક સરખો હોય શકે નહિ. જેમ ઉન્નતિક્રમમાં મનુષ્યો આગળ વધે છે, તેમ નિયમ પણ જૂદાં અને ઉચ્ચ પ્રકારનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરતો જાય છે. જે જગલીનો ધર્મ છે, તે સુધરેલા અથવા ફળવાયેલાનો ધર્મ હોય શકે નહિ. જે ગુરૂનો ધર્મ છે તે રાજાનો ધર્મ હોય શકે નહિ. જે વેપારીનો ધર્મ છે તે લકડવાનો ધર્મ હોય શકે નહિ. માટે જ્યારે આપણે ધર્મ, કર્તવ્યના નિયમ સંબંધી અભ્યાસ કરતા હોઈએ ત્યારે ઉન્નતિક્રમની નિસરણીના કયા પગથિયે આપણે ઉભેલા છીએ, આપણી આસપાસ—આપણા કર્મને લઈને કેવા સંજોગો મળેલા છે. આપણી પ્રકૃતિ અને ગુણ શક્તિઓ કેટલી છે અને આપણી ખામીઓ શી છે, તેનો અભ્યાસ કરીને આપણે આગળ વધવું જોઈએ. આ રીતે

બારીક અભ્યાસ કરવાથી આપણે કર્તવ્યનો નિયમ શોધી કહાડીશું કે જે વડે આપણે આપણાં પગલાં આગળ દોરવી શકીએ. જેઓ ઉન્નતિકનના એકજ પગથિયાપર ઉભા હોય, જેઓ એકજ પ્રકારના સંજોગમાં હોય તેમને વારને એકજ ધર્મ છે. અને સધળાઓને માટે કેટલોક સામાન્ય ધર્મ છે. સધળાને વારતે કર્તવ્યો કરવાનાં કહેલા છે. જેઓ ઉન્નતિના પ્રવાહ સાથે કામ કરે છે તેમને વારતે મનુષ્યોના જણાવેલી દશ આજ્ઞાઓ ધણી ઉ યોગી છે. એવી દશ આજ્ઞાઓ પ્રાસ્તિ ધર્મમાં પણ છે, જેને "Ten Commandments of God" "ધર્મરની દશ મહા આજ્ઞાઓ" કહેવામાં આવે છે. ઔદ્ધર્મમાં તેને દશ શીલ કહે છે અને જૈનધર્મમાં દશ-વિધ ચર્ત ધર્મ કહે છે. મનુષ્યોએ એક બીજાના સંબંધમાં કેમ વર્તે તે આ દશ પ્રકારની આજ્ઞાઓથી જાણવામાં આવે છે.

પણ કર્તવ્યના સંબંધમાં કેટલાક એવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે કે જેનું સ્વરૂપ વિચારનું એટલું બધું સાદુ નથી. જેઓ ઉચ્ચ જીવન ગાળવાને પ્રયત્ન કરતા હોય તેમને વારતે મોટી અડચણ, તેઓનો અમુક વખતે શો ધર્મ છે, શું કર્તવ્ય છે તે સમજવામાં રહેલી છે.

આપણા અનુભવમાં એવા ધણા બનાવો દરરોજ બને છે કે જેમાં કર્તવ્યની મારામારી ઉદ્ભવે છે. એકે કર્તવ્ય આપણને એક માર્ગ બતાવે છે, ત્યારે બીજું કર્તવ્ય બીજોજ માર્ગ દર્શાવે છે. તે વખતે અર્જુનની કુરુક્ષેત્ર પર જેવી રિથિતિ થઈ હતી તેવી આપણી પણ આપણી ઉન્નતિના પ્રમાણમાં થાય છે.

જે કર્તવ્ય સાદું છે તે તો અડચણ વેડીને પણ આપણે બજાવીએ, પણ જ્યાં કર્તવ્યનો માર્ગ ગુચવણુભરેલો હોય છે, જ્યાં

આગળ ક્યું પગલું ભરવું એ બાબતના સંબંધમાં આપણને સ્પષ્ટ પડતી નથી, ત્યાં અંધારામાં અચોક્કસ માર્ગ પર કેમ ચાલવું એ પ્રશ્ન ઉચ્ચજીવનના અભ્યાસીઓને પણો અગત્યનો છે, અને તે પ્રશ્ન યથામતિ યથાશક્તિ ચર્ચવા આ પ્રસ્તુત લેખ લખવામાં આવ્યો છે.

મન, શરીર, અને વાસના, જેનો 'હું' બને છે, તે બધીવાર આપણને અવળે માર્ગે દોરી જાય છે, અને તેથી બધીવાર કર્તવ્યનો માર્ગ છુટી આપણે ઇચ્છના માર્ગે ચાલીએ છીએ હુંપણા અને કર્તવ્ય વચ્ચેની મારામારી બધીવાર અસહ્ય થાય છે, અને જેમાંથી કોનો અવાજ આપણને દોરવે છે તે જાણવું તે પણ કેટલીકવાર મુશ્કેલ હોય છે.

આવે સમયે હૃદયરૂપી મંદિરમાં શાંતિથી પ્રવેશ કરવો તેને કરતાં વધારે સહીસલામતીભર્યો માર્ગ બીજો એક પણ નથી. તે હૃદય મંદિરમાંથી આપણે આપણી અંગત (Personal) ઇચ્છાઓને દુર કરવી જોઈએ. હું તે મન, લાગણી કે શરીર નહિ પણ પરમાત્મા સ્વરૂપી છું, અને એ સર્વનો નિયંત્રતા છું, એવું જ્ઞાન રાખી દરેક સવાલને વધારે વિશ્વાસ અને વધારે નિર્મળ સ્વરૂપમાં વિચારવો જોઈએ; તેમજ આપણે આપણા ઇષ્ટ ઋદેવને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે તે અકપણને સીધે માર્ગે દોરવે. પ્રાર્થનાથી, આત્મનિરીક્ષણથી અને મનનથી જે પ્રકાશ મળે તે પ્રકાશ વડે આપણને જે કર્તવ્યનો માર્ગ લાગે તે માર્ગ અંગીકાર કરવો જોઈએ. ચોખ્ખી રીતે જોવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી, અંતઃકરણની પ્રેરણા પ્રમાણે કર્તવ્ય સમજવાને શ્રમ લીધા પછી પણ જો કદાપિ ભુલ થાય તો આપણે માનવું કે આપણી ઉન્નતિને માટે જે પાઠ શિખવો જરૂર

રનો હતો, તે ચિખવાને ને ભુલ ધણી જરૂરી હતી. કદાચ ધર્મનો-
કર્તવ્યનો માર્ગ ગ્રહણ કરવા જતાં ઈચ્છાથી પણ દોરવાયા હોઈએ,
અને આપણે કર્તવ્યના માર્ગે ચાલીએ છીએ, એમ ધારતા હોઈએ,
ત્યારે પણ પાછળ અંગત ઇચ્છા-અહંકાર આપણને દોરવતો હોય
તો ભુલ થવાનો સંભવ છે, પણ સત્ય જોવાનો અને સત્ય પ્રમાણે
કર્તવ્યનો માર્ગ અંગીકાર કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કર્યો છે, તો તે
ભુલ અવશ્ય સુધરશે; અંતઃકરણના આદેશ પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન
કરતા છતાં પણ ભુલ થાય તો નિરાશ શા સાર થવું જોઈએ ?
સત્ય પ્રમાણે ચાલતા જતાં અજાનતાને લીધે કદાપિ ભુલ થઈ તો
તે ભુલને લીધે જે દુઃખ આવે તે સહન કરવું જોઈએ, કારણકે દુઃખ
આપણી જ્ઞાનચક્ષુ પર આવેલું પડતું દુર કરે છે. કારણકે “ Miseries
are blessings of God in disguise ” દુઃખો એ ઇશ્વર-
રના છુપા આશીર્વાદો છે.

પણ જો આપણે કાયર થઈ, અમુક બાબતના નિશ્ચયપર
આવવાની જોખમદારીયા ડરીને, અંતઃકરણના અચાજ તરફ અખાડા
કરીને, બીજો કોઈ આપણને જે સરળ માર્ગ બતાવતો હોય,
અને જે આપણને ખોટો લાગતો હોય તે માર્ગે જો આ-
પણા અંતઃકરણ વિરુદ્ધ વર્તીએ તો તેનું શું પરિણામ આવે છે ?
આમ કરવાથી અંતઃકરણનો અચાજ મંદ પડી જાય છે, અને આપણે
હિંમત નહિ પણ હલકા માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે. અને બીજાને બતાવેલો
માર્ગ જે માર્ગમાં વધારે સારો હોય, છતાં જો આપણું અંતઃકરણ
ના પાડતું હોય તો જે આપણને ખરું લાગતું હતું તે પ્રમાણે નહિ
વર્તતામાં આપણેજ આપણા ઉન્નતિક્રમમાં ૧૬૮ નાંખીએ છીએ.
અમુક કર્તવ્યનો માર્ગ છે એમ સમજી ભુલથી અહંકારના માર્ગે

પ્રવત્તીએ અને તેથી જે અશુભ પરિણામ આવે તેના કરતાં અંતઃ-કરણના આદેશ વિદ્ધ એક પણ કામ કરવાથી હનનગણું અશુભ પરિણામ આવે છે. બીજાની સુચના કે આગા પ્રમાણે ચાલીને જે તમારા અંતઃકરણથી ખોટું ભાગતું હોય તે પ્રમાણે વર્તો તો તમારી સત્યાસત્ય પારખવાની વિવેક શક્તિ જડ થતી જાય છે અને તમારા અંતરપ્રતિકાનો પ્રકાશ ધીમે ધીમે ઓઘવાઈ જશે અને તમારે કેવળ અંધારામાં ફાફાં મારવાં પડશે. જે તમારી આવી સ્થિતિ થઈ તો પ્રકાશ અને અંધકાર, દેવી અને આસુરી શક્તિઓ દેવ અને અસુર વચ્ચેનો ભેદ કેવી રીતે પારખી શકશે ? તમારા હિંમત જીવન માળવાના એકના એક સાધનો આ રીતે જે તમે તમારી મેળે નાશ કરી દેશો તો પછી કયા સાધનનો તમે આશ્રય લઈ શકશો ? માટે બીજો તમને જે કર્તવ્ય ધર્મ જતાવે તે પ્રમાણે નહિ પણ તમારા અંતઃકરણના આદેશથી જે તમારા કર્તવ્યરૂપ હોય તે પ્રમાણે વર્તો. આજ હેતુથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મે મયાવહઃ ॥

સ્વધર્મમાં-પોતાના કર્તવ્યમાં-પોતાનેજ કરવા યોગ્ય હોય તે કામ બજાવતાં મરણ થાય તે પણ ઇષ્ટ છે, પણ બીજાનો માર્ગ સુંદર હોવા છતાં ભયભરેલો છે, કારણ કે તેથી આપણી ભ્રાન્તિ થવાની નથી. આ શ્લોક બીજા ધર્મોની નિંદારૂપ નથી પણ, સ્વ-કર્તવ્ય શું છે તે સમજી મનુષ્યો તદનુસાર વર્તે તે પ્રતિબોધવાને માટે છે.

હિંમત જીવનનો માર્ગ ઉપર જણાવ્યું તેમ સરળ નથી, ધણી-વાર પ્રયાન કર્યા પછી અને અનેકવાર પરાજય પામ્યા પછી સત્ય માર્ગ આપણને જડે છે. સતત ઉદ્યોગ સિવાય કર્તવ્યનો માર્ગ જડતો

નથી, જે આપણી સત્ય જાણવાની તીવ્ર જીત્તામાં હશે તો મને તેટલા વિદ્વા આપણા માર્ગમાં આવશે. છતાં આપણને તે જરૂર નથી.

Think truth, speak truth, act truth, Then only you shall acquire the power to know truth when you see it with a swift intuition which is above all reason.

અર્થ:—સત્ય વિચારો, સત્ય બોલો અને સત્ય આચરો, આ રીતેજ તમે સત્ય જાણવાની શક્તિ મેળવશો અને બુદ્ધિની પણ પેઢી પાર રહેલી આંતરપ્રતિભા (Intuition) વડે સત્યને જોતાંજ તમે તે ઓળખી શકશો.

ઉચ્ચ જીવન જાગવામાં આપણા કરતાં આત્મવિદ્યામાં આગળ વધેલા પુરૂષોનો સંગ કરવો એ પણ ખીનું અગત્યનું સાધન છે. પણ તેઓ અધ્યાત્મવિદ્યામાં (Spirituality) ખરેખર આગળ વધેલા છે તે જામતમાં આપણી બૂલ ન થાય તે માટે પરા આત્મજ્ઞ પુરૂષનાં લક્ષણો અને ચિન્હો આપણે જાણવાં જોઈએ.

જે ગુણો મેળવવાને આપણે પ્રયત્ન કરતા હોઈએ, તે ગુણો જોનામાં પૂર્ણપણે વિકાસ પામ્યા હોય, જે કામ આપણે અપૂર્ણ રીતે કરતા હોઈએ, તે કામ જે સંપૂર્ણ રીતે કરી શકે, અને જે આપણી ઉચ્ચજાણના આદર્શરૂપ હોય તે આપણો નાયક (Guide) ગુરૂ અને મહદગાર થવાને લાયક છે. જે ખરો આત્મજ્ઞ છે, તેનું જીવન કેવા પ્રકારનું હોતું જોઈએ તે સંબંધમાં કાંઈક વિચાર આપણે કરીએ.

આપણી આસપાસ ઉન્નતિને વારતે, પ્રકાશને વારતે, કદાંચ મારતાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો નજરે પડે છે. તેમની તરફ આપણે કેટ-

લીકે ફરજો બજાવવાની છે. આ જગતની વ્યવસ્થા આકાશમાનિક-
નિયમ વિનાની નથી. વિશ્વનું ચક્ર અમુક નિયમાનુસાર ચલે છે.
આપણા સંબંધમાં જે જે પુરૂષો આવે છે, તે નિષ્કારણ આવતા
નથી, માટે તે પુરૂષો પ્રતિ આપણે કેટલીક ફરજો બજાવવાની છે.
જો કે દરેક પુરૂષના સંબંધે જુદી જુદી ફરજો બજાવવાની છે, છતાં
તેના આપણે સામાન્ય રીતે ત્રણ વિભાગ પાડી શકીએ. જે આ-
પણા કરતાં જ્ઞાનમાં, શુભમાં અને બીજી કાંઈ રીતે અગળ વધેતા
હોય તેમના તરફ પૂજ્યશુદ્ધિ દર્શાવી અને તેમની આત્મા પ્રમાણે
વર્તવું. જે આપણી સમાન કક્ષામાં હોય તેમના પ્રતિ નમ્ર અને
પ્રેમાળ થવું અને તેમને મદદગાર થવું, અને આપણા કરતાં ઉપ-
રતા મનુષ્યો તથા પશુઓ વગેરે તરફ દયા અને દિલસોજી બતાવવી
જોઈએ. આ સર્વ સામાન્ય કર્તવ્યો છે. ઉચ્ચજીવનના અભ્યાસકે
આ કર્તવ્યમાં તો જરાપણ ચુકવું નહિ કારણ કે જે આવી સામા-
ન્ય ફરજો પણ બજાવી શકતો નથી, તે આત્મમાર્ગને વારને અન-
ધિકારી છે.

આપણે જ્યારે કુટુંબને લગતી, સમાજને લગતી, આપણા
સંજોગોને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી ફરજો બજાવી રહીએ ત્યારે પણ એક
ઉચ્ચ પ્રકારની ફરજ અદા કરવાની રહે છે. કારણ કે તે ફરજ બજા-
વ્યાથીજ આપણા માર્ગ ઉપર પ્રકાશ પડશે, અને આત્મવિદ્યાના
વિકટ માર્ગમાં કેટલેક અંશે સરલતા થશે,

જો કાંઈ માણસ આપણા સંબંધમાં આવે તો તે આપણા
સંબંધથી વધારે સારો મનુષ્ય થાય એ ખાતર આપણે કાળજી
રાખવી જોઈએ. જો કાંઈ અજ્ઞાની મનુષ્ય આપણા સમાગમ આવે
અને આપણામાં જ્ઞાન હોય તો આપણા જ્ઞાનને લીધે તેના જ્ઞાનમાં

કાંઈપણ વધારો થવો જોઈએ. જે કાંઈ દુઃખી માણસ આપણા સંસર્ગનો લાભ મેળવે તો આપણી દિવસોજીથી કાંઈપણ અંશે તેનું દુઃખ ઓછું થાય તેમાંજ આપણા સંસર્ગનું ફળ છે, જો કાંઈ નિરાધાર મનુષ્ય આપણી સંગતિ શોધતો આવે અને જે આપણામાં બળ હોય તો આપણા બળને લીધે તેનું દુઃખ ઓછું થવું જોઈએ, એમાં આપણી સંગતિની સાથકતા છે. દરેક સ્થળે આપણે વધારે માયાળુ, નરમ અને દિવસોજીવાળા થવું જોઈએ, આપણે સખ્ત થઈને બીજાઓને શુભવશમાં નાખરા એ આપણું કર્તવ્ય નથી; જગતતા દુઃખનો પાર નથી, તો ખરા આત્મજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે શાંતિ અને દિવસોજીનું મધ્યમિન્દુ બનવું જોઈએ. આપણે પ્રકાશરૂપ થવું જોઈએ કે જેથી આપણા સંસર્ગમાં આવતા મનુષ્યો તે પ્રકાશને લીધે સહીસહામતીથી પોતાના કર્તવ્યમાં ચાલી શકે. આપણી બીજાના પર કેવી અસર થાય છે, તેમાંજ ખરી એધ્યાત્મવિદ્યા સમાયેલી છે અને આપણે જગતમાં વસીએ છીએ, તેથી જગત વધારે શુદ્ધ અને વધારે ઉચ્ચ ભાવનાવાળું થાય એ આપણે જોવાનું છે.

આપણે જન્મજ બીજાને મદદ કરવાને, બીજાને આગળ વધારવાને અને બીજાની ઉન્નતિમાં સહાય કરવાને છે. એવો આદર્શ હૃદય આગળ રાખી આત્મજ્ઞાનતા અભ્યાસકે દરરોજ જીવન વ્યવહારમાં વર્તવું જોઈએ, આ માર્ગમાં જે કાંઈપણ અડચણ હોય તો તેનું ઉદ્ધવસ્થાન આપણે પોતેજ છીએ. તમારા ખંધુઓને મદદ કરો, પણ તેમની અજ્ઞાનતા ખાતર, તેમની નિર્મળતા ખાતર તેમની અશુદ્ધ બુદ્ધિ ખાતર તેમની તરફ સખ્ત થતાં ના, તેઓ ન્યારે પડે-આખડે ત્યારે તેમને ઉભા થવામાં મદદ કરો. માદ રાખવું જોઈએ તે આપણે જ્યાં ઉભા છીએ ત્યાંથી કદાચ પડી પણ જઈએ અને આપણને પણ ઉભા થવામાં બીજાની મદદની જરૂર પડે.

દરેક ધર્મપુસ્તકમાં કહ્યું છે કે વિશ્વની વ્યવસ્થા અનંતશક્તિ અને અનંત પ્રેમમાળી સત્તાના હાથમાં છે, માટે ખરો આત્મજ્ઞાની અલંત પ્રેમાળ હોવો જોઈએ, આખું વિશ્વ જો પ્રેમસાગરમાં સ્નાન કરે છે તે સાગરમાંનું એકાદ પ્રેમનું ચિન્હ પણ આપણે આપણી શક્તિના પ્રમાણમાં ખીજીને આપવા તત્પર રહેવું જોઈએ. તમારા જાતિ-જંધુને તમે મદદ કરો તેમાં કદાપિ ભૂલ થવાનો સંભવ છેજ નહિ.

આનું નામજ ખરું આત્મજ્ઞાન, આ રીતે આપણે જે વિષયથી આ લેખનો આરંભ કર્યો હતો તે મુળ વિષયપર આવીએ છીએ. જ્યારે સર્વમાં એક આત્મા જોતાં શીખીએ ત્યારે આપણી જાવના ઉપર પ્રભાણે થાય છે. આત્મજ્ઞાનીનું જીવન પરાપકાર કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ હોવું જોઈએ. જે સર્વ જીવે છે, તેની સાથે ઐક્ય અનુભવતાં તેણે શિખવું જોઈએ. જ્યાં સર્વ એક છે, ત્યાં ભેદભાવ હોઈ શકેજ નહિ. અને ઉપાધિ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં ભેદ દેખાય છતાં તે ઉપાધિની પાછળ રહેલી આત્મત્યોત્તિ તો એકજ છે.

ઉચ્ચજીવનનું રહસ્ય બહુ વિકટ છે. અને તે પ્રમાણે ચાલવું તેથી પણ વિકટ છે; છતાં જો આ ઉચ્ચ જાવના આપણને તે તરફ ચાલવાને પ્રેરણા કરતી હોય તો આપણા જીવન વ્યવહારમાં નાની બાબતોમાં પણ આપણે તદ્દનુસાર વર્તવા પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.

દૃઢ નિશ્ચય કરો, અને મનમાં જરાપણ ભય રાખતા નહિ. કદાપિ તમે પડો, આખડો, ફરીથી ચડો, છતાં જો તમારો આ માર્ગે ચાલવાનો દૃઢ નિશ્ચય હશે તો ધણી જલદીથી શાન્તિનું સ્થળ તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો.

આત્માની શક્તિ અનંત છે, અને જો એકવાર આપણો અંત-રાત્મા આ માર્ગે ચાલવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરે તો સઘળી અઘ્યણો

સ્વયમેવ દૂર થશે અને અનંત શાંતિ સ્વયમેવ આવી મળશે. ઉચ્ચ જીવનના ફળરૂપે એ શાંતિ આપ્યા વિશ્વને હો એવી ભાવના સહિત આ લેખ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

૩ યજ્ઞનો નિયમ *

બંધુઓ ! આપણે જોઈ ગયા કે જે પ્રમાણમાં મનુષ્યો ઇંદ્રિયોને શાંત કરે છે, અને મનને સંયમમાં રાખે છે, તે પ્રમાણમાં ઉચ્ચ ચૈતન્યરૂપ પોતાને અનુભવે છે. તે પછી આપણે એ પ્રશ્ન જોઈ કે જે પ્રમાણમાં તે કર્તાવ્યનો નિયમ સમજે છે અને અત્યાર સુધી કરેલું દેવું આપવાને દૃઢતાથી અને નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રમાણમાં તે ઉચ્ચ જીવનના અનુભવ તરફ જતો જાય છે.

આજે આપણે તેથી પણ વધારે ઉચ્ચ પ્રદેશમાં વિચરીશું, અને જોઈશું કે કર્તાવ્યના નિયમ પ્રમાણે જીવન ગાળ્યા પછી યજ્ઞનો નિયમ તેને કેવી રીતે ઉન્નત મનાવે છે; અને પ્રભુ સાથે એકથ અનુભવવા તેને સમર્થ બનાવે છે તે પણ આપણે વિચારીશું. હવે આપણે તે યજ્ઞના નિયમનો અભ્યાસ કરવાનો છે. વરંવાર કહેવામાં આવ્યું છે અને તે પણ સત્ય રીતે કહેવામાં આવ્યું છે કે દુનિયામાં આપણે રહીએ છીએ તે દુનિયામાં યજ્ઞનો નિયમ અંકિત થયેલો છે. અને તેમ થાય તેમાં નવાઈ નથી કાગળ કે જે વિશ્વમાં આપણે વસીએ છીએ તે વિશ્વ પણ યજ્ઞના પરીણામ રૂપે હયાતીમાં આવ્યું છે. મંથરે આ જમત્ ઉત્પન્ન થાય

* ભગવતી ઍનીએસન્ટના ભાષણનો અનુવાદ.

તે માટે પોતાના અપરિમિત ચૈતન્યને પરિમિત બનાવ્યું. બધા ધર્મો આ બાબતમાં એક સરખો મત ઉચ્ચારે છે કે દિવ્યજ્ઞાન પરિણામરૂપે આ વિશ્વ પ્રકટ થયું. તેને સામીત કરવાને દરેક ધર્મ માંથી ઉતારા ટાંકી શકાય, પણ તે બાબત તમને એટલી બધી પરિચિત છે કે તેની સામીતી આપવાની જરૂર જણાતી નથી.

જે અમૂર્ત છે તેણે પ્રકૃતિની મર્યાદાઓ ધારણ કરી, જે ગુણાતીત છે તે સગુણ થયો અને જે સ્વતંત્ર છે તે બંધનથી બંધાયો—આ બાબતમાંજ યજ્ઞનું સ્વરૂપ તમારા જાણવામાં આવશે. વિશ્વવતી પ્રકટ થવાની ક્રિયા તરફ જે આપણે લક્ષ દોરીએ તો પ્રથમ વિચાર એ આવે છે કે ઇશ્વરે મર્યાદા સ્વીકારવાથી આ જીવન પ્રકટ થયું. અને તેમાંજ વિકાસની શરૂઆત જોવામાં આવે છે. અને અમુક આકારો ગ્રહણ કરવાથી જીવન પ્રકટ થાય છે, આકારોનો નાશ કરવાથી અને નવા આકારો ગ્રહણ કરવાથી જીવન નિરંતર વિકાસ પામ્યા કરે છે. પ્રથમ જીવન પ્રકૃતિમાં પ્રકટ થાય છે અને પોતાની આસપાસ જે પ્રકૃતિ જેવે છે, તેના આકાર રચે છે. જીવનમાં કર્તવ્યો બજાવતાં તે આકાર ધસાતો જાય છે અને જે પ્રકૃતિ નાશ પામી તેનું સ્થાન જીવન નવી પ્રકૃતિ વારંવાર ગ્રહણ કરીને પુરે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે આકારો નિરંતર ધસાતા જાય છે અને નવા પરમાણુઓ તેમાં આવતાં જાય છે. અને નાશ પામતા શરીરમાં વારંવાર નવી પ્રકૃતિ ગ્રહણ કરીને એને આ પ્રમાણે જીવન પ્રકટ કરવાનાં સાધન તરીકે શરીરનું રક્ષણ કરીને તે જીવન પ્રકટ થઈ શકે, કામચે નહિ ગ્રહણ કરેલી પ્રકૃતિ વારંવાર ગ્રહણ કરીને અને તેનું શરીર રચવામાં અને તેને તાજુ રાખવામાં તે પ્રકૃતિનો ઉપયોગ કરીને જીવન વૃદ્ધિ પામે છે.

આ પ્રમાણે વિકાસ પામતા જીવનના સ્વભાવમાં એવો વિચાર અંકિત થાય છે કે લેવાથી-ગ્રહણ કરવાથી અને પકડી રાખવાથી જીવન વધતું જાય છે. આ પ્રમાણે જીવન પ્રકૃતિની સાથે સંબંધમાં આવવાથી શીખે છે, અને શરૂઆતના પગથીયામાં તેને જ્ઞાન પણ ન હતું કે લેવું, ગ્રહણ કરવું, પકડવું, રાખી મૂકવું એ જીવનનું લક્ષણ નથી. પણ જો આદારમાં તે જીવન વ્યક્ત થયું છે; તે આદારને પકડી રાખવાનો ઉપાય છે. નવી પ્રકૃતિ વારંવાર લીધા સિવાય આકાર લાંબો સમય ટકી શકેજ નહિ. જેમ જેમ જીવન ખીલતું જાય છે-વિકાસ પામતું જાય છે, તેમ તેમ આ ગ્રહણ કરવું એ વિકાસ પામતા જીવનું લક્ષણ ગણાય છે. તે દરેક સ્થળે શીખે છે કે પ્રવૃત્તિ માર્ગ પર તેણે લેવું, ગ્રહણ કરવું અને પોતાનું બનાવવું. પોતાનામાં ખીજા આદારોને મેળવી લેવાને પ્રયત્ન કરવાનું તે દરેક ટુકાણે શીખે છે, અને ખીજા આદારોને પોતાના આકાર સાથે એક ચિત્ત કરી તે આકારમાં હથાલી લંબાવવાને તે પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે વિકાસ પામતો જીવાત્મા સચૂલતાની અમુક હદે પહોંચ્યો હોતો અને જ્યારે મહાન ગુરૂઓ તે જીવાત્માને શિક્ષણ આપવા લાગ્યા, ત્યારે તેના પ્રથમના અનુભવો કરતાં કાંઈક જુદાજ પ્રકારનું શિક્ષણ તેના સંબંધવામાં આવ્યું. ગુરૂ તેને કહેવા લાગ્યા કે, જીવન ફળવી લેવાય નહિ; પણ જો અત્યાર સુધી પચાવ્યું હતું, તેનો ભોગ આપવાથી ટકે છે. ખીજા આદારોને તમારી અંદર દાખલ કરવાથી તમે ટકી શકો, તે હેતુથી તમારી આસપાસના જીવનને તમારાજ એક ભાગ રૂપ બનાવવાથીજ તમે જીવી શકો કે વિકાસ પામી શકો, એમ માનવું એ જુલબરેલું છે, આખી દુનિયા પરસ્પર આધારના નિયમથી ટકી રહી છે, પરસ્પર આપ લે કરવાથી અને પરસ્પરના

આધારનો નિયમ સ્વીકારવાથી સર્વ જીવો હયાતી ભોગવી શકે છે. તમે આ આકારવાળી દુનિયામાં એકલા રહી શકો નહિ. બીજાં શરીરોને અહણુ કરીને દેવું કર્યા સિવાય તમે તમારું શરીર ટકાવી શકો નહિ, અને તમારે તે દેવું તમે અહણુ કરેલી કાષ્ટ વસ્તુનો ભોગ બીજા જીવોની હયાતી માટે આપીને આપવાનું છે. સર્વ જીવો એક સોનેરી સાંકળથી એક બીજા સાથે જોડાયેલા છે; અને તે સોનેરી સાંકળ અહણુ કરવાનો નિયમ નહિ પણ આત્મભોગનો—યજ્ઞનો નિયમ છે.

આ વિશ્વ પ્રભુના પરમ યજ્ઞથી હયાતીમાં આવ્યું. અને તે યજ્ઞ સતત ચાલુ રાખવાથીજ આ વિશ્વ ટકી શકે છે.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન શું કહે છે તે સાંભળો:—

નાયં લોકોઽદત્ય યજ્ઞસ્ય કુતોઽન્યઃ કુરં સત્તમ ॥

હે અર્જુન! યજ્ઞ નહિ કરનારને માટે આ લોક નથી તો પરલોક તે ક્યાંથીજ હોય ।

માટે યજ્ઞ કર્યા સિવાય મનુષ્ય આ સાકાગ વિશ્વમાં રહી શકે નહિ. જો આ વિશ્વનો દરેક અવયવ-દરેક જીવ યજ્ઞ કાર્યો કરીને જીવનનું ચક્ર ચલાવવામાં મદદ ન કરે તો આ ચક્ર ચાલી શકે પણ નહિ. યજ્ઞથી જીવનનું રક્ષણ થાય છે, અને સર્વ વિકાસનું મૂળ યજ્ઞમાં છે.

આ નવો પાઠ આપણે બરાબર શીખી શકીએ તે માટે મહાન, ગુરુઓ આપણને યજ્ઞનાં કાર્યો કરવાને આગ્રહ કરીને જણાવે છે અને તે સાથે એમ પણ બતાવે છે કે આશાં યજ્ઞોનાં કાર્યોથી જીવનનું ચક્ર ચાલે છે, જેના પરિણામે સર્વ શુભ વસ્તુઓની આપણને પ્રાપ્તિ થાય છે. આ કારણથીજ આપણે જોઈએ છીએ કે હિંદુ

ધર્મમાં પાંચ યજ્ઞો કરવાનું દરમ.વવામાં આવ્યું છે, અને જમનના અધા જીવોના રક્ષણુ અથે જરૂરના જે જે યજ્ઞો છે, તે સર્વનો તે [પાંચયજ્ઞના મોટા વિસ્તારમાં સમાવેશ થઈ ગય છે.

આપણને શીખવવામાં આવ્યું છે કે અદૃશ્ય દુનિયાં-દેવલોકો સાથેનો આપણો સંબંધ દેવો પ્રત્યે યજ્ઞ કરવાથી ટકી શકે; અહીં પણ પરસ્પર આધારનો નિયમ જણાઈ આવે છે. આપણે તેમને આપીએ છીએ, તેઓ આપણને આપે છે. આ પ્રમાણે એક બીજાને પોષણ આપના આપણે પરમ કૃણ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

પછી આપણે ઋષિયજ્ઞ વિષે શીખીએ છીએ. તે યજ્ઞ જ્ઞાનીઓ તરફ-મહાન ગુરુઓ પ્રત્યે કરવાનો છે. તે અભ્યાસનો યજ્ઞ છે. અભ્યાસ કરીને આપણે એક પ્રકારનું દેવું વાળવાનું છે, અને જ્ઞાનીઓ તથા ઋષિઓ પ્રત્યેની આપણી જવાબદારી અદા કરવાની છે. અભ્યાસ કરીને, આપણે બીજાને શીખવવા માટે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, આ પ્રમાણે આપણે જન પરંપરા જળવીએ છીએ, આ પ્રમાણે એક જમાનો બીજા જમાનાને જ્ઞાનનો વારસો સોંપે છે. તે પછી આપણે શીખીએ છીએ કે આપણે વલિો પ્રત્યે યજ્ઞ કૃત-કાળ પ્રત્યે, પૂ. જોનાતુઓ પ્રત્યે યજ્ઞ કરવાનો છે. અને આપણને કૃતકાળમાંથી જે અર્થ તે ભવિષ્યની પ્રજાને આપીને આપણે તે દેવું વાળવાનું છે; આવી જાતનો તે યજ્ઞનો હેતુ છે.

પછી મનુષ્યજાત બાણી આપણે યજ્ઞ કરવાનો છે. આપણને શીખવવામાં આવ્યું છે કે દરરોજ ઝોઝામાં ઝોઝા એક મનુષ્યને જમાડવો. આપણે જાણીએ છીએ કે ૫૪૮૦ રક્તસ્ય કૃત એક ગરીબને ભોજન આપવામાંજ સમાઈ જતું નથી, તે મનુષ્યને ખવરાવવામાં આપણે તે યજ્ઞના નાથને ખવરાવીએ છીએ અને તે જમારે

જમે છે, ત્યારે તેનામાં રહેલી આખી મનુષ્યજાતિ જમે છે, જ્યારે પાંડવો જંગલમાં રહેતા હતા, અને તેઓ ભોજન જમી રહ્યા હતા, ત્યારે દુર્વાના મુનિ ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને અન્ન માગ્યું, ત્યાં પાંડવો પાસે ખિલકુલ ભોજન ન હતું, અને પછી યજ્ઞના નાથ-શ્રી કૃષ્ણ પોતે ત્યાં આવ્યા અને પાંડવોને અન્ન ૧૧ શોધ કરવા કહ્યું: અને શોધ કરતાં ચોખાનો એક દાણો જડી આવ્યો, જે તેમણે આરોગ્યો અને તેમની લુપ્ત મટી ગઇ, અને તેમની લુપ્તની તુલ્ય જતાં ટોળાખંધ યોગીઓનાં પેટ ભરાઇ ગયા. માટે મનુષ્ય-યજ્ઞના આ રહસ્ય છે. એક લુપ્ત બીખારીને ખવરાવવામાં આપણે તે પ્રભુને ખવરાવીએ છીએ કે જે પ્રભુ મર્મમાં રહેતો છે, જે દરેક મનુષ્યનો અંતર્યામી છે, અને એક ગરીબ બીખારીના રૂપમાં તેને ખવરાવવામાં આપણે આ પી મનુષ્યજાતિને ખવરાવીએ છીએ.

છેવટે આપણે પશુ પ્રત્યે યજ્ઞ કરવાનો છે. દરરોજ ખેત્રી પશુઓને નિયમ પ્રમાણે ખવરાવવામાં આપણે પશુ-સૃષ્ટિમાં રહેલા તે પશુઓના નાથને પોષીએ છીએ અને આ યજ્ઞથી પશુ-સૃષ્ટિ ટકી રહી છે.

યજ્ઞનું રહસ્ય અને યજ્ઞની ક્રિયા બ્રાહ્મમનુષ્યજાતિને શીખવને આ પ્રમાણે ભુતકાળમાં પાડ શીખવવામાં આવ્યા હતા. અને આપણને જણાય છે કે આ પાંચ યજ્ઞોના શબ્દાર્થ કરતાં તે યજ્ઞો પાછળ રહેલું રહસ્ય વધારે કીમતી છે, અને તે યજ્ઞની—આ-મનોબતની ભાવના સાથે આપણે કર્તવ્યની ભાવનાને સામેલ કરીએ છીએ. જ્યારે યજ્ઞની ભાવનાને કર્તવ્યની ભાવના સાથે જોડવામાં આવે છે—વધુી ભેવામાં આવે છે; ત્યારે વિકાસ પામના જીવ આગળ નહું પર્માથ્યું આવીને ઉભુ રહે છે. તમે કેટલાક કામો દ્રવ્ય તરીકે-કર્તવ્ય

તરીકે કરતાં શીખ્યા છે, હવે તમારે શીખવાનું કે યજ્ઞાર્થે જે કામ કરવામાં આવે તે સિવાયનાં બધાં કામોથી જગત બંધાય છે. તમારે શીખવું જોઈએ કે કર્મોના ફળની ઇચ્છા મનુષ્યને કર્મબંધનથી બાંધે છે, અને જે આવાં બંધનોથી આપણે મુક્ત થવું હોય તો સર્વ કાર્યના ફળનો ભોગ આપતાં આપણે શીખવું જોઈએ.

તદયં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥ ૩-૯

હે કૌન્તેય ! તું ફળની આસક્તિથી મુક્ત થઈ યજ્ઞાર્થે કામ કર. તે બોલું પદ્ધતિયું છે, આનો અર્થ એવો થતો નથી કે અમુક પ્રવૃત્તિઓ મનુષ્યની બાહ્ય બધી પ્રવૃત્તિઓથી યજ્ઞાર્થે ભિન્ન રાખવાની છે, પણ કાર્યના ફળનો ત્યાગ કરીને સર્વ કાર્યો યજ્ઞની દૃષ્ટિએ જોવાના છે. જ્યારે આપણે કર્મ ફળનો ભોગ આપીએ છીએ, ત્યારે દુનિઆની સાથે આપણને બંધનાર કર્મબંધનથી આપણે મુક્ત થઈએ છીએ, કારણ કે શું આપણા વાંચવામાં નથી આવ્યું કે:—

ગતસંગસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ ॥

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિહીયતે ॥ ૪-૨૨

આસક્તિ રહિત, મુક્ત, જ્ઞાનમાં સ્થિરવૃત્તિવાળો, અને યજ્ઞને માટે આચરણ કરનાર પુરુષનાં સમગ્ર કર્મ નાશ પામે છે.

જે કામ યજ્ઞાર્થે કરવામાં આવે છે, તે સિવાયનાં બધાં કામોથી મનુષ્ય બંધાય છે. જ્યાં પ્રવૃત્તિ ભાગનો અંત આવે છે, અને ગૃહભણ્ણી પાછા વળવાને જ્યાં નિવૃત્તિ ભાગનો પ્રારંભ થાય છે, ત્યાં આ સંદેશનો આપણા કાનપર ધીમેથી અવાજ થવા લાગે છે. જ્યારે મનુષ્ય કર્મફળ ત્યાગ કરવાનો આરંભ કરે છે, જ્યારે તે સખર્ણા કામ કર્મફળની સ્પૃહા વિના કર્તવ્ય તરીકે કરવા શીખે

હોય છે. ત્યારે મનુષ્યના આત્માના વિકાસક્રમમાં એ કમોટો કટાકટીનો પ્રસંગ આવે છે. જ્યારે તે કર્મફળનો યજ્ઞ કરતો હોય છે, તે સમયે હજી એક ઉચ્ચ અવાજ તેના કાને પડે છે; જે પાઠ તેને નિવૃત્તિ માર્ગ પર મુકનારો છે, તે ઉચ્ચ પાઠ તેના જીભવામાં આવે છે કે:—

શ્રેયાન્દ્રવ્યમયાદ્યાજ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ
સર્વં કર્માર્થિલં પાઠ્યં જ્ઞાને પરિસ્માપ્યતે ॥ ૪-૩-૩

હે પરંતપ ! દ્રવ્યના યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ વધારે ઉત્તમ છે, સર્વ કર્મ માત્ર જ્ઞાનમાં પરિપૂર્ણ સમાધિ જાય છે.

તદ્વિદ્ધિ પ્રાણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનો તત્ત્વદર્શિનઃ ।

તે જ્ઞાન તું શિષ્યવૃત્તિથી, પ્રશ્નો કરીને અને સેવા કરીને જ્ઞાનીઓ પાસેથી જીભુત ન્વદર્શી જ્ઞાનીઓ તને તે જ્ઞાનનો બોધ કરશે.

યજ્ઞાત્વા ન પુનર્મોદ્દમેષં યાસ્યસિ પાંડવ

ચેન ભુતાન્ય શ્રેષ્ઠેણ સ્વકથસ્વાત્મન્યથો મયિ ॥ ૪-૩-૬

હે પાંડવ ! તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ફરીથી તું આ પ્રભાણે મોહ પામીશ નહિ. અને તે જ્ઞાનવરે તું સર્વ પ્રાણીઓને આત્મામાં અને મારામાં જોઈ શકીશ.

અહીં જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. તેમાં ખરો આધ્યાત્મિકતાનો ધ્વનિ નીકળી આવે છે. જ્ઞાનયજ્ઞવરે સર્વ જીવોને આપણે આત્મામાં અને આ રીતે પ્રભુમાં જોતાં શીખીશું. આ નિવૃત્તિ માર્ગ સૂચક ધ્વનિ છે. હવે વિકાસ પામતા જીવાત્માઓ આ પાઠ શીખવાનો છે.

હવે તે વિકાસ પામતા જીવાત્માના જીવનમાં એક કટાકટીનો પ્રસંગ આવે છે. તે કાચકળનો બોન આપનાનો પ્રયત્ન કરતો હોય છે, તે રાગની વસ્તુ તરફ ઝેદ સીન થવાના પ્રયત્ન કરતો હોય છે, કળની આશંકિતિ જવા લાગે છે, વૈરાગ્યથી તે રંગાય છે. તેના પર ઉદારીનતા છવાઈ જાય છે. તે જાણે ખાલી જગ્યામાં આમતેમ લટકતો હોય એવી તેની સ્થિતિ થાય છે. કર્મ કરવાના સર્વ હેતુઓ જતા રહ્યા છે. પ્રવૃત્તિમાર્ગનું પ્રોત્સાહક તત્ત્વ ચાલ્યું ગયું છે. હજી પ્રવૃત્તિમાર્ગનું પ્રોત્સાહક તેનું જડ્યું નથી. તેના દીક્ષમાં મુવ વસ્તુઓ ક્રિતિ કરાળો છે. તે કર્તવ્ય નિયમથી ચાકી ગયો લાગે છે, તે હજી યજ્ઞના નિયમનું કાર્દ સમજ્યો નથી. આ કાલિતના સમયે-આકાશમાં લટકતી આ પળે-આ માયાની આકારોનો દુનયા સાથે તે તેના સંબંધ જતો રહ્યો હેય એમ લાગે છે. પણ હજી તેને ચેતનના દનયા માથે બીજી બાજુ સંબંધ થયો નથી.

એક મનુષ્ય એક ઉભી ટેકરીપરથી બીજી ઉભી ટેકરી પર એક નાના પૂતળા જેવો હોય, અને તેના પગલાનો સાથે પૂતળે નીચે નમ્યા જાય, અને તેની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ આ સમયે આ વિકાસ પામતા જીવાત્માની થાય છે. તે હવે પાછો આવી શકે નહિ તે હવે સામે કિનારે પરાંગી શકે નહિ. તે મોટી બીજાપર શૂન્ય આકાશમાં અતારક્ષમાં લટકતો હતો એમ લાગે છે, સર્વ સાથેના તેના સંબંધ જતો રહ્યો હોય એમ જણાય છે.

હે બીજાત્મા! આવી શૂન્યવસ્થા આવે ત્યારે ભય પામતો ના, શાશ્વત તત્ત્વ સાથે સંબંધ થાય તે માટે ક્ષણિક વસ્તુઓ સાથેનો સંબંધ છોડતાં જગપણુ ગભરાતો ના. જ્યોત્સના આવી શૂન્ય સ્થિતિમાંથી પસાર થયા છે, અને તેની પેલાપાર ગયા છે, તેઓને

આ શુન્ય ત્રિયિતિ પૂર્ણતામય હાગેલી છે, તેમણે જીવનનો જે નિયમ હિચ્છાર્પા છે. અને જે નિયમ પ્રમાણે હવે તારે ચાલવાનું છે. તે નિયમ સાંભળ.

“જે પોતાની જાંઘીને ચલાય છે, તે તે જાંઘી ખેંચે, અને જે પોતાની જાંઘી ખેંચે, તે અનંત જીવનમાં તે જાંઘી પાછી મેળવી શકશે ”

અંતર જીવનની આ કસોટી છે. જ્યાં સુધી હલકાં તરત સ-
ચેનો સંબંધ છૂટે નહિ ત્યાં સુધી ઉચ્ચ તરતનો તમને કદાપિ અનુ-
ભવ થઈ શકે નહિ. હલકી વસ્તુઓનો સ્પર્શ જ્યાં સુધી તમને
અનુભવના સ્પર્શ તુલ્ય ન હોય ત્યાં સુધી તમને ઉચ્ચ જીવનનો અનુ-
ભવ થઈ શકે નહિ. એક કિશી ટેકરીને અડેલીને એક ન સંપૂર્ણ મૂક-
વામાં આવી હોય, અને એક બાળક તે પર ચઢતો હોય છે. તે
બાળક ઉપર રહેલા તેના મિત્રનો અવાજ સાંભળે છે, તે પિતા તેને
ઉપર ખેંચાવે છે. તે તેના પિતા પાસે જવા ઇચ્છે છે પણ નીચે
છાંડી ખીણ જુએ છે, તેથી તે બંને હાથથી તે નીસરણીને ચળાવી
રહે છે. તે અવાજ તેને જણાવે છે કે: “નીસરણી પકડવી છોડી દે,
અને તારા માથા ઉપર હાથ તારા હાથ લાંબાવ.” પણ તે બાળક
કશ્વ પામે છે. તે બાલક વિચારે છે કે “જે હું નીસરણી છોડી દઉં
તો શું નીચેના મોટા કાંડા ખાડમાં ન પડું?” તે પોતાના માથા
પર જોઈ શકતો નથી. હવા ખાલી જણાય છે પકડવા જેવું કંઈ
થાય નથી. તે સમયે પૂર્ણ શ્રદ્ધાનો સમય આવે છે. તે નીસરણી
છોડી દે છે, તે શુન્ય અવકાશમાં પોતાના ખાલી હાથ હાથે લાંબાવે
છે. અને જુઓ! તેના પિતાના હાથ તેના હાથને ઝાલી લે છે,
અને પિતાનું બળ તેને ઉંચકીને પોતાની બાજુએ ખેંચાડે છે. ઉચ્ચ

જીવનનો આવો નિયમ છે. હલકાનો ત્યાગ કરવામાં ઉચ્ચની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને આપણે જે જીંદગી જીવીએ છીએ, તેનો ત્યાગ કરવાથી અનંત જીવનના આપણે ભાગીદાર બનીએ છીએ.

જે શન્યતામાં પ્રાકૃતિક જીવન અદૃશ્ય થયું હોય છે, અને આત્મિક જીવનનો અનુભવ હજી થયો નથી, તે શન્યતાની સ્થિતિ કેવી બચકર છે, તેનો ખ્યાલ તે સ્થિતિમાં જેઓ પસાર થયા હોય તે સિવાય બીજું કોઈ જાણી શકે નહિ.

આ પ્રાકૃતિક જીવન અને આત્મિક જીવન વચ્ચે બીજો કોઈ માર્ગ નથી. તેમની વચ્ચે એક મોટો અખાત પડ્યો છે. ને ઝોળ-ઝવોળ જોઈએ. અને મને તેવું વિચિત્ર લાગે છતાં તે તદ્દન નિરાધાર શન્ય સ્થિતિ કે જ્યારે મનુષ્યને પોતાના એકલા પરજ આધાર રાખવો પડે છે, અને જ્યારે શાંત ખાલી જગ્યા સિવાય તેની આસપાસ કંઈ હોતું નથી, ત્યારેજ તે જીવનની શન્યતામાંથી શાશ્વત પ્રભુ પ્રકટે છે, અને જેણે વિનશ્વરના ઉમરાવરથી આગળ કુદવાની હિમ્મત ધરીને અનંતતાની અડગ ખડક ઉપર આવીને ઉભો રહે છે.

જેઓ ભુતકાળમાં આ આધ્યાત્મિક જીવનની સ્થિતિએ પહોંચ્યા હતા, તે બધાનો આવો અનુભવ છે. જ્યારે આપણા જીવનમાં એવો અખાત આવી પહોંચે ત્યારે આપણે શું કરવું તે યાગ્યતામાં આપણને પ્રેતસાહન અને હિમ્મત આપવાને તેઓ ઉપર પ્રમાણે નોંધ મુકી ગયા છે. આપણે શાસ્ત્રોમાં અને હિંદુ રહસ્યવાણાં બાહ્ય ધર્મોમાં વાંચીએ છીએ કે જ્યારે શિષ્ય ગુરૂ પાસે જતો ત્યારે તે પોતાની સાથે સમિધ્ લઈ જતો હતો. આ સમિધ્ એટલે શું? જે આકારના જીવનને લગતું છે, જે મનુષ્યના અંગત હલકા સ્વભાવને લગતું છે, તે સર્વ સમિધ્થી સૂચવાતું હતું.

તે સર્વની યજ્ઞના અગ્નિમાં આહૂતિ આપવી જોઈએ. કાંઈ પણ વસ્તુ બાકી રાખવાની નથી. તેણે પોતાના હથકા સ્વભાવને બાળી નાખવો જોઈએ, અને તેણે જાતે તે અગ્નિ સળગાવવો જોઈએ. તેણે પોતે પોતાની જાતની આહૂતિ આપવી જોઈએ.

આ કામ તેને વારતે ખીજો ટાંક કરી શકે નહિ, માટે ઐહિક જીંદગીને છોડી દો, અને પૂર્ણ રીતે તે અર્પણ કરો. તમારા જ્ઞાન પ્રમાણે કાંઈ પણ વસ્તુને પાછળ જીવતી રાખતા ના. રમજાનના નામ (મહાદેવ) ને ધુમ પાડીને જણાવો કે યજ્ઞ-વેદી ઉપર આહૂતિ પડી છે, અને સર્વ ભક્ષી અગ્નિથી જરા પણ પાછા પડતા ના. તે અચ્ચતાની તદ્દન નિરાધાર દશામાં નિયમ પર વિશ્વાસ રાખજો; કારણ કે નિયમ તમને દેવો દેશે નહિ. જો યજ્ઞનો નિયમ આખા વિશ્વનો બાર સહન કરવાને સમર્થ હોય તો મારા જેવા એક પર-માણુના બારથી શું તે નથી જશે? તેના પર વિશ્વાસ રાખી શકાય તેવો પ્રબળ તે નિયમ છે. આખા વિશ્વમાં સૌથી પ્રબળ તેજ નિયમ છે. યજ્ઞનો નિયમ માપણને જણાવે છે કે આત્માનું જીવન સેવામાં નહિ પણ આપવામાં, મહણ કરવામાં નહિ, પણ રેડવામાં, માલીકી મેળવવામાં નહિ પણ પોતાની જાત અર્પણ કરવામાં, પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તે પૂર્ણ રીતે આપવામાં આવે છે; તેને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે કે દિવ્ય જીવનની પૂર્ણતા તેની અંદર પ્રવેશ કરશે.

અને જુઓ કે આ કેટલું સ્વાભાવિક છે. હવે અક્ષય જીવનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે પ્રજુની અમર્યાદિત પૂર્ણતામાંથી નિરંતર વર્ણાજ કરે છે. શરીરો-આકારો અમર્યાદિત છે, અને જીવન અમર્યાદિત છે. અને તેટલા માટે આકારો-શરીરો મહણ કરીને જીવે છે, અને જીવ આપીને જીવે છે. જે આપણી પાસે હોય, તે સર્વ જે

પ્રમાણમાં આપીને આપણે ખાલી બનીએ, તે પ્રમાણમાં દિવ્ય પૂર્ણતાને આપણી અંદર પ્રવેશ કરવાનું જ્યાં મળે છે, અને આપણે કદી પણ ભરાયા ન હતા, તેટલા ભરાઈએ છીએ તેટલા માટે નિર્જાત માર્ગનું મુખ્ય લક્ષ્ય 'ત્યાગ' છે. જેવી રીતે 'મરણ કરવું, એ પ્રકૃતિના બનેલા આકારોનું રહસ્ય છે, તેમ 'ત્યાગ' એ જીવનનું રહસ્ય છે.

આપણે આ યજ્ઞનો નિયમ શીખવેલા જોઈએ. જરા પણ આનંદાની ખેના આપવું અને ફરી ફરીને આપવું. આ આપનારી અને માત્ર આપવાથીજ આપણે જીવીએ છીએ.

જ્યારે આપણે પ્રથમ નિર્જિત માર્ગમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. અને જ્યાં 'ત્યાગ' એ આપણને દોનારો બોખીયો બને છે, ત્યાં તે 'ત્યાગ' નો અવાજ આપણા કાનમાં હુંફ ચમરના બને સંભળાશે છે, તે ત્યાગનો દેખાવ આપણને ભય કેપાત્ર તેવા જણાવે છે.

તે 'ત્યાગ' નો બાહ્ય દેખાવ મને તેવો હોય, તે જતાં તેના પર વિશ્વાસ રાખો અને આત્મબોગથી આપણને પ્રથમ દૃષ્ટિએ દુઃખ શા સારૂ થાય છે, તે સમજવા પ્રયત્ન કરો.

આકારની દૃષ્ટિએ યજ્ઞ એટલે આકારોનો નાશ, વસ્તુઓનું નાબી હેવું એવો અર્થ થાય છે, અને આકારમાંથી જીવન જતું રહેવા લાગે છે, એટલે તે આકાર જે જીવનથી તબી હયાતી હતી, તે જીવનને માફેથી ખેંચાતું જોઈ ચિંતા અને ભયનો બોલી ઉઠે છે. અને તેથી આપણે યજ્ઞ-ત્યાગને દુઃખરૂપ માનવા લાગ્યા છીએ કારણ કે તે આપનાના-ત્યાગ કરવાના કામમાં ભય અને ઉદ્વેગ થાય છે, અને જ્યાં સુધી આપણે આકારો સાથેની આપણી એકતાને વગળી રહીશું, ત્યાં સુધી આમ બનવાનુંજ.

જે જીવન વિવિધ આકારોમાં રહેલા એકને જુએ છે, તે આ-
ત્મિક જીવન જ્યારે આપણે માળવાનો આરભ કરીશું, ત્યારે પરમ
આધ્યાત્મિક સત્ત્વ આપણી જ્ઞાનચક્ષુ આગળ ખડું થાય છે કે 'આ-
પણું' તે તે દુઃખ નહિ પણ આનંદ છે; અને આકારને દુઃખમય
લાગે છે તે આત્માને જે આપણું ખરૂં જીવન છે તેને-આનંદરૂપ
લાગે છે તે વખતે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે યશસ્વં સ્વરૂપ જે
ભયંકર લાગતું હતું તે કેવળ ભ્રમ હતો. તેના કરતાં જે સ્વતંત્ર
આત્મા પોતાનું જીવન બહાર રેડાને પરમાત્મા સાથે એક અનુભવે
છે, તેનું સુખ દુનિયા આપી શકે તેવા કાષ્ઠ પણ સુખ કરતાં વધારે
તીવ્ર હોય છે, ધન અને સત્તાથી જે ખુશાલી ઉપજે, તેના કરતાં
તેની ખુશાલી અધિક હોય છે, અને તેના આનંદ જગતના કાષ્ઠ પણ
આનંદ કરતાં વધારે આનંદમય હોય છે. વળી તે જાણે છે કે હવે
તે એકાદ આકારની મર્યાદામાં રહેવાને બદલે અનેક આકારોમાં રહી
શકે છે, અને ઘણી પ્રજાલકિઓ દ્વારા તેનું જીવન વહે છે.

જેઓએ એકતાના જ્ઞાનને અનુભવ કર્યો છે, અને જેઓ મનુ-
ષ્ય જાતિના નાયકો, મદગારો અને રક્ષકો બન્યા છે. તેવા મનુષ્ય
જાતિના ઉદ્ધારકોનો આનંદ આત્મા પ્રકારનો હોય છે. પગથીયે પગ-
થીયે, ધીમે ધીમે, તેઓ ઉચે અને ઉચે ચઢ્યા છે, તેઓએ તે ઉપર
જણુવેલો શુન્યતાનો અખાત ઝોળંચો છે, અને તે અખાતની ખીજ
બાજુએ તેઓએ પગ મૂક્યો છે. જીવનની સત્તાતાનું જ્ઞાન તેઓને
અયું છે, અને શુન્યતાની અખાતમાં જ્યાં તેઓ થોડા સમયને સાંકે
પોતાની જાતને જુદી ગયા હતા, તેને સામે તીરે તેઓ પોતાને આકા-
રોની દુનિયાની ઉપર જોતા થાયા. ઉચ્ચ દૃષ્ટિ ચિન્દુથી જોતાં બધા-
આકારો એક આત્મા-એક જીવનનાં વિવિધ વાહનો છે. તેઓને ચિંત્ય

આનંદ સાથે અનુભવ થયો છે કે આત્મા અપ્રાપ્ય આકારોમાં પ્રકટ થઈ શકે, અને કોઈપણ આકાર વચ્ચે બેદરતાવ જાણે નહિ, પણ બધા આકારોને એકજ આત્માની પ્રત્યક્ષિકા રૂપ ગણે.

આ કારણથીજ જગદુદ્ધારકો મનુષ્ય જાતિને મદદ કરી શકે, અને પોતાના નિર્જાળ બંધુઓને પ્રજાળ બનાવી શકે.

જ્યાં સર્વ આત્માઓ એક જણાય છે, એવી સ્થિતિએ પહોંચવાથી સર્વ આકારો તેના પોતાના લાગે છે. તે દરેક આકારમાં પોતાને જુએ છે, તે આનંદી સાથે આનંદ લઈ શકે, દુઃખી સાથે દુઃખ અનુભવી શકે, તે નિર્જાળની સાથે નિર્જાળ બની શકે, અને સમજ સાથે સમજ બની શકે—સર્વ તેના પોતાના લાગે છે.

ધર્મિષ્ઠ અને પાપી તેને સમાન લાગે છે. તેને એક ઉપર રાજ નથી, બીજા ઉપર દ્રેષ નથી, તે જોઈ શકે છે કે દરેક પગથીયે એકજ આત્મા કામ કરી રહ્યો છે—તેનું પોતાનું જીવન કામ કરી રહ્યું છે, તે પોતાને પત્થરમાં, પશુમાં, જંગલીમાં, તેવીજ રીતે સંતમાં અને જ્ઞાનીમાં જુએ છે અને સર્વ સ્થળે એકજ જીવન જુએ છે અને પોતે તે જીવન છે, એમ જાણે છે. તો પછી ભયને વાસ્તે ક્યાં સ્થાન છે ? તો પછી ઉપકારને વાસ્તે ક્યાં અવકાશ છે ? એક આત્મા સિવાય બીજું કંઈ છેજ નહિ, અને ભય આપવાને અથવા સામું થવાને તે સિવાય બીજું કંઈ છેજ નહિ.

તેજ ખરી જ્ઞાતિ છે, અને કેવળ તેજ ખરૂં જ્ઞાન છે. આત્માને જાણવો તેજ ખરી આધ્યાત્મિકતા છે અને તે જીવનજ આનંદ અને જ્ઞાતિરૂપ છે.

આ પ્રમાણે યજ્ઞનો નિયમ, જે જીવનનો નિયમ છે, તેજ આનંદનો નિયમ છે, અને ગ્રહણ નહિ કરવામાં અને આપવામાં જે

આનંદ છે, તેના કરતાં વધારે તીવ્ર આનંદ ખીજા કશામાં નથી; અને કોઈપણ પરિમિત આનંદ આત્માપણુના આનંદ જેવો નથી.

જો એક જુવાર પણ આધ્યાત્મિક જીવનનો ઝાંખો પ્રકાશ પણ આપણે મેળવી શકીએ તો આ ક્ષણિક દુનિયાનું ખરું પ્રમાણ આપણા સમજવામાં આવે, અને જગત જેને કિંમતી ગણે છે તે સર્વતી અસારતા તરતજ આપણા કળ્યામાં આવશે. યજ્ઞનો નિયમ કહો કે જીવનનો નિયમ કહો કે આનંદનો નિયમ કહો કે શાંતિના નિયમ કહો, પણ તે એકજ છે, અને આ મહાવાક્યમાં તે સમાધાન્ય છે કે “હું તે તું છું, અને તું તે હું છું.”

હવે આપણે એ ક્ષણવાર ઉચ્ચભાવનાને આપણી દરરોજની ભુમિકામાં લાવીએ અને આ યજ્ઞનો નિયમ જ્યારે આપણા જીવનમાં કામ કરવા લાગે, ત્યારે બાકી દુનિયામાં તે કેવા રૂપમાં પ્રકટ થાય તે આપણે તપાસીએ.

આપણે એક પળને વાસ્તે પણ આત્માની એકતા અનુભવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણે જ્ઞાનના પ્રયત્નો એક શબ્દ કે એક અક્ષર શીખ્યા છીએ. ત્યારે આપણે આપણા માનવબંધુઓ તરફ કેવી રીતે વર્તીશું ? આપણે કોઈ મનુષ્યને નીચો, અધમ, અજ્ઞાન અથવા અપવિત્ર જોઈએ છીએ, સગપણુના કે ભુતકાળના કર્મના કોઈ ખાસ સંબંધથી આપણે તેની સાથે જોડાયા નથી. તેમજ જેને દુરજ ગણી શકીએ, તેવા કોઈ કારણથી પણ આપણો અને તેનો સંબંધ નથી. પણ યજ્ઞના નીમમથી આત્માનું એકય અનુભવ્યા પછી જ્યારે આપણે તે માનવ કુટુંબના બહિષ્કૃત મનુષ્યને જોઈએ છીએ, ત્યારે આપણે તેનામાં આત્માને જોઈએ છીએ, તેનું શરીર અદૃશ્ય થાય છે, અને આપણને લાગે છે કે આપણે તેજ મનુષ્ય છીએ, અને

તે મનુષ્ય તેજ આપણે છીએ. મારે દુનિયાના મનુષ્યમાં જે તિરસ્કાર હોય તેને બદલે અહીં દયા પ્રકટે છે. દ્રેષ્ટુ સ્થાન ત્રેમ લે છે. એદરકારીની બદલે માયાળુતા પ્રસરે છે, અને આ પ્રમાણે તે યજ્ઞ કરનાર તેની આસપાસના મનુષ્યો તરફ દયાની વૃત્તિ પ્રકટ કરે છે, તે બાહ્ય આકારનું અનાર્યક તત્ત્વ જોતો નથી; પણ તે આકારમાં ખિરાજતા આત્માની સુંદરતા પિછાને છે.

આવો યજ્ઞ કરનાર જ્ઞાની છે, અને તે ધારો કે કોઈ અજ્ઞાનીના સંબંધમાં આવે છે, જ્ઞાની મનુષ્યને અજ્ઞાની મનુષ્ય તરફ ઉત્પન્ન થતો તિરસ્કાર શું તેના મનમાં આવે છે ? અને તેના કરતાં પોતે ઓટો હોય, અને તેનાથી તદ્દન ભિન્ન હોય એમ શું પોતાને ગણે છે ? તે પોતાના જ્ઞાનને પોતાની ખાનગી મિલકત રૂપ ગણ્યો નથી; પણ સર્વની સામાન્ય મિલકતરૂપ ગણે છે. અને બીજા શરીરોમાં રહેલા અજ્ઞાનીઓ તે પોતાના જુદા શરીરમાં રહેલું જ્ઞાન બહેંચી આપે છે, અને કોઈ પણ જાતનો ભેદભાવ રાખ્યા સિવાય તે આ કામ કરી શકે છે, કારણકે આત્મા એક છે.

અને પ્રાકૃતિક દુનિયાના બીજા ભેદોના સંબંધમાં પણ આવોજ નિયમ લાગુ પડે છે, જે યજ્ઞના નિયમ પ્રમાણે જીવન ગાળે છે તે આત્માનું એકથ સ્વીકારે છે, અને તે અંદરના આત્મામાં નહીં પણ તે આત્માને ઝીલનારાં પાત્રોમાં ભેદભાવ જુએ છે તેથી તે પોતાના ભિન્નપાત્રમાં જે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન એકઠું કરે છે, તે બીજાઓને કે બહેંચવા મારેજ કરે છે અને તે જુદા જીવનની ભાવના બૂલી જાય છે, અને વિશ્વના જીવનનો એક ભાગ બની જાય છે.

જેમ જેમ તેને આ બાબતનો અનુભવ થાય છે, અને તે જાણે છે કે શરીરની કીમત ઉચ્ચ તત્ત્વની—તે ઉચ્ચ જીવનની પ્રણા-

લિધા થવામાં રહેલી છે, તેમ તેમ તે એકતા સિવાયના ખીજા બધા વિચારોથી પર જાય છે, અને આ આખી દુઃખ ભોગવતી દુનિયાના ભાગરૂપ પોતાને ગણુવા લાગે છે તે વખતે તેને લાગે છે કે દુનિયાના દુઃખો તે મારા દુઃખો છે, દુનિયાનાં પાપો તે મારા પાપો છે. મારા બંધુઓની નિર્જળતાઓ તે મારી નિર્જળતાઓ છે. આ પ્રમાણે તે એકતા અનુભવે છે, સર્વ ભેદોની પાછળ રહેલા એક આત્માને જોઈ શકે છે.

ક્રુત આજ રીતે આપણે અનંતકાળમાં જીવી શકીએ.

મૃત્યોઃ જમૃત્યુમાર્ગોતિ ચદ્વદ્વાનૈવ પશ્યતિ.

શ્રુતિ જણાવે છે કે જે નાનાત્મ-ભેદભાવ જીએ છે તે મરણ પછી મરણની સ્થિતિમાં ગયાજ કરે છે. જે મનુષ્ય ભેદભાવ જીએ છે, તે દરરોજ મરી રહ્યો છે; કારણ કે તે આકારમાં રહે છે. જે આકાર દર પળે ક્ષય પામતોજ હોય છે અને તેટલા માટે તે મરણાધીન છે પણ તે આત્મામાં જીવતો નથી કે જે જીવનરૂપ છે.

હે મારા બંધુઓ! જે પ્રમાણમાં તમે અને હું દરેકની વચ્ચે રહેલા ભેદભાવને છુટી જઇને, જીવનનું એકય અનુભવીશું, અને સર્વમાં એક સામાન્ય જીવન છે તે જાણીશું, અને કાંઇને પોતાના ભાગ વાસ્તે અભિમાન ધારણ કરવાનો હક્ક નથી, અને ખીજાના ભાગ કરતાં પોતાનો ભાગ જુદો છે, એમ ગર્વ કરવાનો અધિકાર નથી. આમ જે પ્રમાણમાં આપણે સમજીશું તે પ્રમાણમાં આપણે આધ્યાત્મિક જીવન ગાળીશું.

જે જ્ઞાન ઋષિઓએ આપ્યું છે તેવું આ અંતિમ વચન છે, ધરાકાષ્ઠ છે. આ કરતાં જરાપણ ન્યૂન હોય તે આધ્યાત્મિક ગણાય

નહિ. આ કરતાં જરાપણુ ન્યૂન હોય તે ખરું જ્ઞાન ગણાય નહિ. આ કરતાં જરાપણુ ન્યૂન હોય તે ખરું જીવન ગણાય નહિ.

જે જીવન બેદભાવ બાજુનું નથી અને જે બિન્નતા સ્વીકારતું નથી, તે જીવનની ભવ્યતા અને સુંદરતાનો ઝાંખો પ્રકાશ જે સુર-દેવની કૃપાથી મેં કાંઈક અનુભવ્યો છે તેનું એક કિરણ મારી વાણીના આતુર્યથી અથવા લાગણીના પ્રાપ્ત્યથી જો હું તમને એક ક્ષણ સાર પણુ બતાવી શકું તો તેની ભવ્યતાની સુંદરતાથી તમારા હૃદયો એટલાં બધાં આકર્ષાય કે જીવનની એકતાના અનિર્વાચનીય આનંદ આગળ પૃથ્વીની સર્વ સુંદરતાઓ કેવળ ઝડપી લાગે, પૃથ્વીનું સર્વ સોનું કેવરા સમાન લાગે અને દુનિયાના સઘળા ખજાનાઓ રસ્તા ઉપરનો ધૂળ સમાન જણાય.

એકવાર આ અદ્ભુત દર્શન થયા પછી પણ મનુષ્યોના બિન્ન બિન્ન જીવનો વચ્ચે ઈન્દ્રિયોના મોહ વચ્ચે અને મનની બ્રાન્ત વચ્ચે તે દર્શન ટકાવી રાખવું થયું મુશ્કેલ હોય છે. પણ એકગર પણ એક દષ્ટિ પણ જો તેનું દર્શન થાય તો આખી દુનિયા તેન વાસ્તે બદલાઈ જાય છે. અને આત્માની ભવ્યતા જોયા પછી તે સિવાયનું બીજા પ્રકારનું જીવન જીવવા યોગ્ય લાગતું નથી.

સર્વ જીવનો પાછળ રહેલા જીવનતા, સર્વ આત્માઓની પાછળ રહેલા આત્માનો અદ્ભુત સાક્ષરકાર કેવી રીતે આ જોખમી ખરા બનાવીશું; કેવી રીતે આપણા જીવનના એક ભાગરૂપ બનાવીશું. દરરોજના જીવન વ્યવહારમાં નાના નાના સ્વાર્થ લાગનાં કામો કરીને, આપણા દરેક વિચારમાં, શબ્દમાં અને કાવ્યમાં તે એકતા પ્રમાણે જીવન ગાળીને, અને તે એકતા ઉપર પ્રેમ રાખીને આપણે તે કામ કરવાનું છે.

અ પણે આ બ્રોહ્મવાનું નથી. પણ દરેક પ્રસંગે આચારમાં મુકવાનું છે. બીજાએને આગળ મુકવા જોઈએ, અને આપણી જાતને પાછળ મુકવી જોઈએ. આપણે બીજાની શરૂઆતો સમજવી જોઈએ અને પુરી પાડવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણા હલકા સ્વભાવની માગણીઓ પ્રત્યે દુર્લ્લેખ રાખવું જોઈએ અને તે સાંભળવાની ના પાડવી જોઈએ અને જ્યાં સુધી પવંતના શિખરે ન પહોંચાય ત્યાં સુધી દર કલાકે, દર દિ-સે, દર વર્ષે આપણે ઉપર પ્રમાણે ઉપર પ્રમાણેનું જીવન ગાળવાને નમ્રતાથી, ધીરજથી અને ખંતથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આપણે ‘ મોટા સ્વાર્થ ત્યાગ ’ ની વાતો કરીએ છીએ. જે મહાત્માઓને પગે પડીએ છીએ તે મહાત્માઓએ ‘ મોટો સ્વાર્થનો ત્યાગ ’ કર્યો છે, એમ બોલીએ છીએ. જ્યારે તેઓ નિર્વાણના ઉમરા ઉપર આવી ઉભા અને દુઃખથી પડાતા જગતની જુમ સાંભળીને મદદ કરવા આવ્યા, તેજ વખતે તેઓ આ “ મોટો સ્વાર્થભોગ ” આપ્યો હતો, એવો ખ્યાલ કદાપિ લાવશો નહિ. માટે તે જ વખતે ખરો અને “ મોટો સ્વાર્થભોગ ” આપ્યો હતો એમ કંઈ નથી.

તેઓએ પોતાના પુર્વના સેકંડો ભોમમાં તેવો જ નિભોગ આપ્યો હતો. દરરોજના જીવન વ્યવહારમાં નાની નાની આત્મોમાં સ્વાર્થત્યાગની કરીને, નિરંતર દયા બનાવીને, અને દરરોજના સામાન્ય કાર્યોમાં પણ જાતિભોગ આપીને—આવી રીતે તેઓએ ‘ મહાન સ્વાર્થ ત્યાગ ’ કર્યો હતા. તેઓએ નિર્વાણના દરવાજા આગળ છેલ્લી ધડાએજ આ કામ કર્યું ન હતું; પણ તેઓએ

સંખ્યાબંધ જીવંતીમાં એક સરખી રીતે સ્વાર્થભોગ આપવાનું ચાહુ રાખ્યું હતું.

આ સ્વાર્થભોગ તેઓએ એટલી ગંધીવાર આપ્યો હતો કે આત્મભોગએ તેમનું જીવન ઘણું રથું હતું, અને તે એટલે સુધી કે છેલ્લી પળે જ્યારે પસંદગી કરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે ભુતકાળના આત્મભોગની આ વિશ્વના દક્ષતર ઉપર નોંધ રાખના સિવાય બીજું કંઈ તેઓને સૂઝ્યું નહિ.

મારા બંધુઓ ! આપણને પણ એવી ઘિચ્છા થતી હોય તો ચાલો, તમે અને હું આજથી તે ‘ મહાન સ્વાર્થત્યાગ ’નું કામ આરંભીએ પણ જે આપણે આપણા દરરોજના જીવનગ્રવહારમાં આપણા જાતિભાઈ સાથેના આપણા સંબંધમાં તેનો આરંભ ન કરીએ તો યાદ રાખજો કે જ્યારે આપણે પર્વતની ટોચે ઉભા રહીશું ત્યારે તે આપણે કરી શકીશું નહિ. દરરોજ સ્વાર્થ ત્યાગ કરવાની ટેવ, લેવા કરતાં આપવાની ટેવ જે આપણે પાડતા રહીએ, તો બાહ્ય જગત જેને “ મહાન સ્વાય ત્યાગ ” કરે છે તે કરવાને આપણે શીખીશું.

બહાદુરીનાં મોટાં કામેનાં આપણને સ્વપ્ન આવે છે; મોટી કસોટીઓમાંથી પસાર થવાનું આપણે ધારીએ છીએ. વળી આપણે વિચારીએ છીએ કે મુમુક્ષુનું જીવન ભારે કસોટીઓમાંથી ભરેલું હોય છે કે કસોટીઓ વાસને તે મુમુક્ષુ તૈયાર રહે છે, આંખો ઉઘાડી રાખી તે તરફ જાય છે, અને એક મોટા પ્રયત્નથી-એક મોટા મુશ્કેલી-તે વિજયની ટોચે જઈ પહોંચે છે.

આવું આવું આપણે ધારીએ છીએ, પણ બંધુઓ ! ખરી વાત એમ નથી. મુમુક્ષુનું જીવન સંખ્યાબંધ નાના નાના સ્વાર્થ ત્યાગના

કામોથી ભરેલું હોય છે. તે જીવન નાની નાની બાતતોમાં સમાયેલા સંખ્યાબંધ આત્મભોગનું બનેલું હોય છે.

ઉચ્ચ તત્ત્વ સર્વ જીવનું રહે, તે માટે હવેકા તત્ત્વનો વારંવાર ભોગ આપવો એજ મુમુક્ષુનું જીવન છે. આખા જગતને ચક્રીતને કરે તેવા બહાદુરીના એકાદ કામથી કાંઈ મહાત્માના શિષ્ય થવાનું નથી. મુમુક્ષુએ પોતાના ગૃહમાં, નગરમાં, એફિસમાં, બજારમાં અને બીજા મનુષ્યો સાથેના સામાન્ય વ્યવહારમાં મુમુક્ષુ તરીકેનું જીવન ગાળવું જોઈએ. જેમાં મનુષ્ય સ્વાર્થ તદ્દન ભુલી જાય છે, સ્વાર્થત્યાગ એટલો બધો સામાન્ય થઈ પડે છે કે તેને માટે કાંઈ પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી, અર્થાત્ સ્વાર્થ ત્યાગ એ સ્વાભાવિક ગુણ થઈ પડે છે, તેજ ખરું આત્મભોગનું જીવન ગણી શકાય. જે આપણે દરરોજ ખંતથી એવું નિઃસ્વાર્થ અને આત્મ-ભોગનું જીવન ગાળીએ, બીજાઓના ભલા વાસ્તે જે આપણે આપણા હૃદયનો પ્રેમ ગહેરાવીએ, તો એક દિવસ આપણે, ઉત્તતિક્રમના પર્વતની ટોચે ઉભા રહીશું, અને તે વખતે ‘ મહાન્ સ્વાર્થત્યાગ ’ સિવાય બીજું કાંઈ પણ સંભવિત હોય, એવો વિચાર સરખો ક્યાં સિવાય આપણે તે કામ કરી શકીશું. સવને શાંતિ હો !

પ્રકરણ ૫ મું.

પવિત્રતાનું આધ્યાત્મિક બળ.

પવિત્રતાની પ્રશંસા આપણે સર્વ રથે સર્વ ધર્મેમાં અને સર્વ મનુષ્યોને મુખે સાંભળીએ છીએ. આત્મ માર્ગમાં આગળ વધતા દૃષ્ટાંતર અભ્યાસીને તે અનિવાર્ય સાધન છે. પવિત્રતા સિવાય કોઈપણ જાતનો ખર્ચ આત્મિક વિશ્વાસ થઈ શકેજ નહિ. મનુષ્યમાં બીજા બધા ગુણો હોય, પણ જો પવિત્રતાનું સાધન ન હોય તો તે આગળ વધી શકેજ નહિ.

સામાન્ય મનુષ્ય મોટે ભાગે ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં રમ્યા કરે છે જંગલી મનુષ્યની રિવાજમાં તો ઈંદ્રિયોના વિષયો સિવાય અન્ય કોઈ બાબત તેનું ધ્યાન ખેંચતી નથી. તે સ્થુલ લાગણીઓ, વિકારો અને દૃષ્ટાંતો ગુલામ હોય છે. જેમ વિકાસ વધતા જાય તેમ ધણી જાવોમાં અનુભવ લઈ જીવાતમાં આગળ વધે છે, તેમ મન તત્ત્વ ખીલતું જાય છે અને હંવટે તે મનમાં રમે છે, અને માનસિક સુખો શારીરિક સુખો કરતાં તેને વિશેષ મહત્વના લાગે છે. હંવટે આગળ વધતાં જોવો પણ સમય આવશે કે આત્મિક આનંદ આ શારીરિક

તેમજ માનસિક સુખો કરતાં વધી જશે. પણ ધણા લાંબા સમય સુધી મનુષ્ય ધ્રુમે ધીમે ઓડેક પગથિયું વધતો જાય છે. જો કે તે ન ચલા પગથિયા પગ બંધાસેલો રાંચ છે. છતાં ઉપરનું પગથિયું તેને આગળ દોરતું હોય એમ જણાય છે. જ્યારે મનુષ્યને એમ લાગે છે કે હવે કુદરતની સાથે સમજપૂર્વક કામ કરી શકે, અને જ્યારે તે પોતાના વિકાસ પોતાના હાથમાં લેવા માંડે છે, અને આ વારતે ચોકસ રીતે આંગીકાર કરવા દે છે. ત્યારે તેના હૃદય રવજાવ સાથે તેને યુદ્ધમાં ઉતરવું પડે છે અને આ યુદ્ધ કેટલા સમય સુધી ચાલે તેના આધાર તેની પોતાની ઇચ્છા શક્તિ પર જોડેલો રહેલો છે, તેટલોજ તેની આ બાબતની જીજ્ઞાસી વૃત્તિપર રહેલો છે.

જ્યારે ઉચ્ચ જીવનના અભ્યાસીને લાગે છે કે પ્રથમનું ઇન્દ્રિય વિષયક જીવન ગુલામગીરી જેવું હતું અને તેની સાથે એવી ઝાંખી પણ થાય છે કે તે ઇન્દ્રિય વિષયક જીવન કરતાં વિશેષ ઉત્તમ પ્રકારનું કાંઈક જીવન હોવું જોઈએ, અને તે મેળવવાને તે નિશ્ચય કરે છે તે વખતે જીના બધેનોનું બળ કેટલું હતું તેના તેને ખ્યાલ આવે છે કેટલીક વૃત્તિઓને તે સર્વથા નિર્મૂળ કરવા માગે છે, પણ તે વૃત્તિઓ વખતે વખત પોતાનો પ્રભાવ તેને જણાવે છે. તે અમુક વિકાસને મરી ગયેલા માનતો હતો, પણ હવે તેને જણાય છે કે વિકાસો ફક્ત હિંમત હતા.

કેટલાક આવેશોને તે વશ થયેલા માનતો હતો. પણ તે તેને જરાપણ ચેતવણી આપ્યા વિના તે પ્રક્ટી નીકળે છે. અને તેના મનની સમતોલવૃત્તિ નાશ પામે છે. કેટલાક અષ્ટ વિચારો તેના મનમાંથી સર્વથા નાશ પામેલા તે ગણતો હતો, પણ તે એકાએક તેના મનમાં પ્રક્ટી નીકળે છે.

આપણા હલકા સ્વભાવપર જ્ય મેળવવાની પ્રયત્ન ધ્રુવજી છતાં ઉચ્ચ જીવન ગાળવાની પ્રયત્ન આકાંક્ષા છતાં, અને તે મેળવવાનો જીગરનો પ્રયત્ન હોવા છતાં આપણે ત્વરાથી કેમ વિજય મેળવતા નથી ? જ્યારે આપણે માનીએ છીએ કે આપણા મુખને સારૂ તે હલકી વૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે, અને તે ત્યાગને સારૂ ખરા હૃદયથી ધ્રુવજીએ છીએ, છતાં તે સિદ્ધ કરવાને બધા લાંબા કાલના પ્રયત્નની શી જરૂર છે ? તેનું ખરૂં કારણ એ છે કે અડચણ આપણાં શરીરોમાં છે. આત્માએ તો ઉચ્ચ જીવન ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, જીવાત્માએ પોતાના જાત્રાત યૈતન્ય ઉપર પણ આ નિયાર મોકલ્યો છે, અને તેથીજ આ ઈંદ્રિયોની ગુલામગીરીમાંથી છૂટવાની ધ્રુવજી તેના હૃદયમાં જાગવા પામી છે, પણ આપણે પ્રકૃતિના અનેવા શરીરોને લક્ષમાં લેવાનાં છે, અને શરીરો એકદમ બદલાય નહિ.

શરીરો તે હલકી વૃત્તિઓના આશ્રમસ્થાનરૂપ-કિલ્લારૂપ બધા સમયથી બનેલા છે; અને આ કિલ્લાપર એકદમ હલ્લો લઈ જઈ શકાય તેમ નથી. ફક્ત તેને ઘેરો ધાલી ધીમે ધીમે કિલ્લો સર કરવો જોઈએ.

આપણે આપણા મહાનને તદ્દન નવા રૂપમાં બાંધવા માગતા હોઈએ, અને જે ક્રિયા કરવી પડે, તેથીજ ક્રિયા આ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ શરીરોના ફેરફારોને વાસ્તે આવશ્યક છે. ઉચ્ચ જીવન ગાળવાની ધ્રુવજી માય છે, ત્યાંજ ધર નવું બંધાવા માંડે છે. પણ કેટલાં જીવતા ધરને પાડીને, તે સ્થાને એકદમ નવું ધર ઉભું કરી શકે નહિ. પણ તેને વાસ્તે જોઈતા સમયની જરૂર પડે છે. તેથીજ રીતે આપણે જે ફેરફાર કરવાની જલ્પના કરતા હોઈએ તે ફેરફાર અમલમાં મુકવાં અમુક યોગ્ય સમય આપણને જરૂર લાગે. આપણે આટલાં વર્ષોથી

અધિતા આવ્યા છીએ તે આપણે થોડાજ દિવસમાં પાડી નાખી શકીએ નહિ. આપણે શરીરને અમુક પ્રકારની ગતિ આપી છે, હવે તે ગતિને ફેરવીને શરીરને નવા પ્રકારનો વેગ આપવામાં મોટું યુદ્ધ થાય છે. વાસના શરીરની પ્રકૃતિને અમુક સંયોગોમાં અમુક રીતે વર્તવાની ટેવ પડેલી છે, અને આપણી તે ટેવ વિરૂદ્ધની પ્રબલ ઈચ્છા હોવા છતાં તે વાસના શરીર તેજ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે.

જો મનુષ્યને નજીવા કારણસર ખુબ ક્રોધ કરવાની ટેવ પડી હોય અને જો તે ફરીથી તેમ નહિ કરવાનો નિશ્ચય કરે તો આત્મ સંયમ મેળવવામાં તેનો આ સન્નિશ્ચય તેને કેટલાક વખત સુધી મદદગાર થતો જણાય પણ સન્નિશ્ચય પછી એકાએક ક્રોધનો અવેશ આવે છે એટલે વાસના શરીર તે જાણે તે પૂર્વે પણ ઉત્કેશ જાય છે. આવીજ રીત માનસિક શરીરની છે. તે મનને ગમે તેટલું પવિત્ર રાખવા માગે, પણ ભુતકાળમાં લાંબા સમય સુધી પોષેલો ક્રોધ અશુભ વિચાર અમુક નિમિત્ત ઉદ્ભવતાં, અથવા તેને જોડનારી સાંકેત મળતાં મનમાં રુકૂરી આવે છે. વાસના અને મનને ધણે જાદુ સંબંધ છે કારણ કે વાસના અને વિચાર છૂટે નહિ તેવી રીતે એક બીજા સાથે જોડાયેલા છે, અને બન્નેની શુદ્ધિ લગલગ સાથેજ થાય છે.

હલકા સ્વભાવની શુદ્ધિ તે તાત્કાલિક ક્રિયા નથી; અને તેમાં કેટલીકવાર નિષ્ફળતા આવવાના પ્રસંગો પણ રહ્યા છે; પણ વિવેક-પૂર્વકના ખંત અને જીમરના ઉત્સાહ સાથે આ કામ કેવી રીતે કરવું, એ જો મનુષ્યના સમજવામાં આવે તો છેવટનો વિજય એકસ છે. કાંઈક અશુભ અને અનિષ્ટ તત્ત્વથી નાસવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે, એવી લાગણી રાખવી નહિ. તેને ત્યાગ કરવાનો હોય, તે દિશામાં

મન જલ્દી ન જોડાયે. તે શ્રીજી દિશામાં લાગેલું હોતું જોડાયે, પ-
વિત્ર અને ઉચ્ચ વિચારોમાં તે મનને સર્વથા રોકતું જોડાયે. જુના
જુન બગેલા વિચારો અને વાસનાઓને દાખતાનો પ્રયત્ન કરવા પિ
જરૂર નથી. સારા વિચારોને તમારા મનમાં એટલા બધા ભરો કે
અશુભ વિચારને તમારા મનમાં રહેવા માટે સ્થાન મળી શકે નહિ,
અર્થાત્ શુભ વિચારો તમારા મનમાં પુરેપુરા ભરાઈ જાય, એ લે
અશુભ વિચારો સ્થાન ન મળવાથી આપોઆપ ચાલ્યા જાય. જો
આપણે અશુભ વિચારને દૂર કરવા માટે કમર કસી સામે થઈએ તો
તે વિચારોને પુષ્ટિ મળે છે, અને આપણું કામ ધણું કઠણ બને છે.
જો અસહકાર કરવો હોય તો આ અશુભ વિચારો સાથે અસહકાર
કરો, અને ભુતકાળના ભુતોને ભુતકાલમાં પડી રહેવા દો.

શ્રીજી અગત્યની બાબત એ છે કે આ બાબતમાં સોજત અને
સચેજો ધણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. ધારો કે એક મનુષ્ય
અમુક એક હલકી ટેવ દાખલા તરીકે દારૂની ટેવ દૂર કરવા મથે છે,
અને અહીં દારૂના સંબંધમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવશે તે બધી ભુરી
ટેવોને લાગુ પડે છે. તે તેનાથી થોડો સમય દૂર ભાગે અને એમ
જ્ઞાને કે લગભગ તે વૃત્તિ મરી ગઈ છે પણ તેને સહારનારૂં કાંઈ
તત્ત્વ મળતાં તે દારૂ પીવાની વૃત્તિ જાગી ઉઠે છે માટે બહારના
સચેજો પણ ધ્યાનમાં લેવાના છે, જ્યાં સુધી મનુષ્ય એટલા પ્રયત્ન
ન થયો હોય કે પોતાની ભુતકાળની હલકી વાસનાને હંકારી શકે, ત્યાં
સુધી અને તેટલા વિષયથી દૂર રહેવામાં જ લાભ છે. જે મનુષ્ય દારૂ
પીવાની ટેવ દૂર કરવા માગતો હોય તેણે દારૂવાળાની દુકાન સમીપ
રહી પોતાની તે વશ કરવાની અડચણ વધારતી નહિ. જે મનુષ્ય
વિષયવાસનાને હટાવવા માગતો હોય તેણે શરૂઆતમાં કામોત્તેજક

નવલકથાઓ, અને વિષયરસને પોષનારાં નાટકાથી દૂર રહે! જોઇએ હલકા પ્રકારની વૃત્તિઓમાં કેટલું બળ હોય છે, તેઓ જળોની માફક કેવી રીતે મનુષ્યને વળગે છે, અને કોઈ વાર કંવા સારા આકારમાં આપણને ફાસે છે, તેનો અભ્યાસ કરવાથી વાસનાનું પ્રાપ્ત્ય આપણા કળ્યામાં આવશે. ઝેરને ગમે તેટલું શલ્યગારવામાં આવ્યું હોય, પણ ઝેર તે ઝેર છે.

દરેક મનુષ્યના મનની વૃત્તિઓ સધળો સમય એક સરખી રહેતી નથી. કેટલીકવાર ઉચ્ચ વિચાર કરવાનું કામ આપણને મળું સરલ જણાય છે, ત્યારે બીજી કેટલીકવાર અશુભ વૃત્તિઓ પ્રબલ થાય છે, તે વખતે આપણી સમતોલવૃત્તિ જતી રહેતી લાગે છે, અને આપણા પગ નીચેની જમીન સરી પડતી હોય એમ જણાય છે. આવી પળોમાં ચોક્કસ માગની જરૂર છે. આવે સમયે પ્રભુની પ્રાર્થના આપણને ધણી મદદગાર થાય છે. આપણા ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ થતાં આપણી ભાવનાઓ ઉચ્ચતા તરફ જવા લાગે છે, અને હલકી વૃત્તિઓને બળ મળવું બંધ થાય છે, એટલે તે વૃત્તિઓ ભુલસા વગરની બને છે.

જો હલકા સ્વભાવપર વિજયજ મેળવવો હોય તો અપવિત્ર વિચાર કે વસ્તુ તરફ મનને એક ક્ષણવાર પણ જવા દેવામાં કેટલો ભય રહેશે છે તેનો બરાબર ખ્યાલ લાવવાની જરૂર છે. આ બાબતમાં રમત રમવાનું ચાલે નહિ. જ્યારે ભુના વિચારો અથવા આવેશો આપણા મનમાં દાખલ થવા લાગે કે તરતજ આપણા મનને બીજી દિશા ભણી લઇ જવું, તેમાંજ ખરી સલામતી છે. ગુપ્તનાદ નામના પુસ્તકમાં ચિઓસોફીકલ સોસાઇટીના આઘ સંસ્થાપક મેકમ્ કનેવેલ્સકી લખે છે:—

“ Strive with thy thoughts unclean before they overpower thee.....Bewar, disciple, suffer not'en though it be their shadow to approach. One single thought about the past that thou hast left behind will drag thee down, and thou will have to start the climb anew. ”

અશુભ વિચારો તારા પર જ્ય ભેજવે તે પૂર્વે તેમની સાથે યુદ્ધ કર. હે શિષ્ય ! ચેતતો રહેજે: અશુભ વિચારોની છાપને પણ તારી પાસે આવવા દેતો ના તેં છોડેલા જુઠાકાગનો, એકજ વિચાર તને નીચે ધસડી જશે, અને તારે ફરીથી ઉંચે ચઢવું પડશે. ”

જ્યાં પવિત્રતા છે ત્યાં બળ છે. પવિત્રતા અને આધ્યાત્મિક બળ અભિન્ન છે. હલકો સ્વભાવ મનુષ્યના જીવન પર જેટલા પ્રમાણમાં રાજ્ય ભોગવે છે તેટલા પ્રમાણમાં તે મનુષ્ય શરીરની મનથી અને નીતિથી નબળો છે. શારીરિક માનસિક મનથી અને નૈતિક તત્વો એવી રીતે એક બીજા સાથે જોડાયા છે કે દરેકતત્વની બીજા તત્વે: પર અવશ્ય અસર થાય છે. એક પણ તત્વ અલગ રહી શકે નહિ. કારણ કે તેઓ અભિન્ન છે. આગળ પણ સાથે વધે છે, અને પાછા પણ સાથે પડે છે. પવિત્રતા અને બળ આ ત્રણે તત્વોમાં હોવું જોઈએ. માટે પવિત્રતા એ બળનો, શક્તિનો પ્રકાશનો અને અમરત્વનો માર્ગ છે. જ્યાં પવિત્રતા છે, ત્યાં પ્રભુતા છે. પવિત્રતાને ધન્યવાદ હો, કારણકે પવિત્ર પુરુષોજ પ્રભુતાં દર્શન કરી શકશે. ”

પ્રકરણ ૬૬.

આત્મિક જીવનમાં મનની એકાગ્રતાનું સ્થાન.

કે ધણુ કાર્યમાં વિજય મેળવવાને અગત્યનું સાધન મનની એકાગ્રતા છે. દરેક વ્યાપારમાં, દરેક ધંધામાં દરેક પ્રવૃત્તિમાં વિજયનું મોટું પ્રયત્ન અને હિતમ સાધન એકાગ્રતા છે. આ સાધનને બરાબર ખીલવવું જોઈએ, કામ નાનું હોય કે મોટું હોય, પણ તે એક ચિત્તથી કરવું જોઈએ, એકાગ્રતાથી કામ કરવું જોઈએ. એકાગ્રતાથી કામ કરવાથી હાથ ધરેલું કામ બહુજ સારી રીતે થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ તેથી જે શક્તિ ખીલે છે, તે આપણને આપણા આધ્યાત્મિક માર્ગમાં ધણી લાભકારક થાય બટકતું મન રાખીઆખો દિવસ એક પુરતક વાંચવાથી જેટલું જ્ઞાન મળે, તેના કરતાં વિશેષ જ્ઞાન અને શક્તિ અર્ધી કલાક તે વિષયપર ચિત્ત રાખી વાંચવાથી ખીલે છે. આથી આપણું જ્ઞાન વધે છે, એટલુંજ નહિ પણ આપણું મન એકાગ્ર થતાં શીખે છે અને આ એકાગ્રતા વિના એક લક્ષ્ય વિના આત્મ માર્ગમાં કોઈ પણ મનુષ્ય બહુ આમળ વધી શકે નહિ.

ત્યાં સુધી મનનો પ્રવાહ લાંબા સમય સુધી તેજ ધાન્યવત એક સરખો ચાલે નહિ, ત્યાં સુધી આત્માની જ્યોત મન ઝીલી શકે પણ નહી.

ધણા મનુષ્યોના મનની સ્થિતિ બીકાડીના રમતીઆળ બચ્ચા જેવી છે, ન દોરડીને મોંમાં લે છે, કામળનો કકડો પકડે છે, માંખીની પાછળ દોડે છે, અને એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં કાંઈ હેતુ વિના ધસે છે. તેને કાંઈપણ કરવું જ નોંધ્યો. કારણ કે પ્રવૃત્તિ એ પ્રમાણુક માત્રનો સલાવ છે. તેથી તે આમ તેમ દોડે છે, કુદે છે, આલાટે છે, અને હેતુ વગરનું જીવન ગાળે છે મનુષ્યનું ભટકતું મન પણ તેવાજ પ્રકારનું છે તેમાં ધણા નજીક વિચારોનો સરવાળો શૂન્યમાં આવે છે, તેનું કાંઈ પણ લક્ષ હોતું નથી. તે થોડા સમય પર થયેલી વાત સંબંધમાં કલ્પના કરતો હોય છે, અડવાડીયા પર કરેલી મુસાફરીનો વિચાર કરે છે. મિત્ર અમુક બાબતમાં કરેલી ટીકાનું તેને સ્મરણ થાય છે, અદા નહિ કરેલી દુરજ એકાએક તેનું લક્ષ એવે છે. એવામાં તેના દાર આગળ થઈ પસાર થતી ગાડીનો વિચાર કરતાં પોતાને પણ તેની મોટર હોય તો કેવું ભાર્જ એ વિચાર મન આગળ તરે છે. આ બધા વિચારોને કાંઈપણ જાતનો સંબંધ હોતો નથી. આ રીતે જો મનુષ્ય પોતાના વિચારોનું પૃથક્કરણ કરે તો તેને લાગે કે તેના વિચારો કાંઈપણ હેતુ વિના અસ્તવ્યસ્ત રીતે આત્મા કરે છે.

આપણને જીવનના હેતુની કાંઈ પણ ખબર ન હોય, તેવી રીતે આપણે અત્યારસુધી આપણું જીવન પસાર કર્યું છે. પણ જો આપણે આત્મમાર્ગમાં આગળ વધવું હોય તો આવી દુઃખભરી અને દુઃખજનક સ્થિતિથી મુક્ત થવા આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અને તેને વાસ્તે ઉત્તમોત્તમ માર્ગ એજ છે કે આપણે જો કામ કરતાં

હોઇએ, તે પર પુણ્ય લક્ષ્ય આપવું. વાચવાનું, લખવાનું વાતો કરવાનું, વાતો સાંભળવાનું, અથવા કાંઈ ફરજ બળવવાનું કામ કરતા હોઇએ તે સમયે તે પરજ લક્ષ્ય આપવું. જે આપણે કોઈ આરામ આપનારી રમતમાં શુદ્ધાયા હોઇએ તો તે સમયે આપણા બીજા કામનો વિચાર મનમાંથી સ્વંયા દૂર કરી તે બાબત પરજ લક્ષ્ય આપવું આથી આપણે રમત બહુ આનંદપૂર્વક રમીશું સામાન્ય અંગ્રેજી કાબૂ બહુ આપણને જણાવે છે કે:—

Work while you work,

Play while you play.

This is the way to be happy I say.

કામ વખતે કામ કરો, રમત વખતે રમત કરો. આ સુખી થવાનો માર્ગ છે.

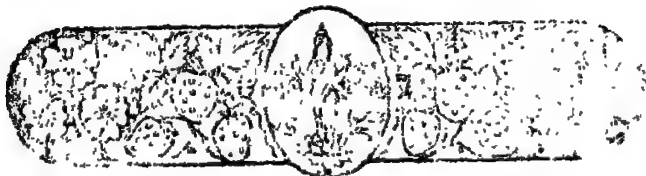
ધ્યાન અથવા એકાગ્રતા એ યોગનું અને આત્મવિદ્યાનું હાર્દ છે. જેનામાં આ સાધન ન હોય તેઓ મનુષ્ય આગળ વધે એ સાધી શકાય પણ નહિ, જે જે નાનાં કામ કરવાનાં આવી પડે, તેમાં જો આપણે મનને એકાગ્ર થવાને કેળવીએ તો તે ટેવ આપણા સ્વાભાવમાં વણાઈ જાય છે. વિચાર સંક્રમણ-telepathy નો વિષય લઇએ. તમે કાંઈ કહેવા જતાં હો છો. તેમાં તમારો મિત્ર તમારે વાસ્તે તે કહી દે છે. તમે ખુરશી ખસેડવાનો અથવા બારણું ઉઘાડવાનો વિચાર કરો છો; પણ તમે તે કામ કરવાને ઉઠો તે પુર્વે તમારો મિત્ર તમને તેમ કરવા વિનંતી કરે છે. તમે એક વસ્તુ ખરીદવાને પ્રથમ વિચાર કરેલો, અઠવાડીઆ સુધી તેનો તમે વિચાર પણ નહીં કરેલો, પણ એકાએક તમારા મનમાં તે વસ્તુ ખરીદવાનો સંકલ્પ થાય છે. તેજ વખતે તમારો મિત્ર તેજ બાબત

તમારી સંમુખ રજુ કરે છે. કેટલીકવાર તમે અને તમારા મિત્ર એકજ વખત એકજ વિષયપર એકજ શબ્દો બોલતા જણા. હા. બીજો મનુષ્ય અમુક આગત બોલે તે પૂર્વે પણ તે શું કહેવાનો છે તે તમે ચોક્કસ રીતે જાણી શકો છો. હવે જો તારું મન બહારની વસ્તુઓ અને વિચારોથી સંક્ષોભ ન પામ્યું હોય તોજ આવી સ્થિતિ બને છે. જ્યારે પોતાનું મન બીજા વિષયો બહુ કુદ્દા મારતું હોય, ત્યારે મનુષ્ય બીજાના વિચારો ગ્રહણ કરી શક એ અસંભવિત છે. પોતે જે કહે છે, તેના પણ ખ્યાલ પોતાને આવી શકતો નથી, તો પછી બીજાના વિચારો તે કેવી રીતે જાણી શકે ? પણ બારીક દીક્ષાસોજીભરી એકાગ્રતા કેળવવાથી વિચાર સંક્રમણ વિદ્યાનું રહસ્ય આપણે જાણી શકાએ, જે આપણે બીજાની વાતો વક્ષપૂર્વક સાંભળીએ તો તેના વિચારોની સાથે આપણે એવો મેગ જામે કે તેના વિચારો તે શબ્દોમાં દર્શાવે તે પૂર્વે આપણે જાણી શકીએ છીએ. જે આપણે એકાગ્રતા લાંબા કાળ સુધી કેળવીએ તો આપણામાં ગ્રહણશક્તિ હિંચા પ્રકારની ખીંચવા લાગે છે.

આ ધ્યાન—એકાગ્રતા ખીંચવાનું ઉત્તમ સાધન બીજાનું ભાષણ સાંભળતી વખતે આપણને મળે છે, ભાષણ કરનારનો દરેક વિચાર ગ્રહણ કરવાને ખાસ પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. અને જો તે ભાષણમાં કંઈક મુદ્દાઓ ન હોય તો કહેવામાં આવે તે પર બારીક ધ્યાન આપવું, અને જે કહેવામાં આવે તેના સંબંધ જોયા વિના કહેવામાં આવેલા મુદ્દાઓની માનવિક નોંધ કરવી. વ્યાખ્યાનકર્તા સાથે આપણે મળતા થઈએ કે ન થઈએ, છતાં આપણા ધ્યાનમાં ભંગ ન થવો જોઈએ. ભાષણ રૂચિકર હોય કે અરૂચિકર હોય છતાં તે ભાષણ હિપર મનને એટલું સ્થિર રાખવું કે બીજા વિચારો તે સમયે આપણા મનમાં આવી શકે નહિ.

જો બાપણુકર્તા પોતાના વિચારો ધીમે ધીમે પ્રકટ કરતો હોય તો જે સમય વચમાં મળે, તેમાં અત્યાર સુધી તેણે જણાવેલા મુદ્દાઓ વિચારી જતા, અથવા તો આમળ તે શું કહેશે, તેની કલ્પના કરતી, પણ મનને કદાપિ તે બાપણુથી ભટકવા દેવું નહિ. બાપણુની શરૂઆતથી તે અંત સુધી આપણું ધ્યાન વિષયપરથી બીજે ભટકવું ન જોઈએ. આ ધ્યાન પૂર્ણ હોવું જોઈએ. જો કાંઈ તે બાપણુના હોશમાં આવે કે જાય, તો તે તરફ દુર્લક્ષ રાખજો. બાપણુ પુરું થાય ત્યાં સુધી વક્તા સિવાય કાંઈ જોતાં નહિ અને તેના શબ્દો સિવાય બીજું કાંઈ સાંભળતા નહિ. જો આ ટેવ તમને પ્રથમ અધરી લાગે તો આખા બાપણુ સુધી તે પ્રમાણે કરતા નહિ પણ જ્યાં ત્યાં સુધી તમે ચિત્ત આપી શકો, ત્યાં સુધી તો તમને જરૂર એકાગ્ર બનાવજો. જો તે બાપણુ ઉત્તમ હશે તો તેમાંથી તમે ધણું શીખી શકશો અને કદાચ તે બાપણુ તમને કંટાળો ઉપજાવે તેવું હોય તો પણ તમારા કંટાળાનો ડાંખ તમને ઓછો લાગશે. કારણ કે જો તમારું મન તે પર એકાગ્ર થયું હશે તો સમય કેવી રીતે પસાર થયો, તે તરફ તમારું લક્ષ્ય રહેશે નહિ અને વખત એની મેળે ચાલ્યો જશે. કાંઈપણુ બાપણુનો વખત દુકાવવાનો સરલ માર્ગ એજ છે કે તે બાપણુ એક ચિત્ત થઈ સાંભળો.

એકાગ્રતાની મહત્તા આંદો શકાય તેમ નથી. પણ જો આપણે દરેક બાબતમાં એકાગ્ર થવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો આપણું મન એકાગ્ર થયા વિના રહેશે નહિ, અને એકાગ્ર થયેલા મનરૂપી સાધન વડે આપણે ત્વરાથી દરેક બાબતમાં ધૃષ્ટ સિદ્ધિ કરી શકીએ.

પ્રકરણ ૭ મું.

આદર્શ જીવન.

આદર્શ જીવન જીવવું એવી દરેક મનુષ્યની સ્વાભાવિક પ્રત્યક્ષ છે. કુદરતનાં સર્થોનો અભ્યાસ આપણને આ કામમાં ઘણો સહાયકારી થાય તેમ છે. આપણે આદર્શ પ્રમાણે આપણું જીવન બનાવવા મથએ છીએ. અને તેનાં ધણીવાર આપણી પુરેપુરી સફળતા મેળવી શકતા નથી. આપણા જીવનનો પરમાત્મ જીવન સાથે શો સંબંધ છે, તે જે પ્રમાણમાં આપણે અસંચારીતે સમજી શકીએ તે પ્રમાણમાં આપણને આ કામમાં વિજય મળવાનો.

આ વિશ્વમાં આપણા અને પ્રભુના સંબંધ વિષે જે માન્યતાઓ છે, અને તે બંને ખરી હોય એક બીજાને ઉપકાર કરે છે. પ્રભુ વિશ્વ વ્યાપી છે. ઇશ્વર સર્વ જૂત માત્રના હૃદયમાં રહેલો છે પણ તેની સાથે બીજો શિક્ષીત એ જણાવે છે કે પ્રભુ વિશ્વાતીત છે. કાળીદાસ કવિ-વિક્રમોર્વશીય નાટકમાં જણાવે છે તેમ કયાળ્ય સ્થિત રોહસી આ પૃથ્વી અને રવર્ગમાં વ્યાપીને જુદો ઉભો છે. અર્થાત્ તે વિશ્વવ્યાપી અને વિશ્વાતીત છે. સામાન્ય મનુષ્ય તો એમજ કહે છે કે પ્રભુ

વિશ્વવ્યાપી હો-કે વિશ્વાતીત હો-આ બધાં તત્ત્વજ્ઞાનના કૂટ પ્રશ્નો છે તેનો મારા દરરોજનાં જીવન સાથે શો સંબંધ છે ?

આપણે આ લેખમાં એમ વિચારવાને પ્રયત્ન કરીશું કે આ પ્રશ્નોને આપણા જીવન સાથે આપણે ધારીએ તે કરતાં પણ ધણે ગૂઢ સંબંધ છે.

પ્રભુને કેવળ વિશ્વાતીત માનવાથી આખું વિશ્વ જડ બની જાય છે, પ્રભુ એક કારીગર હોય અને તે આ વિશ્વ બનાવીને અલગ બેસી ગયો હોય એવી ભાવના તેમાંથી જન્મે છે.

પ્રભુ વિશ્વવ્યાપી માનવામાં એક લાભ છે. આ દૃષ્ટિબિન્દુથી આ વિશ્વ એ પ્રભુનું સ્વરૂપ બને છે. પ્રભુના એક ભાગરૂપ બની જાય છે. આ વિશ્વ એ પ્રભુનો એક ભાગ છે, પણ પ્રભુનું સર્વસ્વ નથી. જેવી રીતે હાથ એ શરીરનો વિભાગ છે પણ શરીર નથી, તેવી રીતે આ વિશ્વ પ્રભુનું અંગ છે પણ અખિલ પ્રભુ નહિ. તેવીજ રીતે મનુષ્ય વિશ્વનો એક ભાગ હોવાથી જેવી રીતે જગ્ગિબિન્દુઓ દરિયાનાં ભાગરૂપ ગણાય, તેમ મનુષ્ય પણ પ્રભુના એક ભાગરૂપ છે. જગ્ગિબિન્દુ દરિયારૂપ થશે, પણ અત્યારે તો ભિન્નતા છે. છતાં તે જગ્ગિબિન્દુઓ એ સમુદ્રના સ્વરૂપના છે, સમુદ્ર સાથે સંબંધિત છે, એને ના પાડી શકાય નહિ. તેવીજ રીતે દરેક મનુષ્ય પ્રભુનું અંગ છે. અને પ્રભુરૂપ થવાનો છે. સ્વરૂપે પ્રભુ છે, પણ તેણે હજી પ્રભુત્વનો સાક્ષાત્કાર કર્યો નથી. આ દૃષ્ટિથી આપણે કહી શકીએ કે આપણે પ્રભુમાં જીતીએ છીએ, હરીએ ફરીએ છીએ, અને આપણું અસ્તિત્વ પણ પ્રભુમાં છે. આપણે એક જીવનના દિવ્ય વિભાગો છીએ. આપણે સર્વ બનતા ઇશ્વરો છીએ. આથી આપણને આપણા દિવ્ય સામર્થ્યનો ખ્યાલ આવે છે, પ્રભુ જેમ અમર છે, તેમ આપણે ટુંપણ

અમર છીએ, આથી આપણને આપણા દિવ્ય સામર્થ્યનો ખ્યાલ આવે છે, અને પ્રભુ જેમ અમર છે, તેમ આપણે પણ અમર છીએ, એ જ્ઞાન થતાં આપણે નિર્ભય બન જો છીએ.

પ્રભુ સંબંધી ખ્યાલ બાંધવામાં આપણે આપણું મનુષ્યત્વ તેને અર્પી, પ્રભુને સારામાં સારા ગુણગણો મનુષ્ય કંપીએ છીએ. પણ આ એક ભ્રાન્તિ છે, વસ્તુતઃ તેના દિવ્યત્વનો ખ્યાલ હાવી તે દિવ્યત્વ આપણે મનુષ્યને અર્પણ કરવું કે મનુષ્ય એ પ્રભુની પ્રતિકૃતિ છે, અને મનુષ્ય પ્રભુ થવાને સંજ્ઞાયેલો છે.

પ્રભુનું વિશ્વવ્યાપીપણું તે જો સત્ય વાત હોય તો તે વાત આપણે મનુષ્ય સ્વભાવનું પથકરણ કરી સિદ્ધ કરીશું મનુષ્યમાં આપણે અનેક દિવ્ય ગુણો જોઈશું. આપણને અમાધારણ રીતે લોકના દોષ જોવાની ટેવ પડેલી હોવાથી, દિવ્ય ગુણોમાં મનુષ્યની સામાન્ય મીઠકત છે એમ સંભરીત દેટલાકને આશ્ચર્ય લાગશે પણ તે છતાં જો આપણે મનુષ્યના બહારની અપ્રિય અને સુગંધિ જાંવે તેવા દોષોની પાછળ જોઈશું તો આપણે મનુષ્યની દિવ્યતાનો જરૂર ખ્યાલ આવશે આ અપ્રિય અને સુગંધિ જાંવે તેવા દોષો પણ જેવી રીતે મકાનને વાસ્તે પાળકની જરૂર છે, તેવી રીતે મનુષ્યના વિકાસમાં એક જરૂરનું ફળ છે.

મનુષ્ય પોતે દિવ્ય છે, એનો મોટો પુરાવો એ છે કે, તેને પોતાની નિર્જળતાનું જ્ઞાન હોય છે. જો તેનામાં પ્રભુત્વ ન હોત તો પોતાની નિર્જળતા પ્રત્યે તે તદ્દન અંધ હોત. ઇમર્સન કહે છે કે “ધારો કે આપણે અધમ છીએ, પણ આપણી અધમતાનો ખ્યાલ આપણને ક્યાંથી આવ્યો ?” આપણી અંદર દિવ્ય તત્ત્વ છે, માટે જ આપણને અધમતાનો ખ્યાલ આવે છે, ફક્ત દિવ્ય તત્ત્વજ દિવ્યતાને

ખ્યાલ લાવી શકે. વાઘ કદાપી પોતાને ધાતકી માનતો નથી; ઘોડો પોતાના અજ્ઞાન ગરમ કદાપિ પોતાને ધિક્કારતા નથી, કુકરને પોતાની લોભીજીવિત્તિ માટે કદાપિ પશ્ચાતાપ થતો નથી, પણ મનુષ્ય પોતાનું ધાતકીપણું સ્વીકારે છે પોતે અજ્ઞાન છે, એમ કહીલે છે. અને પોતાના લેઝ માટે શરમદિ બને છે. અને આ રીતે તે પોતાની દિવ્યતા સિદ્ધ કરે છે, વળી પોતાના દોષ જોઈ મનુષ્ય એસી રહેતો નથી, પણ પોતાની નિર્જીવતાઓ-ખામીઓ દૂર કરવાને તે પ્રયત્ન કરે છે, તે પણ તેની દિવ્યતાનો દુરાવે છે. અધો વિકાસક્રમનો ઇન્દ્રિય એ પુર્ણતા માટેનો મનુષ્યનો પ્રયત્ન છે. અંદરથી મનુષ્યને દિવ્યતા તરફ જવાનો વેગ આવે છે, કંઈક પોતે દિવ્ય છે. જેવી રીતે મેઘનું બિન્દુ સમુદ્ર તરફ-પોતાના મૂળ તરફ જવા પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે, તેવીજ રીતે દરેક મનુષ્ય પોતાના દિવ્ય પિતા-પ્રભુ તરફ જવા આનવાર્થ રીતે ખેંચાયા હતા.

જો આપણને પ્રભુ વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલો છે, એ સિદ્ધાંતો અરાબર ખ્યાલ આવે, તો પછી પ્રેરણા એટલે શું ? તેનો ખ્યાલ આપણે બાંધી શકીએ, અને આપણે પણ પ્રેરણા તથા આદર્શ જીવન માળી શકીએ.

જો લોકો વિકાસક્રમને માનતા નથી, પણ એમ ધારે છે કે પ્રભુએ એકાએક આવી સૃષ્ટિ રચી તેઓ તે સાથે એમ પણ માને છે કે અમુક વ્યક્તિઓને પ્રભુએ પ્રેરણા કરી, અને તેમને જે ઉપદેશ આપ્યો, તે પ્રેરણા પામેલા પ્રયોગે પ્રસિદ્ધ થયો. પણ આ સિદ્ધાંત વાજબી નથી. જેમ મનુષ્ય રમકડા બનાવે તેમ પ્રભુએ કાઢીને સંન બનાવ્યા, અને કાઢીને પાપી બનાવ્યા, એ માનવું, એ પ્રભુ ઉપર ધાતકીપણાનો દોષ મૂકવા જેવું છે. એક બાળુ મનુષ્ય અને બીજી

બાળુ પ્રભુ. વચમાં પેગંબર તે એકામેક પ્રકરી આવેલો તેને અને મનુષ્યને કોઇ પણ જાતનો સંબંધ નહિ, તે અનુપમ વ્યક્તિને પ્રભુએ પ્રેરણા કરી અને તે બોલ્યો તે કોઇપણ વિષય કેપર અખિલ સત્ય ન બોલ્યો હોય, અથવા તેણે પોતે પણ સત્યનો અમુક અંશ ગ્રાહ્ય કર્યો હોય, એવું જો કાંઈ કહેવા બહાર પડે તો તેને નાસ્તિક ગણવામાં આવે.

અમુકજ કાળમાં અમુકજ વ્યક્તિને પ્રેરણા થઇ, તે પછી કોઇને મઠ શકે નહિ—આવી માન્યતા ધણા ધર્મોમાં ચાલે છે, તે પ્રભુનાં દયાળુપણાને અને ન્યાયીપણાનો તિરસ્કાર કરે છે. પ્રભુ સર્વ કાળમાં અને સર્વ સ્થાનમાં કામ કરી રહ્યો છે. તો આ સમયમાં પણ ઇલાક વિકાસ પામેલા મનુષ્યો પ્રભુ તરફથી પ્રેરણા પામી શકે, તેમાં આશ્ચર્ય શું? જોના કહે છે કે હાલ મોક્ષનાં દાર વધે થઇ ગયાં. ખ્રિસ્તીઓ કહે છે કે કાઇરસ્તનું વ્યક્તિત્વ અનુપમ હતું, તેજ અને કેવળ તેજ પ્રભુનો પુત્ર હતો. મુમલમાન ભાઇઓ જણાવે છે કે હજરત મહમદ માહેજ પ્રભુના નરકથી બેઠા પેગંબર હતા. અમુકજ દેશમાં અમુકજ ધર્મમાં મહાન પુરુષો પેદા થાય તેમ માનવું એ પ્રભુનું જપમાન કરવા જેવું છે—જે હિંદુઓ એમ માને છે કે યુરોપીઓનો તત્ત્વજ્ઞાન સમજી શકે નહિ, અથવા પ્રભુના સંદેશવાહક થઇ શકે નહિ, એવો અમારો જ હક્ક છે, તેમણે ભગવદ્ગીતાના ૧૮માં અધ્યાયમાં જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે, **દેવેન્દ્ર** **સર્વભુતાનાં હૃદયોઽર્જુન તિષ્ઠતિ** હૃદય સર્વ પ્રાણી માનના હૃદયમાં રહેલો છે. તે જ્ઞાકાર્ય ઉપર હડતાલ મારતી જેઠાએ. આવી ભાવના કરનારાએ ખીજી ખારી દ્વારા આવેલા સુર્યના પ્રકાશનો અનાદર કરી સુર્યના પ્રકાશથી વંચિત રહે તો તેમાં દોષ કાનો ?

પ્રેરણા પામેલા પુરુષો દરેક ધર્મમાં, દરેક દેશમાં, અને દરેક સમયમાં થયા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ થશે આવી વિચારશ્રેણીને અંગીકાર કરવાનું હૃદય વિશાળ બને છે.

આપણે પ્રેરણાનો ખરો અર્થ સમજવો જોઈએ ઈશ્વરી જીવનનો પ્રવાહ મનુષ્યના જીવનમાં વહેવા લાગે, ત્યારે પ્રેરણા ઉદ્ભવે છે. અને જે પ્રમાણમાં મનુષ્ય નર્વ જીવનનું ઐક્ય સ્વીકારે છે, અને સ્વાર્થથી મુક્ત થવા પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રમાણમાં તે પ્રેરણા તેનામાં સંભવે છે. મનુષ્યમાં જે પ્રભુનું જીવન વધી રહ્યું છે તે જીવનને તિવ્ર બનાવવું તેને વેગ આપવો, એનું નામ પ્રેરણા. જેવી રીતે એક નાની ચીયુગારીને પ્રદીપ્ત કરી મોટો અગ્નિ પ્રકટાવવામાં આવે, તેવી રીતે મનુષ્યમાં રહેલા દિવ્ય સ્ટુલિંગને પ્રદીપ્ત કરવાથી આ પ્રેરણા પ્રકટી નીકળે છે. પ્રેરણા થતાં મનુષ્યનું દિવ્યતત્વ જાગૃત થાય છે, જીવનના ઐક્યનો અનુભવ થવા લાગે છે, તેનામાં અદ્ભુત દયા પ્રકટે છે, અને મનુષ્ય મનુષ્ય મટી અર્થાત મનુષ્ય અથવા દૈવી મનુષ્ય બને છે. માટે પ્રેરણા એ પ્રભુનું કામ નથી, પણ મનુષ્યનો ખાસ પ્રયત્ન તેને વાસ્તે આવશ્યક છે. ઉપનિષદોમાં લખ્યું છે કે જેના પર પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, તેને પ્રભુ પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ બતાવે છે. પણ આ પ્રસન્નતાનો આધાર પણ તે જીવની પવિત્રતા અને આત્મસંયમ તથા સર્વ જીવો પ્રત્યેની અપુર્વ દિક્ષસેજી પર રહેલો છે. કેટલાક જીવોમાં જ્ઞાન થકુ થોડું હોય, પણ જે તેમનામાં બાળ જીવો પ્રત્યે સહાયનુભૂતી હોય છે, તો તેઓ તેમના તે ગુણને લઈ જાનીઓ કરતાં આગમ વધી જાય છે, કારણ કે પ્રભુ તેમના હૃદયના પ્રેમને સ્વીકારે છે.

અમુક ધાર્મિક કામ કરનારા અથવા ધાર્મિક લેખકોજ પ્રેરણા પામી શકે, એ વિચાર ધણો સંકુચિત છે. ખરી વાત તો એ છે કે

લોકો પોતાની ભક્તિ તથા ખરી મહત્વના લીધે પ્રભુની પ્રણીલીકા થઈ શકે, તે સર્વ પ્રેરણા પામેલા ગણી શકાય. જેઓને મનુષ્યજાત પ્રત્યેના પ્રેમને લીધે મનુષ્યોના દુઃખનો ભોજો ઓછો કરવા હાડમારી કરી બાકી અને દુઃખ ભોગવ્યા છે, તે સર્વ પ્રેરણાત્મક જીવનવાળા ગણી શકાય. આ પ્રેરણા એ કેવળ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિવાળાને જ ખાસ અધિકાર નથી. વળી વસ્તુતઃ ખરો ધર્મિષ્ઠ મનુષ્ય કોણ ? જે જગતની સેવા અર્થે જીવે છે તેજ જગદ્દિત્તામ આત્મનો મોક્ષાય આત્માનં જુદોમિ ક્વાદ્વા જગતના દિલને ખાતર અને ખાતરના મોક્ષને ખાતર જે પેતાનો જાન અર્પણ કરે છે તેજ ધર્મિષ્ઠતાનો દાવો કરી શકે. દુકામાં ધર્મિષ્ઠ મનુષ્ય તેજ ગણાય કે જે મનુષ્ય જાતને પ્રકાશ આપે છે. જે ભુખ્યાને ભોજન આપે છે અને પતિનોત્તેજ કાચ ઝાંઝી ઉઘાર કરે છે જે ત્રાસ પામેલાઓને વાસ્તે યુદ્ધ કરે છે, જે પોતાના જમાનાં કરતાં નિયારમાં આગળ વધે તો હોય છે અને પોતાના વિચારો અને તદ્દનુસાર કાંઈ માટે જે લોકો તરફથી નિંદા અને ઉપહાસનો બદલો મેળવે છે, જે અમુ સિદ્ધાંતને સાફ-પછી ત જુદીની ખામીને લીધે મુર્છિતમયો થઈ હોય છતાં પણ કાંઈ સિદ્ધાંતને સાફ જે પેતાની જાંઘળના ભોગ આપે છે, તેજ ખરો ધર્મિષ્ઠ મનુષ્ય ગણી શકાય.

આવ. મનુષ્યો પ્રખ્યાત હોય કે અજ્ઞાન રિવાજમાં પડ્યા હોય પ્રતિષ્ઠિત કે તિરસ્કૃત હોય, ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ધમનો અંગીકાર કરનાર હોય કે, સર્વ ધમનો તિરસ્કાર કરનાર હોય, છતાં તેઓ ખરેખરો ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યો છે. તેઓ મદાન પુરુષોની ગણનામાં ઉભા રહેવાને લાયક છે, કારણ કે તેઓ પ્રેરણા પામેલા છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

અરું આત્મજ્ઞાન.

સા માન્ય લોકોની એવી માન્યતા છે કે આત્મજ્ઞાનીઓ જગતના વ્યવહારને વાસ્તે અયોગ્ય હોય છે. આ માન્યતાની સત્યતા પુરવાર કરવાને કોઈ પ્રયત્ન કરતું નથી. પણ તેને સત્ય તરીકે ગણીને લોકો એવું અનુમાન કરે છે કે જે કોઈ પ્રજા આધ્યાત્મિક ભાવના તરફ ઢળતી જાય તો તે પ્રજા જગતની બધી પ્રવૃત્તિઓમાં બીજી પ્રજાઓ કરતાં ઘણી પછળ પડી જાય અને જમતમાં કોઈ પણ પ્રકારની કીર્તિ મળે તેનાં જાહેર કામો કરી શકે નહિ. તેજ અનુમાનને આધારે તેઓ એમ માનવા લાગે છે કે જે કોઈ વ્યક્તિ આત્મજ્ઞાન તરફ વળે તો તે વ્યક્તિ પણ જમતના કાળને વાસ્તે નાલાયક બને છે. આવી માન્યતા આધ્યાત્મિક જીવનનો આવો અર્થ કરવો-એ એક મોટી અને ગંભીર ભુલ છે. સ્વચ્છ જીવન ઉપર ઉત્પન્ન કરેલી શક્તિથી જે કામ થઈ શકે તેના કરતાં આધ્યાત્મિક જીવનપરની શક્તિથી ઘણુંજ વધારે કામ થઈ શકે, અને તે કામ પણ એક દિશામાં નહિ પણ અનેક દિશામાં થઈ શકે છે. આધ્યાત્મિક શક્તિ સર્વ જીવનોપર કામ કરી આવે છે, અને જે પ્રમાણમાં તે શક્તિ પ્રબળ હોય છે તે પ્રમાણમાં તેનું ફળ પણ

વિશેષ આવે છે. આ નિયમ સત્ય છે, તેથી તમે સુક્ષ્મદષ્ટિએ ધૃતિ-
 હાસને અવલોકશો તો તમને જણાયા વગર રહેશે નહિ કે જે પ્ર-
 જ્ઞમાં આધ્યાત્મિક જીવન વહેવા લાગે છે, તે પ્રજ્ઞની શુદ્ધિનો વિ-
 કાસ પણ ત્વરાથી થવા લાગે છે, તે પ્રજ્ઞની ઉચ્ચ લાગણીએ જાગૃત
 થાય છે, અને સ્થૂંચ ભુવનપર પણ સ્થૂંચ શક્તિઓ જે ફળ લાવી
 શકત તેના કરતાં આ આધ્યાત્મિક શક્તિ વિશેષ ઉચ્ચ પ્રકારનું અને
 ધાતું મોટું ફળ લાવી આપે છે. માટે આ નિયમ સ્મરણમાં રાખવો
 ઉચિત છે કે ઉચ્ચ ભુવનોપર ઉત્પન્ન કરેલી શક્તિ તેના પ્રમાણમાં
 નીચેના ભુવનોપર અમુક પ્રકારનાં ફળ લાવી આપે છે. માટે જે
 લોકો એમ માને છે કે આધ્યાત્મિક જીવન તરફના જાડિયાવથી,
 અથવા આત્મજ્ઞાન ખીલવવાને પ્રયત્ન કરવાથી મનુષ્ય જન્મતતી બાહ્ય
 પ્રવૃત્તિઓ માટે અયોગ્ય બને છે, અથવા તો દુનિયાને આમળ વ-
 ધારવામાં નકામો બને છે, તે લોકો મોટી ભુમ કરે છે. તે લોકો
 ખરે આત્મજીવન એ સમજતા નથી, અને સામાન્ય ધર્મિક પુર-
 થોના જીવનપરથી એવું અનુમાન બાંધવાને દોરાયા હોય એમ લાગે
 છે. પણ આ સ્થળે એક બીજો નિયમ પણ ખાસ સ્મરણમાં રાખવા
 યોગ્ય છે, અમુક ભુવનપર જાગૃત કરેલી શક્તિનું પરિણામ તે શ-
 ક્તિતનો જેવો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેનાપર રહેતું છે. જુદાં
 જુદાં ભુવનોપરની વ્યક્તિઓ જાતે તો શુભ પણ નથી તેમ અશુભ
 પણ નથી. શક્તિ એ તો શક્તિ છે: તેના પરિણામ ઉપરથી આપણે
 તેને શુભ કે અશુભ કરી શકીએ, અને તે શુભ કે અશુભ પરિણામ
 પણ મનુષ્યોએ તે શક્તિના કરેલા સંપ્રયોગ કે દુરપયોગપર આધાર
 રાખે છે. જ્યારે પાધ્યાત્મિક શક્તિ વિષયનાં જિનન જિનન ભુવનો
 પર વહેવા લાગે છે, ત્યારે કેટલાક લોકો તે શક્તિને મનુષ્યજાતિના

ઉદ્ધાર મથે વાપરે છે, અને જેથી પ્રભુની દિવ્ય યોજના સફળ થાય તેવી રીતે તેનો ઉપયોગ કરે છે, પણ કેટલાક એવા પણ હોય છે કે તે શક્તિને પોતાની ઇચ્છાઓની તૃપ્તિના સાધન તરીકે વાપરે છે, અને તેવડે જ તે વસ્તુઓ પ્રહણ કરવા મથે છે.

ઉપરના બે નિયમો અત્યારે ખાસ કરીને જણાવવાની આવશ્યકતા છે, કારણકે અત્યારે જગતમાં આધ્યાત્મિક શક્તિનો સંચાર થઈ રહ્યો છે. તે આધ્યાત્મિક શક્તિનો જગતના કલ્યાણાર્થે વિશેષ સદુપયોગ થાય એવા હેતુથી આ લેખની પ્રવૃત્તિ છે.

ખરું આત્મજ્ઞાન એટલે શું? “કૂદરતમાં કાર્ય” કરી રહેલા મનનો અભ્યાસ કરવો. આવી આખ્યાયિકોસોદ્ધિસોસામ્રાટીના સંસ્થાપક મેડમ બ્લેવેટસ્કીએ આપેલી છે. આ મન તે ધ્રુવરી મનના અર્મમાં સમજવાનું છે. એટલે ખીલ શબ્દોમાં કહીએ તો વિશ્વમાં કાર્ય કરી રહેલા પ્રભુને સમજવો તેનું નામ આત્મજ્ઞાન છે. વિશ્વમાં જડ અને ચેતન બે વિભાગ છે, તેમાં ચેતન શક્તિનો અભ્યાસ કરવો, જડ આકારો પાછળ રહેલી અને તે દ્વારા કામ કરતી જીવનશક્તિને જોવી, યથા બનાવોની પાછળ રહેલી શક્તિને નીરખવી—આ બધું આત્મજ્ઞાન છે. માયાની જળને બેદીને—વિવિધતાની પાછળ રહેલી એકતા જોવી, જે સર્વમાં છે, અને જેમાં સર્વ છે, તે એક શક્તિ, એક જીવન અને એક આત્માને જોવો તે આત્મજ્ઞાન છે. માટે વસ્તુતઃ આત્મજ્ઞાન તે સ્થિતિ છે કે જેનું શ્રીકૃષ્ણ ભગવદ્ગીતામાં નીચેના શ્લોકમાં વર્ણન કરે છે.

યોર્માં પશ્યતિ સર્વત્ર, સર્વત્ર મયિ પશ્યતિ ॥

“જે મને સર્વમાં જુએ છે અને સર્વને મારામાં જુએ છે તેજ સમદર્શી છે” આ પ્રમાણે પ્રભુના દર્શન માટે—આખા વિ-

સ્વમાં રહેલી પ્રભુની શક્તિના અવચોકન માટે ઉચ્ચ પ્રકારના આ-
ધ્યાત્મિક શક્તિઓની જરૂર છે, એનો કોઈપણ ના પાડી શકાશે નહિ
કારણકે આત્માજ આત્માને ઓળખી શકે. આ પ્રભુની હયાતી વાસ્તે
આત્મા સિવાય બીજા કોઈ પુરાવો નથી. જ્યાં ખરા આત્મજ્ઞાનની-
પ્રભુશક્તિનો વાત આવે ત્યાં મન, લામણી કે ઇન્દ્રિયોનો પુરાવો
આવી શકે નહિ. મનદ્વારા, લામણીદ્વારા કે ઇન્દ્રિયોદ્વારા મળતા પુરા-
વાથી કોઈકે સુચન મળી શકે, અથવા ઉપમાન પ્રમાણથી આપણે
તે સાધ્યગિન્દુ તરફ જવાનો સીવો માર્ગ પ્રહણ કરી શકીએ, પણ
આત્માનો ખરા પુરાવો તો આત્માજ આપી શકે. એક મહાપુરૂષે
આપેલા ત્રણ મહાસૂત્રોમાં બીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. “આપણી
અંદર અને આપણી બહાર એક એવું તત્ત્વ વ્યાપી રહેલું છે કે
જે અમર છે, અને જ્ઞાન્વત કલ્યાણદારી છે, તે આંખથી દેખાતું
નથી, કાનથી સંભળાતું નથી, નાકથી સુંઘાતું નથી, પણ તેનો અ-
નુભવ કરવા કોઈ માટે તો તેનો અંતરમાં અનુભવ કરી શકે છે.”
પ્રભુના વાસ્તે આત્મા સિવાય બીજા કોઈ પુરાવો નથી. કારણ કે
આત્મા જે તેના સ્વભાવનો છે, જે તેજસ્વ છે, તે તેને પીછણી
શકે, તેનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે.

જો ઉપર પ્રમાણેની આત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યા હોય તો પછી
શ્રુતકાળમાં તથા વર્તમાન કાળમાં આત્મજ્ઞાનના નામથી પ્રચલિત
એલી ઘણીજ વાખતો અને ખરા આત્મજ્ઞાન વચ્ચે આપણે વિવેક
કરવો જોઈએ. હવે આત્મજ્ઞાન તરીકે મનાતી વિચાર પદ્ધતિઓમાં
પણ આપણે બે ભેદ પાડવા પડશે. કટલીક વિચાર પદ્ધતિઓ અને
રીતિઓ આત્મજ્ઞાનને મદદ કરવાના ઉદ્દેશ્યો સ્થાપવામાં આવી
હતી. શ્રુતકાળમાં તેઓનો તે ઉપયોગ હતો અને વર્તમાનકાળમાં

પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની નીસરણીનાં પગથિયાંરૂપે તે ગણી શકાય, અને તે પ્રગતિને મદદ કરનાર નીરડે. ખીજો ભેદ એવી આબોતોને લાગુ પડે છે કે જેને આત્મજ્ઞાન સાથે કાંઈ પણ સંબંધ નથી. તે તંત્રવિદ્યાન લગતો ભેદ છે કે જેમાં કુદરતની કેટલીક શક્તિઓ ઉપર કાણુ મેળવવામાં આવે છે, પણ તેમાં જીવનની પવિત્રતા અથવા વિશ્વમધુત્વ અથવા પરોપકાર વગેરેને કાંઈ પણ સ્થાન નથી, જેટલું અતીંદ્રય તેટલું આધ્યાત્મિક એવું માનવું એ ભુલભરેલું છે. ત્યારે હવે આત્મજ્ઞાનનો પ્રાપ્તિ માટે આપણે શું કરવું જોઈએ? મનુષ્યપ્રજાતિના મોટા ભાગ વાસ્તે તો આત્મજ્ઞાન એ ભવિષ્યની જીંદગીઓમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવો પ્રશ્ન છે, પણ હાલ પણ આપણે તેને આપણી ઉચ્ચભાવના રૂપ ગણી, તે તરફ પ્રયાણ તો કરી શકીએ. આપણે આ જ્ઞાનત ધરાબર સમજતી જોઈએ કે જેથી આપણે આડેઅવળે રરતે ભયવામાં મુખ્ય માર્ગ ચુકી ન જઈએ. પ્રથમ આપણા પાશવ સ્વભાવને આપણે શુદ્ધ કરવા જોઈએ, અને તે પછીજ આત્મજ્ઞાનની વાત કરવી જોઈએ. આપણે આત્મિક જીવનનો માર્ગ સ્વિકારીએ તે પહેલાં વૃત્તિઓની શુદ્ધિ, મનની પવિત્રતા અને થોડે ધણે અંશે પણ અહંભાવની ઝીણાચણ ચેષ્ટી હોવી જોઈએ. મનનો ગમે તેટલો વિકાસ થયો હોય પણ તેથી આધ્યાત્મિક જીવનનો અનુભવ થઈ શકે નહિ, તેનાં ખીજાં અનેક કારણો છે, પણ એટલું તો જાણવાની જરૂર છે કે આધ્યાત્મિક વિકાસ અન મનનો વિકાસ પરસ્પર વિરૂદ્ધ કક્ષામાં ઉભેલા છે. મનને ધર્મ પૃથક્કરણ કરવાનો ભેદ પાડવાનો અને વિભાગ કરવાનો જીનતી કરવાનો ઉદ્દેશજ પ્રથમ તો વ્યક્તિત્વ ખીસવવાનો છે, કે જેથી અહંકાર નામે, જેથી એક વ્યક્તિ ખીજી વ્યક્તિથી

જિન્ન તરીકે ઓળખાય. સ્વાર્થવૃત્તિની જાગૃતી પ્રારંભમાં આવ-
શ્યક છે. તે સ્થિતિમાં થઈ મનુષ્ય જાતને પસાર થવું પડે છે,
પણ મનુષ્ય જાતને બ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને દરેક વ્યક્તિ
ચોતાને ખીજથી એટલે સુધી લિજ મનવા લાગે છે કે એકના
ભાગે પણ બીજી વ્યક્તિ આગળ વધવા ઇચ્છે છે. આ બધું મન
તત્વદ્વારા થાય છે, માટે મન એજ એક રીતે જગતમાં બેદખાવ
ઉત્પન્ન કરનાર પરમ કારણ છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મનનો વિકાસ ધણો આવશ્યક છે, તેની
તો કોઈ ના પાડતું નથી, પણ તે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં મોટા
મોટા અંતરાય રૂપ નીવડે છે. કારણ કે જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિઓમાં
એકજ મહા ચૈતન્યને જેવું તેનું નામ આત્મજ્ઞાન છે. પ્રથમ તો
આપણા મને રચેલા કોશને એટલે તેની પાછળ એક તત્વને જેવું

ઉન્નતિક્રમનું ફળ અને સાધ્યજિન્દુ છે, આ કારણથીજ આધ્યા-
ત્મિક જીવન ઉપર મનુષ્યજાતિની એકતાનો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કર-
નાર આવે છે. આ કારણથીજ મનુષ્યજાતિની પ્રવૃત્તા એ આધ્યા-
ત્મિક સત્ય તરીકે જાહેર કરવામાં આવે છે. કારણ કે આત્મા એકજ
છે, અને જે પ્રમાણમાં તે એકતા, શુદ્ધિનો નહિ પણ અનુભવથી
જાણવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણમાં મનુષ્યનું આધ્યા-
ત્મિક જીવન વિકાસ પામતું જાય છે, મનનો ધર્મ બેદ કરવાનો છે,
અને આત્માનો ધર્મ અબેદતા કરવાનો છે; મન બ્રાન્તિ ઉત્પન્ન કરે
છે ત્યારે આત્મા તે બ્રાન્તિને ઓળંગી જાય છે. મન વ્યક્તિત્વ અને
અહંકારનું કારણ છે, ત્યારે આત્મા એકતાનું મુળ છે, આ રીતે
જોતાં બંનેના વિકાસ કાર્યકારણરૂપે સંકળાયેલા ગણી શકાય નહિ.
અને તેથી મનની વિકાસથી આધ્યાત્મિક વિકાસ થઈ જશે, એમ

આપણે કહી ચક્રીએ નહિ. તેથી ઉલટું આપણે સમજવું જોઈએ કે આપણે મન નથી, પણ મન એતો આપણું-આત્માનું સાધન છે, અને આપણે ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ નથી પણ સર્વમાં રહેલા એક આત્મા છીએ. આપણા ઉન્નતિક્રમનો એજ ઉદ્દેશ છે, આપણું જીવન-માત્રાનું સાધ્ય પણ એજ છે. આ કાઃણ્થી જ આધ્યાત્મિક જીવનનો વિકાસ મનના વિકાસ કરતાં ઉપરના દરજ્જાનો ગણાવો જોઈએ. મેડમ બ્લેવેસ્ટ્રીએ ગુપ્તનાદ નામના પુસ્તકમાં મનને બ્રહ્માપાદક કહ્યું છે તે બાજબી જે, કારણકે તે મન એકતા અનુભવવામાં પ્રારંભના પગથિયામાં ધણીજ અડચણો નાંખે છે. આધ્યાત્મિક એકતા આપણે સિદ્ધ કરવાની નથી, તે તો સિદ્ધજ છે, પણ આપણે પ્રયત્ન કરીને બ્રહ્માપાદક મનની પેલીમેર જઈને તે એકતા અનુભવી જોઈએ. આ કામ સહેલ નથી. આ કામ એટલે જ મનુષ્યના ઉન્નતિક્રમની પરિસંમ્પત્તિ. તેને વાસ્તે આપણા ચારિત્ર્યને ધણું જ ઉચ્ચ પ્રમાણનું બનાવવું જોઈએ. આપણી પ્રવૃત્તિઓને સમયમાં લાવવી જોઈએ, આપણા મનને ફેળવવું જોઈએ, અને ફેળવાએલા મનને આપણા પોતાના સંયમમાં લાવી સાધન તરીકે વાપરવું જોઈએ, અને શરીરના લાગણીઓના અને મનના ફેબીતા બેદોની પેલીપાર રહેલી એકતા અનુભવી જોઈએ.

આ આપણા ભારતવર્ષમાં આ આત્મજ્ઞાનના આધ્યાત્મિક જીવનના ખરા અનુભવીઓ. જીવનમુક્તો અને મહાત્માઓ જે સમયે પૃથ્વીપર આપણી સાથે વસતા હતા તે વખતે પણ તેમનો સદેશો બીલે તેવા મનુષ્યો તો ઘણા થોડા હતા. તેઓનાં જ્ઞાન, શક્તિ અને કામોનો ખ્યાલ સામાન્ય જનસમુદાયને આવી શકે નહિ છતાં સામાન્ય મનુષ્યો પણ લાભ મેળવે તે તેમના કલ્યાણને વાસ્તે

જરૂર હવે આથી આત્મજ્ઞાનમાં પુર્ણ રીતે વિકાસ નહિ પામેલા પશુ બીજી રીતે ધણા આગળ વધેલા મહાસમર્થ આત્માઓએ, લોકો આત્મજ્ઞાનના માર્ગ સમીપ આવી શકે તેટલા માટે કેટલીક વિચાર શ્રેણીઓ અને માર્ગો રચ્યા, અને જન્મતને અનેક શાસ્ત્રોરૂપે તેનો બોધ આપ્યો.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓ આત્મજ્ઞાનમાં પુર્ણ રીતે વિકાસ ન હતા, પણ બીજી રીતે તેઓ ધણા આગળ વધેલા હતા; અને તેમના સંબંધી બોધતાં આપણે પુન્યભાવ રાખવો જોઈએ, કારણકે તેઓ આપણા કરતાં બહુજ આગળ વધેલા હતા, તેઓ એકેક દિશામાં અતિશય નિપુણ થયેલા હતા. કેટલાક શુદ્ધિ-વાદમાં બહુજ આગળ વધેલા હતા, ત્યારે ચારિત્ર્યમાં કદાચ તેમની તેટલી ઉર્મત ન પણ થઈ હોય. કેટલાક ભક્તિ માર્ગમાં વિશેષ નિષ્ણાત હતા, પણ તેમની શુદ્ધિ તેટલી વિકાસ પામી નહતી. વિકાસ વાસ્તે તેમને એટલો બધો રસ ન હતો. કેટલાક વળી એવા પણ હતા કે સ્થૂણ શરીર અને ઇન્દ્રિયોના સંયમદ્વારા લોકોને અનીન્દ્રિય બાબતોનું જ્ઞાન મેળવવાને મદદ કરવાને કુશળતા ધરાવતા હતા. આ બધા મહા પ્રભાવશાળી પુરુષો જે જે રસ્તે પોતાનો વિકાસ થયો, તે તે રસ્તાને મુખ્ય ગણી તે તે પ્રકારનો ઉપદેશ જનસમુદાયને આપવા માંડ્યા. તેઓનો ઉદ્દેશ જન સેવાનો હતો, અને આ સર્વે પોતપોતાને માર્ગે લોકોને તૈયાર કરતા હતા કે જેથી લોકો તે તે માર્ગે મળને છેવટે આત્મજ્ઞાનના માર્ગ તરફ વહે. આ આર્યાવર્તના પ્રાચીન ધાર્મિક ઇતિહાસ તરફ અવલોકન કરતાં આપણને જણાશે કે જુદી જુદી વિચાર શ્રેણીના ઉપાસકો-આચાર્યો હતા, અને તેઓ ઋષિઓ કહેવાતા હતા. તે પોતાના જ્ઞાન અને વિચારમાંથી જે ભાવનાથી લોકો આધ્યાત્મિક જ્ઞાન તરફ દોરાય તે ભાવનાનો ઉપદેશ કરતા હતા.

દર્શાત તરીકે વેદાંતનો વિચાર કરીએ. શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનની વિચાર શ્રેણી તરીકે, તે વિશ્વનો એક આત્માનો, એક જીવનનો અને સંસારનો પ્રાપંચિક અણુવાનો, બહુજ અદ્ભુત અને ભવ્ય ચિતાર આપણી આગળ ખડો કરે છે. તે આપણી શુદ્ધિને બહુ સારી ખીલવે છે અને વિશ્વના બેદો ઉઠાવવાને તે વિચાર પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે, પણ યોગ સિવાય એકથી આ વિચાર પદ્ધતિથી આત્મજ્ઞાનનો અનુભવ થઈ શકે નહિ, માટે તે વિચાર પદ્ધતિને આપણે આત્મજ્ઞાનના એક પરમ સાધનરૂપ ગણીશું. તે વિચારશ્રેણી સત્ય છે, મનુષ્ય જાતિના ઉન્નતિ ક્રમને સહાય આપવાને ધણી આવશ્યક છે, અને જે લોકોનાં મન ગરામર રીતે ખીટ્યાં હોય તેવા લોકોજ તેને યથાર્થ ખ્યાલ કરી શકે પણ તે છતાં તે આત્મજ્ઞાન ન કહેવાય. તે આત્મજ્ઞાનના એક સ્વરૂપનો શુદ્ધિમય ખુલાસો છે.

ઉપરનું કથન સત્ય છે; કારણકે આત્માનું વિવરણ શુદ્ધિની ભાષામાં થઈ શકે નહિ. એક તરતે વિવિધતાવાળી ભાષાદ્વાર વર્ણવી શકાય નહિ અને તેટલા માટે આધ્યાત્મિક સત્યનો શુદ્ધિમય ખુલાસો તેના સ્વાભાવથીજ અપૂર્ણ હોવો જોઈએ. સૂર્યના ધોળા કિરણને હીરામાં થઈ પસાર કરવામાં આવે તો તેના સાત રંગ થઈ જાય છે, તેમ આત્માનું ધોળું કિરણ પણ શુદ્ધિના હીરામાંથી પસાર થતાં તેના ભાગ પડી જાય એ સ્વાભાવિક છે, તે જુના જુના રંગોરૂપે પ્રકટ થાય છે. પણ દરેક રંગ અપૂર્ણ છે, કારણકે તે ધોળા કિરણનું સ્વરૂપ પ્રગટાવી શકે નહિ.

વેદાંત સાંખ્યો વગેરે ઉત્તમ તત્ત્વદર્શનોએ શુદ્ધિની મર્યાદા ન્યાં સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી આત્માનું જેટલું રહસ્ય સમજાય, તેટલું સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેથી વધારે આગળ તો તેમનાથી જગ્યા તેમજ ન હતું કારણ કે —

ચતો ઘણો મિષ્ઠાન્તેઽપાપ્ય મનસા સદા

વાણી અને મન ત્યાં પહોંચી શકતાં નથી, માટે તે ત્યાંથી પાછાં ફરે છે. માટે આત્માને શુદ્ધિથી જોવાની રીત તે અપૂર્ણ છે. આથી મનુષ્યને ઉચ્ચ જીવન કેવું હશે, તેની ઝાંખી થાય, પણ શુદ્ધિથી આત્મદર્શન થાય એ બનવું અસંભવિત છે આત્મદર્શન તો આધ્યાત્મિક સ્વભાવને ખીલવવાથી જ થઈ શકે છે અને તે આધ્યાત્મિક સ્વભાવ ખીલવવાની કુંચી સર્વમાં પ્રભુને અને પ્રભુમાં સર્વને જોવામાં રહેલી છે.

યોગની અનેક પદ્ધતિઓ પણ આત્મજ્ઞાનના સાધનોરૂપ હતી અને છે. તેમાં એકાગ્રતાથી અને ધ્યાનથી ઉચ્ચ માનસિક ભાવ ખીલવવાના માર્ગ અતાવવામાં આવ્યા છે, કે જેથી અભ્યાસી ઉચ્ચ ભૂમિકાઓ સાથે સંબંધમાં આવી શકે. તેને ક્રમે ક્રમે આશરીરોમાંથી છૂટા થવાને શીખવવામાં આવતું કે જેથી તે ઉચ્ચ ભુવનોમાં પોતાના કામો કરી શકે, યોગની ઘણી પદ્ધતિઓ છે, અને તેના તમે અવકાશો અભ્યાસ કરી શકશો. તેથી મન ખીલતું હતું એકાગ્ર થતું હતું, અને મન એક પછી એક શરીરોથી છુટું થઈ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં કાર્ય કરતું હતું. આથી ઘણી અતીવ્રિય શક્તિઓ ખીલતી. મનુષ્યને વિવિધ ઉચ્ચ તત્ત્વોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળતું હતું. પણ આ કાંઈ આત્મજ્ઞાન કહી શકાય નહિ. આ યોગની વિવિધ પદ્ધતિઓને આપણે તો આત્મજ્ઞાન તવફ જવાના પગથિયારૂપ ગણીશું.

કાંઈ અહીં પ્રશ્ન કરવાને લલચાય કે વેદાંત અને યોગનાં ગ્રંથોને પણ તમે તો આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ નહિ માનતાં તે તરફ જવાના પગથિયાં રૂપ ગણો છો, એ શું વ્યાજબી છે ? આ મોટી વિચારગ્રંથીઓને આથી તમે અન્યાય આપતા નથી ? પ્રશ્ન પ્રત્યુત્તરરૂપે જણાવી

જ્ઞાન કે મુંઝાપનિષદ પણ ઉપરના કથાને ટેકા આપે છે, તેમાં પ્રારંભમાં જ નિવેદન કરેલું છે કે એ વિદ્યાઓ શીખવા યોગ્ય છે. અઘ્ન-વિદ્ જાણીએ છે કે તે વિદ્યાઓ અપરા અને પરા નામની છે. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ અને તેના પદ્ધતિઓ એ બધાનો અપરા વિદ્યામાં સમાવેશ થાય છે. તો પછી વેદાંતના ગ્રંથો અને યોગવિદ્યામાં પણ અપરા વિદ્યામાં સમાવેશ કરવામાં કંઈ અયુક્ત થતું નથી. પરાવિદ્યા એજ આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ છે, પરાવિદ્યા એ એવી છે કે જે વડે આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે પુરુષો એ સાધનો છે, અને આત્મજ્ઞાન એ જીવનના અનુભવનો વિષય છે. અને તે અનુભવ આપણે ઉપર વિચારી ગયા તે પ્રમાણે પ્રભુને સર્વમાં જોઈ પ્રભુ પ્રીત્યર્થે સર્વનું કલ્યાણ કરવામાં રહેલો છે. તેણે બેઘડક પ્રતિજ્ઞા લેી જોઈએ કે જગદ્વિતાય આત્મનો મૌક્યાય આત્માનં જુહોમિ સ્વાહા જગતના હિતની ખાતર અને આત્માની મુક્તિને ખાતર હું મારી જાત અર્પણ કરું છું, આવી અર્પણ બુદ્ધિથી પરાર્થે કામ કરનાર આત્મજ્ઞાનના માર્ગપર છે અને કાળક્રમમાં તે વધારે ઉન્નત થઈ જમતું વધારે કલ્યાણ કરનાર મહાશક્તિરૂપ થશે.

પ્રકરણ ૯ મું.

ખરી આત્મદશા.

જે હૃદયમાં હૃદય તત્ત્વ છે, તે લાગ્યેજ મળી આવે છે, અને તેથી તે સંબધમાં લોકોમાં ગેરસમજ થાય તે વિચિત્ર નથી. લોકો શારીરિક બળ અને સામર્થ્યને જાણે છે, અને સમજે છે, અને જે કસરતથી જવાન મધકુસ્તીમાં વિજયી નીવડે છે, તેને પશ્ચિમની પ્રજાઓ એક વીર તરીકે મણે છે. જે મનુષ્ય વધારે ઝડપથી દોડી શકે, વધારે ઉંચે કૂદી શકે, અને પોતાના બંધુઓ કરતાં જરા વધારે જલદીથી ચાલી શકે, તેવા મનુષ્યના શારીરિક બળને દરેક મનુષ્ય સમજી શકે અને જે ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય હોય તે સર્વ વિજયોમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધિ મેળવે છે. ખરા બુદ્ધિશાળીની કીમત કરનારા પ્રમાણમાં ઓછા હોય છે, અને જેમ તેની બુદ્ધિ વધારે હૃદય, તેમ તેનું ખર્ચ મહત્ત્વ સમજનારા ધણીજ થોડા હોય છે, પણ તે છતાં દુનિયા બુદ્ધિ-શાળી પુરુષોને માન આપે છે, અને પોતાના માનનીય મનુષ્યોમાં તેમને ખર્ચ સ્થાન આપે છે; કારણ કે જતન એ સ્થિતિએ વિશ્વ-

સર્વો આત્મી પહોંચ્યું છે કે જ્યાં કેટલાકમાં બુદ્ધિ વિશેષ ખીણી છે, અને બુદ્ધિના નીચલા સ્વરૂપો વિશેષ પ્રમાણમાં ખીલા છે કે જેથી કરેક મનુષ્ય કેટલેક અંશે બુદ્ધિતત્ત્વની ભગ્યતાની કદર ભુઝી શકે છે.

પણ જ્યાં આત્માની ભગ્યતાનો સવાલ ઉઠે છે, ત્યાં ધણાં જોડા તેનું સૌંદર્ય પીછાણી શકે. અથવા તેની ભગ્યતા સમજી શકે. કારણ કે ધણામાં આત્મા જાગતો નહિ, પણ સુતેલો છે. અને જેમનામાં કાંઈક અંશે પણ આત્મા પ્રકટ થવા માંડ્યો હોય તેઓજ ખીજમાં પ્રકટ થયેલા આત્મસ્વરૂપને સમજી શકે. તેના પરિણામ ધણાં આકર્ષક હોય છે, અને સર્વ તેની પ્રશંસા કરે પણ ખીજ કેટલીકવાર તો દુનિયાની વસ્તુઓમાં મગ્ન થયેલા અને દુનિયાના સ્વાર્થો અને મોટાપને મહત્ત્વના ગણનારા મનુષ્યોને તિરસ્કાર ઉપજાવે તેવાં તે પરિણામો લાગે છે. આવા સંસારી મનુષ્યો પોતામાં ભય અને આશા ઉત્પન્ન કરનારાં દુઃખો અને સુખો તરફ જે ગંભીરચિત્તિ આધ્યાત્મિક મનુષ્ય રાખી શકે છે, તે ગંભીરતા પસંદ કરતા નથી. તેના વૈરાગ્યના ખરાપણા વિષે અથવા તેની ઉદાસીનતાની સત્યતા વિષે તેઓ શંકા લાવે છે, તે આધ્યાત્મિક મનુષ્ય મૌન, એકાંતવાસનો ગ્રીમ, શાંતિ, વસ્તુઓ જેમ આવે તેમ તેનો શ્વાંતિથી સ્વીકાર, સંયોગ અને અનુકૂળ થવાથી તેની રાજીખુશી લોકો જેને વાસ્તે મરી મથે તેની જગતની કીમતી વસ્તુઓની તેણે માનેલી નજીવી કીમત, પરાંણ અથવા વિજયમાં સમતોલ વૃત્તિ...આ બધા તેના ગુણો અને લક્ષણો સામાન્ય મનુષ્યોને ચીકવનારા મધ પડે છે, અને તેઓ સમજે છે કે આ બધાનું કારણ તેની હૃદયશૂન્યતા છે, અને તેથી તેને તેઓ દુઃખ વગરનો અને લાગણી વગરનો ગણી તેનો સ્વાભાવિક રીતે તિરસ્કાર કરે છે. વળી આધ્યાત્મિક મનુષ્યનું એક બીજું પણ સ્વરૂપ છે

કે જેના લાગી સામાન્ય લોકો કંઠાથી અને કેટલીકવાર તિરસ્કારથી જુએ છે. સ્વાભાવિક મહત્વાકાંક્ષા તથા જીવનના પદાર્થો તરફ તે બહુ જ દુર્લભ આપે છે. પણ એક બીજી જાતના વિષયો તરફ બહુ જ લાગણી જતાવે છે. મનુષ્યનું દુઃખ જોઈ તેની દીવસોજી જાગે છે. કાંઈ પણ મનુષ્યના દુઃખની જુમ સાંભળી તેનું હૃદય દ્રવે છે, પોતાના સુખ દુઃખ તરફ તે નિષ્કુર જેવો લાગે છે, પણ બીજાના સુખ દુઃખની એને ત્વરાથી અસર થાય છે. તે વીચુના તાર જેવો છે, કે જેને એક જગા સરખી પણ આગળી અડકાડવાથી હાલવા માંડે છે અને જેઓને પોતાને વાસ્તે લાગી જ લાગણી હોય છે પણ બીજાને વાસ્તે નહિ જેવી લાગણી હોય છે. તેના મનુષ્યો તેને લાગણી સ્વભાવવાળા અથવા ભાવનાવાદી તરીકે ઓળખાવે છે. તેનું ખરૂં જીવન દુનિયાના મનુષ્યોથી યુક્ત રાખવામાં આવે છે હક્ત તેના જેવા મનુષ્યોજ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણી શકે છે, તે ખરા જીવનના ખ્યાલને બૂલથી લોકોને પામવા દે, અથવા તો સ્થૂલ કે માનસિક ભૂમિકા પર જે અનુભવી શકાય, તેવા આદોષનો જ્યારે તેના પર અસર કરતા હોય તે વખતે જો તે જોવામાં આવે તો દુનિયાદારી મનુષ્યોને ક્રોધ તેના પ્રત્યે પૂર્ણ જુસ્સાથી ઉભરાય છે, અને તે ભાવનાવાદી અથવા સમર્થિમાં રસ લેનાર મનુષ્યને વાસ્તે જો કાંઈ તિરસ્કારના વિશેષણો મોલવામાં આવે તે ઓછાં છે. આત્માના જે દુનિયામાં સદૃશ્યો તરીકે ગણાય છે, તેવડે આધ્યાત્મિક મનુષ્ય ધણા સીપુર પોની દીવસોજી અને સંમતિ મેળવી શકે, અને આવા સદૃશ્યોને લીધે ભક્તિભાવવાળા પ્રેમ લોકોમાં તેને વિષે થાય પણ તે પ્રમળ ઉત્સાહ લોકોમાં ભરી શકે નહિ. દુનિયાના બારે કલહોમાં માનસિક તથા સ્થૂલ ભૂમિકા પર પુષ્કળ શક્તિ રેડવામાં આવે છે. અને આ :

આત્મના વીર પુરુષો દુનિયામાં ઉત્સાહભર્યો આવકાર મેળવે છે; પણ આ કલહોમાં આધ્યાત્મિક સ્થિતિનો ઉપયોગ થતો નથી, અને આ-
ધ્યાત્મિક જીવનોના આંતરયુદ્ધોનો સામાન્ય મનુષ્યોનો ખ્યાલ પણ
હોતો નથી. માટે આત્મદશાવાળો યોગી આ પૃથ્વીપર બળને બદલે
નમ્રતા બતાવે છે, અને સામો વિરોધ બતાવવાને બદલે શાંત સહન-
શીલતા બતાવે છે. શ્રીકૃષ્ણે અધ્યાત્મ જાનીનાં જે લક્ષણો ભગદગી-
તાના ૧૩ માં અધ્યાયમાં બતાવ્યાં છે, તેના ત્રણમાં આધ્યાત્મિક
મનુષ્યના સંદર્ભો જે કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સામાન્ય મનુષ્યોને
ચીડવનારા થઈ પડે છે, તે મળી આવશે.

અમાનિત્વમ દંભિત્વમહિંસા ક્ષાન્તિરાજ્જ્વમ્ ।
આચાર્યોપાસનં શૌચં સ્થૈર્યંમાત્મ વિનિગ્રાહઃ ॥
દ્વિન્દ્રિયાર્થપુ વૈરાગ્યમનદ્વંકાર યથ ચ ।
ચન્મ મૃત્યુ જરાવ્યાધિ દુઃસ્વપ્નોષાનુ ર્શનમ્ ॥
અસક્તિ રતમિષ્કંભિઃ પુત્રદાર ગૃહાદિપુ ।
જિત્વં ચ સમચિ તત્ત્વ મિષ્ઠાનિષ્ટો ય પતિષૂ ॥
મયિ જ્ઞાનન્યયોગેન ભક્તિરઘ્યામિચારિણી ।
વિવિક્ત દેશ સેવિત્વમરતિ જેન સંસદિ ॥
અધ્યાત્મજ્ઞાન નિત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થ દર્શનમ્ ।
પતત્ત્વજ્ઞાનમિતિ પ્રોક્તમજ્ઞાન ચદતોષુત્યથા ॥

નમ્રતા, નિષ્કપટ, અહિંસા, શાંતિ, સરલતાના આચાર્યો/ગુરુઓ
અને વડીલો/ની ઉપાસના પવિત્રતા, સ્થિરતા આત્મનિગ્રહ, ઈંદ્રિયોના
વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય, અહંકારનો અભાવ, જન્મ મૃત્યુ, પૃક્ષાવસ્થા,
વ્યાધિ, દુઃખ વગેરેના દોષ જોવા; આસક્તિ અભાવ, પુત્ર, સ્ત્રી અને
ગૃહ પ્રત્યે મમત્વનો અભાવ, ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ સંયોગોમાં મનનું

સમતોલપણ, મારે વિષે અન્ન ચોમથી શુદ્ધ ભક્તિ, એકાંતવાસનું સેવન, જનસમુદાયમાં અરિત, અધ્યાત્મનું સતતચિંતન, તત્ત્વજ્ઞાનનાં અર્થનું દર્શન, આ બધું જ્ઞાન કહેવાય અને તેનાથી ઉદ્ધતું હોય તે અજ્ઞાન.

આપણે કણ્ઠ કરીશું કે આવા પ્રકારનો મનુષ્ય રાજકીય ક્ષેત્રમાં અથવા તો તરતના સામાજિક સુધારાઓની બાબતમાં ધણી અસરકારક સેવા ન પણ કરી શકે તેમજ વિચારના પ્રશ્નોમાં મજબૂત થઈ શકે. આવા વિચારવાળો મનુષ્ય આત્મ ક્ષેત્રમાં બહુ ઉપયોગી નીવડી શકે નહિ. આ બધાં ક્ષેત્રો વ્યવહારકુશળ, ચક્રતિવાળા, બહાદુર અને ચતુર મનુષ્યોને માટે છે કે જેઓ તરતમાં મજાનારા પદાર્થો માટે કામ કરે છે, તરત લાભ આપનારા હેતુ માટે કામ કરે છે, અને તેનું પરીણામ પણ તરતજ શોધે છે. પણ શુદ્ધ શુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ભવિષ્યકાળના પ્રશ્નોનો વિચાર કરતો હોય છે, અને ભવિષ્યની યોજનાઓ જે તરતો પર રચાય તે તરતો જમત સનમુખ રજુ કરે છે, વ્યવહાર કુશળ મનુષ્યના જેટલુંજ તેનું કામ જનસમાજને ઉપયોગી છે. અને જ્યારે બીજાઓ રસ્તામાં કામ કરતા હોય છે, ત્યારે તે તેના અભ્યાસમાં લાગેલો હોય છે. તે માટે તેને હલકા મજુવાનો નથી. તેજ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક મનુષ્યો વ્યવહારિક કામમાં ઓછા કુશળ છે, માટે તેને નકામો મજુવાનો નથી. કારણકે તે આધ્યાત્મિક જીવનપર નિરંતર કામ કરી કરે છે. અને કાર્યોના મૂળને અસર કરવા તરફ યોતાની બધી શક્તિ વાપરે છે; અને જે બહારનાં પૂતળાઓની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ લોકમાં આટલી બધી પ્રજ્ઞા પામે છે, તે પૂતળાઓની દોરીઓને તે ધણીવાર દોરતો હોય છે.

આધ્યાત્મિક મનુષ્યનું મુખ્ય લક્ષણ ઉપરના શ્લોકોમાં જણાવ્યા

પ્રમાણે ધ્યાન અને એકાંતવાસ વાસ્તેની પ્રીતિ છે. કઠોપનિષદમાં બ્રહ્માયું છે કે: “બ્રહ્માએ ઇન્દ્રિયોને બહાર જતી સરજી, તેથી મનુષ્ય બહાર જુએ છે, પણ અંદર જોતો નથી. પણ જ્ઞાની મનુષ્ય અમરત્વને શોધવા માટે અવળી દૃષ્ટિ કરી આત્મા બાણી જુએ છે” અને ખરેખર દુનિયાદારીનો મનુષ્ય બહાર જોયા કરે છે, બહારની વસ્તુઓને અવલોકે છે, તપાસે છે, અને તેની નોંધ લે છે. આસ-પાસની વસ્તુઓમાં અતિશય રસ લે છે; અને સત્ત્વ દહીકતો જોવાને, અનુભવવાને અને એકઠી કરવાને ધણો આતુર હોય છે. તે પૂર્ણ ઉત્સાહવાળો છે, અને તેનો ઉત્સાહ બહાર વ્યાપ્ત કરે છે. તે હમેશાં જાગ્રત, ચપળ, ઉદ્યોગી, અને નિરંતર પ્રવૃત્તિ કરતો હોય છે, પણ આધ્યાત્મિક મનુષ્યનું ધ્યાન અંદર લાગેલું હોય છે—સત વસ્તુપર સ્થિર થયેલું હોય છે, પણ કદાપિ ક્ષણિક વસ્તુપર ચોંટતું નથી. અને એકાંતવાસને પ્હોંચે છે, કારણકે શાંતિમાં તે અંદર જોઈ શકે, અને શાંતિમાં તથા બહારના સંક્ષોભ વિનાની સ્વતંત્રતામાં તે આત્માનું ધ્યાન કરી શકે.

જ્યારે કર્તવ્ય આવી પડે, ત્યારે તે પોતાનું ચિત્ત છૂટથી બહારની બાબતોએ પડાવે, પણ જ્યાં તે કર્તવ્યથી છુટો થયો કે તરતજ તે પોતાના ખરા જીવન બાણી કુદી પડે છે, અને અસરકારક આધ્યાત્મિક કામને વાસ્તે જે બળ જરૂરનું હોય, તે હેતુ વચરની અને ધણી બાબતોએ પથરાયેલી પ્રવૃત્તિમાં ખર્ચો નાખશે નહિ. કારણકે મનુષ્યની શક્તિ પરિમિત છે, અને તે જે પ્રમાણમાં વાપરવામાં આવે, તે પ્રમાણમાં તેના વિકાસનો પ્રકાર થશે. જો તે શક્તિ વારં-વાર બહાર રેડવામાં આવે અને નજીવી નાની બાબતોમાં તેનો વ્યય થાય તો આધ્યાત્મિક જીવનના વિકાસ વાસ્તે ધણી મોડી

શક્તિ તે બચાવી શકશે. નામી વાતોમાં જે કશાકો પસાર થાય છે, જેથી કહેનાર કે સાંભળનાર કોઇ પણ વિશેષ ડાહ્યું થતું નથી, તે કલ્પિતો ધ્યાનને વારતે સારામાં સારો ઉપયોગ કરી શકાય અને જે બળ બીન જરૂરી એક ડહાન બાબતો પાછળ માનવશક્તિ આવે છે, તેનો એકાગ્ર અને અસરકારક પ્રયત્ન માટે ઉપયોગ થઈ શકે, અને જેને લીધે તે મુસાફર રસ્તા ઉપર બંધે દૂર મુઠી આગળ વધી શકે, જીવનના દરેક માર્ગમાં તેમજ કોઈ પણ કરવા યોગ્ય કામ માટે જેમ પ્રબળ અને સતત શક્તિની જરૂર છે, તેવીજ રીતે આત્મવિકાસ માટે પણ તેની જરૂર છે. 'બળ વગરનો અથવા પ્રમાણી મનુષ્ય આત્મા પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ.' એ ઉપનિષદનું વાક્ય સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, અને જેઓ અમુક પ્રસંગે અથવા રહી રહીને તે મેળવવા મથે છે, તેઓ લાંબા સમય સુધી જન્મ મરણના ચક્ર સાથે બંધાયેલા રહેવાના. વિજ્ઞાનનું પણ યોગ્ય જ્ઞાન મેળવવાને તેના ઉપાસકો પાસેથી બહુ વર્ષની સતત મહેનતની આશા રાખવામાં આવે છે, તો પછી આ મોટામાં મોટું વિજ્ઞાન-આત્મવિજ્ઞાન-કોઇ પણ પ્રયત્ન વિના અથવા ભોગ આપ્યા સિવાય મળી શકે? ખંતીલો વિચારસિદ્ધ વિદ્વાન? પોતાનો સમય નકામી બાગતોમાં અથવા નકામી મોજશોખ પાછળ ગાળવા ના પાડે છે, તો પછી આત્મવિજ્ઞાને અભ્યાસી શું એટલેજ ખંતીલો નહિ થાય? અને પોતે જે કોઈ પણ પળનો માલીક બણી શકાય, તે દરેક પણ આ પવિત્ર જ્ઞાનની પાછળ શું તે નહિ રોકે?

આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે બીજાની સેવા અને મદદમાં જે સમય તે ગાળી શકે, તે સમયને તેને પોતાનોજ ગણવેો નહિ, કારણ કે સેવા એ તો આત્મિક જીવનનું હાર્દ છે. અને

એ મનુષ્ય હવા વગર શ્વાસ લઇ શકે તો મનુષ્ય બીજાની સેવામાં
ત્રેમ પ્રકટ કર્યા વિના આત્મિક જીવન ગાળી શકે. આવી સેવા તેણે
પૂર્ણ રીતે, દૃઢથી, ખુશીથી, અને વગર આનાકાનીએ કરવી જોઇએ,
પણ આવા શ્રમપૂર્ણ અને બીજાને મદદગાર કામને ઉપર જણાવેલા
સમયના નિરર્થક વ્યય સાથે કાંઇ લેવા દેવા નથી. એક ટાંકીમાં
કાણું પાડવાં, અને પછી તે માહેના પાણીને ઝરવા દેવું અને આ
રીતે ટાંકીને અર્ધી ભરેલી રાખવી. તે બાજતને અને ટાંકીનું એક
બારણું ઉઘાડી તેમાંના જળને યોગ્ય રીતે ખનાવેલી પ્રણાલિકાઓમાં
બહેવા દેવું આ બાજતને બિન્ન ગણવી જોઇએ. હાલનું જીવન તે
નાનાં નાનાં કાણાઓવાળું છે. અને તે દ્વારા સમય પસાર થઇ જાય
છે. અને તોંવ લેવા જેવું કાંઇ પણ ઉપયોગી કામ થતું નથી. અને
જે શક્તિ જીવનમાં મોકોને કાંઇ ઉપયોગી બાબતમાં દોરવાને ઉપ-
યોગી થઇ હોત, તે શક્તિ આવાં કાણાઓદ્વારા વહી જાય છે.

આ સ્થળે કાંઇ તરફથી એવો વાંધો ઉઠાવવામાં આવે કે આવું
શ્રમપૂર્ણ સતત જીવન પણા થોડાજ ગાળી શકે, અને આવા જીવ-
નનું દયાણુ એટલું બધું વધી પડે કે જીવનની દોરી તુટી જાય.
આ વાંધો ખરો છે; અને તેથીજ ખરી આત્મદશાવાળા મનુષ્યો
ભાગ્યેજ મળી આવે છે. વળી જ્યાં સુધી તેનો આંતર અવાજ તેને
તે માર્ગ લણી બોલાવતો નથી, અને બાહ્ય દુનિયાની તેને મોહ
પમાડવાની અને ખેંચવાની શક્તિ જ્યાં સુધી ચાલી ગઇ નથી, ત્યાં
સુધી આવું જીવન ગાળવાને કાંઇ તેને કહેતું નથી. કારણ કે જ્યાં
સુધી આત્મા બહારની દુનિયા સાથે સંબંધમાં આવવા ઇચ્છે છે,
ત્યાં સુધી જે ઇચ્છાથી તેનો જન્મ થયો હતો, તે ઇચ્છા અતૃપ્ત છે.
ત્યાં સુધી તે નિર્દોષ રીતે પૃથ્વીનાં જળ પીએ, અને નિર્દોષ આનં-

કના હજારો આકારોદ્ધારા તે સુખ મેળવી શકે. ભ્યાસુધી સ્થૂલ અને માનસિક સુખોને સારૂ ધ્યાન પ્રકટે છે, ત્યાં સુધી પૃથ્વી સાથે બાંધનારી બેડીઓ તોડવાનો સમય આવી પહોંચ્યો નથી. ભ્યારે બધાં મનુષ્યો આત્મહથાના શોધક થશે, ત્યારે પૃથ્વીનો ઉપયોગ આવી રહેશે અત્યારે કરોડો જીવા આ સુંદર અને માયાળુ પૃથ્વીને નહાય છે, કુદરતના ઉદાર સાથે ચારે બાજુએ વેરેલી વિવિધ આનંદજનક અને સુંદર વસ્તુઓમાં તેઓ સુખ માને છે, ત્યારે કુદરતી સુંદર ભોટોને નિર્દોષ રીતે શા સારૂ ઉપયોગ ન કરવો અને આત્માએ જે પાઠો શીખવાને જન્મ લીધો છે, તે પાઠો કેમ ન શીખવા ?

જૂખતી રચિ સર્વથા બંધ પડી જાય, ત્યારે આપણને લાગે છે કે પુરતા પ્રમાણમાં ખોરાક લેવામાં આવ્યો છે, તેમ આ વસ્તુઓ પ્રત્યે ભ્યારે કંટાળો આવે ત્યારે જાણવું કે શીખવા યોગ્ય પાઠ શીખાયો છે. તે પછી બીજા પાઠ શીખવાનો સમય આવે છે, અને જે મનુષ્ય સ્થૂલ અને માનસિક સુખોમાં રસ લે છે, તેણે આધ્યાત્મિક વસ્તુઓ શોધનારા મનુષ્યોને પોતાને પ્રિય લાગતાં સુખો પરાણે મેળવવા માટે આગ્રહ કરવા નહિ, તેજ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક પુરૂષે સંસારી મનુષ્યને પોતાના વર્તુલમાં ખેંચવાને પ્રયત્ન કરવો નહિ અથવા તો તે સંસારી મનુષ્ય જંતો થાસ પશુ ન લઈ શકે તેવા સૂક્ષ્મ વાતાવરણમાં ધમકાવ મહેનત કરવો નહિ. આ કારણથીજ આત્મીય હિંદુ લોકોએ જીવનના ચાર આશ્રમો પાડ્યા, અને પ્રથમ આશ્રમમાં વિદ્યાર્થીઓએ અભ્યાસ કરવો, બીજા આશ્રમમાં પુષ્ટ વયના મનુષ્યોએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં દાખલ થવું, અને (કેટલાકે અપવાદ સિવાય) આ બંને આશ્રમોમાં જન્મલમાં જવું અથવા તો સંન્યસી બનવું. ધણી ઉતાવળથી મનુષ્ય સંન્યસાશ્રમમાં દાખલ થાય છે, તો તેનો ધણીવાર પ્રત્યાવાત થાય છે, કારણકે પરાણે મે-

બેલી થઈ તંદુરસ્ત હોતી નથી, અને પુષ્પની કળીને જોરથી પકડીને ઉધાડવામાં આવે તો તેની પાંદડીઓ પછી બરાબર ખીલતી નથી. કુદરત શાંતિથી અને જોરજુલમ વિના કામ કરે છે. અને જો મનુષ્યે પુણ્ય અને વરાળના દબાણ વિનાની જાળ રિક્તિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો તેણે પગલે પગલે આગળ વધવું જોઈએ.

જેનામાં આત્મજીવનનો પ્રથમ ઝાંખો ધમકારો થતો હોય, તેઓએ તેની કૃપાભરી અસરને તાબે થવું જોઈએ, અને પોતાના પ્રકૃત સ્વભાવનો બંધો બારીઓ ખુલ્લી રાખવી જોઈએ કે જેથી તે જીવનના શાંત આદોષનો દબાણ વગર તેમનામાં પ્રવેશ કરે. અને તે આદોષનો બાહ્યજીવનના પ્રથમ આદોષનો સાથે એક તાર થઈ શકે. આવા મનુષ્યોએ તે આત્મદશાને પ્રકટ થવાને તક આપવી જોઈએ. તે માટે કોઈ શાંત કલાક પસંદ કરવો જોઈએ કે જ્યારે કુદરત શાંત હોય અને આસપાસની પરિસ્થિતિ પણ શાંત હોય અને મનને ઇન્દ્રિયોમાંથી નિવૃત્ત કરીને અને મનને પણ શાંત અને પર્વતના સરોવર જેવું સ્વચ્છ બનાવીને તેમણે શાંતિથી અંદરના અવાજને સાંભળવો જોઈએ. પૃથ્વીની સ્થુલ હવામાં જે મધુર અવાજ ન સંભળાય તે અવાજનો ધીમે નાદ તેણે સાંભળવો જોઈએ.

પ્રથમતો કેટલીકવાર ત્યાં માનજ રહેશે. પણ તે માનમાં પણ પવિત્ર કરવાનું બળ રહેલું છે, અને થોડીવાર પછી સુંદર સંગીતનો અવાજ દુરથી સંભળાશે, જે છેવટે આત્માના પુણ્ય અનાહતનાદરૂપે પ્રકટ થશે પણ તે આંતરજીવનનું બોલેલા કે લખેલા કોઈપણ શબ્દો વર્ણન કરી શકે નહિ, અને તે પ્રગવવાને દુનિયાના કોઈ પણ અવાજની જરૂર પડતી નથી. એક વાર પણ ત્યાં અંદરનો કાન જીકડે છે, ત્યાં તે અભ્યાસી શિષ્ય થાય છે તેની શોધ પુરી થાય છે, તે મહેશ્વરની દિવ્ય હાજરીમાં ઉભો રહે છે, તેણે પોતાના પ્રભુને શોધ્યો છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું,

આધ્યાત્મિક અને સાંસારિક જીવન

શું કેવળ બુદ્ધિમાં રમનારા મનુષ્યો સમાજ સેવાના પ્રશ્નોમાં ભાગ લઈ શકે? અને જો ભાગ લેવા જાય તો તેમના કેટલાક ઉમદા સદ્ગુણોનો ભોગ ન આપવો પડે? અને કદાચ તેમ બનતું હોય તો પણ શું તે ઇચ્છવાયોગ્ય છે? આ ત્રણે પ્રશ્નોનો આપણે બહારમાં જવાબ આપીશું, અને જણાવીશું કે કેળવણીના મનુષ્યોની અભિવૃદ્ધિ દરેક પ્રશ્નના નિદાણમાં ઘણીજ જરૂર છે. ચીનના એક ગ્રંથ માનીએ છ. પુ. ૪૦૦ વર્ષ ઉપર આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કહ્યું હતું કે “ બહારથી દેશકાળ સ્થિતિનો વિચાર કરી વર્તો, પણ અંદરથી તો તમે તમારું ધોર સાચવી રાખવું જોઈએ, પણ આમાં ખસ્ય એ બાબતો પર તમારે ખાસ લક્ષ આપવાનું છે. તમારી બાહ્ય સ્થિતિની તમારી આંતરિક સ્વભાવને અસર થવી ન જોઈએ; તેમજ તમારું અંદરનું ધોરણ તમારા બહારના કાર્યોમાં પ્રગટ થવું ન જોઈએ. જો તમારી બાહ્ય સ્થિતિની તમારા આંતરિક સ્વભાવ પર

અસર થઈ તો તમારો વિકાસ બંધ પડી જશે; તમે તમારા કામમાં નિષ્ફળ નીવડશો અને તમે કાબર થઈને પતીત થશો. વળી જો તમે બીજો માર્ગ મહત્વ કરશો અને જો તમારી આંતરિક ભાવના પ્રમાણે જ તમારું બહારનું સર્વ વર્તન રાખવા જશો તો લોકો તમને હસશે, તમારી નિંદા કરશે, અને તમને માંડા જેવા મણશે. આમ બંને રીતે માર્ગ વિકટ લાગે છે. ઇમર્સન કહે છે કે “ દુનિયામાં રહેવું અને દુનિયાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ચાલવું એ સહેલું છે; જ્યોતમાં વળવું અને આપણા પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે વર્તવું એ પણ એટલું જ સહેલું છે, પણ દુનિયામાં વસવું અને પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ચાલવું એ બધું વિકટ છે. અને તેમાં જ મોટા પુરુષની મહત્તા જણાઈ આવે છે.”

સ્થિતિ આવી છે, છતાં મંજરાવાનું કારણ નથી. આધ્યાત્મિક અને સાંસારિક જીવન પરસ્પર વિરોધી નથી. સંસારનું દરેક કામ કરતી વખતે મનુષ્ય જો પોતાની આધ્યાત્મિક ભાવનાઓને મન સં-ગ્રામ રાખે તો દરેક સાંસારિક કામ આધ્યાત્મિક બની જાય. નાનું મોટું કામ જોવાનું નથી. પણ કેવા ભાવથી અને કેવી વૃત્તિથી તે કરવામાં આવે છે, તેજ અગત્યનું છે. મારા પ્રભુના બાળકોને રોજના જંતુઓ ઉડી રોમ લાગુ ન પડે, તે હેતુથી રસતાનો કચરો વાળી કુડીને સાફ કરનારો દેડ આધ્યાત્મિક જીવન ગાળે છે. એક મોઝીએ એક નાના છોકરા સાથે છુટની જોડ બનાવી. જ્યારે તે તૈયાર થઈ, ત્યારે તેને લાગ્યું કે આ જોડાનું ચામડું ખડખડું છે, અને તે જ્યારે નાના બાળકના કુમળા પગને ડંખશે. આ ઉપરથી તેણે નવી કુમળા ચામડાની જોડ બનાવી. આ તેનું સાંસારિક કામ આ-ધ્યાત્મિક હતું.

પોતાને જે જે કામ કરવાનાં આવી પડે તે પ્રભુ પ્રીતિથી જે કરે છે, અને તેટલા માટે પોતાનાથી બને તેટલું ઉત્તમ કરે છે, અને નિઃસ્વાર્થપણે કરે છે તે ખરો આધ્યાત્મિક પુરુષ છે, અને તેનાં બધા કામો પણ આધ્યાત્મિક છે. આધ્યાત્મિક અને સાંસારિક કામો વચ્ચે બહારથી કંઈ પણ ભેદ નથી. ભેદ માત્ર આંતર વૃત્તિનો છે. અગ્રાની અને ગ્રાની બન્નેનાં કામો બહારથી તો એક સરખાં લાગે છે. અગ્રાની તે કામ આસક્તિથી કરે છે, અને તેમાં બંધાય છે. ત્યારે ગ્રાની તેજ કામો નિરપેક્ષ ભાવે કરે છે, અને તેને કર્મબંધન થતું નથી. જ્યાં હુપણું છે, સ્વાર્થ છે, કીર્તિનો લોભ છે, ત્યાં સંસાર છે. જ્યાં નિઃસ્વાર્થ છે, પ્રભુ પ્રીતિ છે, અને પરમાથે કાર્ય થાય છે, ત્યાં આધ્યાત્મિકતા છે. માટે આધ્યાત્મનું ખરૂં લક્ષણ સમજીને તે પ્રમાણે ભાવના રાખવી અને કાર્યો તદનુસાર કરવાં. આધ્યાત્મિક જીવનનો આનંદ તે ભોગવનારજ નળી શકે. કારણ કે તે દરેક કામ એવી રીતનું કરે છે કે તેના ઉપર તે પ્રભુનો આશીર્વાદ માગી શકે છે. જે કાર્યથી આપણો અંતરાત્મા અને પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય, તે હમેશાં શુભજ હોવું જોઈએ માટે દરેક કામ અંતરાત્માને પ્રુછીનેજ કરવું.

આધ્યાત્મિક જીવન ગાળનારા મોટે ભાગે ભાવનાવાદીઓ હોય છે. તેઓ પોતાની ભાવનાઓનાજ વિચાર કર્યા કરે છે. તેઓ એમ માને છે કે જગત તેમની ભાવનાથી એકાએક સ્વયં સમ થઈ જશે. પણ આ બાબતમાં તેઓની ભૂલ થાય છે. ભાવનાવાદીઓ જ્યારે જગતના વ્યવહારમાં કામ કરતા માંડે છે ત્યારે હિમાલય જેવડી મોટી ભૂલો કરે છે. તેઓ બહારના સંયોગોને ગણતરીમાં લેતા નથી અને તેમની ભાવનાદષ્ટિએ જે ખરૂં લાગતું હોય તે વ્યવહારમાં ખરૂં

ના પણ પડે. ભાવનાવાદીઓ જનસમાજ પર વિશેષ પ્રભાવ પાડી શકતા નથી, તેનું ખરું કારણ એ છે કે તેઓ સ્વર્ગમાંથી આવે છે. પણ જો તેઓ એક મનુષ્યમાંથી તરીકે બીજા મનુષ્યોને પોતાના સંદેશ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરે તો તેઓ ઘણું કામ કરી શકે.

જો કેળવાએલા બંધુઓએ સમાજના ખરી સેવા કરવી હોય તો હિંચા પ્લેટફોર્મ ઉપર ઉભા રહેવાનું છોડી દઇ જનસમાજની સાથે વધારે ગાઢ પરિચયમાં આવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આ સેવા કરવાને તેમને છેક આફ્રિકાના જંગલમાં જવાનું નથી કે નીલગિરીના પર્વત પર ચઢવાનું નથી. સેવાના કામો તો દરેકના દ્વાર આગળ પડેલા છે, દરેકના ઘરના દ્વારની અંદર પણ સેવા તો કામો તૈયાર છે; ફક્ત કેળવાએલાઓ ને અભણ વર્ગ વચ્ચે જે અંતર છે તે દૂર થવું જોઇએ. કેળવાએલાઓએ કેળવણીને લીધે ઉત્પન્ન કરેલી બેદરબાવના દલીલોને પોતાના બંધુઓને સહાય આપતી વખતે અંતરાયભૂત થવા દેવી જોઇએ નહિ. કેળવાએલા પોતાના અભણ બંધુઓથી પોતાને તદ્દન અલગ ગણે છે; તે તેમની ભૂલ છે. ખરી રીતે તેમનાથી નાસી છુટાય તેમ નથી. જો અભણ વર્ગની સાથે રહે અને તેમની ખરી સ્થિતિ તે સમજે તો જ તે વર્ગની ખરી મદદ આપી શકે, કેવળ દુરથી મદદ આપવાથી ખરી મદદ થઇ શકતી નથી.

જો હૃદયમાં ખરી સેવાની ભાવના હોતી નથી તો તે સેવાનું કામ પ્રથમ જે ઉત્સાહથી ઉપાડવામાં આવ્યું હોય છે, તેવો ઉત્સાહ પાછળથી રહેતો નથી. કાર્યમાં કાંઇ અડચણ આવતાં કાર્ય મૂકી દેવાનું મન થાય છે. અને પ્રવૃત્તિ જતે તો બહુજ આનંદજનક હોતી નથી પણ તેની પાછળ રહેલી ભાવનાને ખાતર તે પ્રવૃત્તિમાં

રસ આવે છે માટે સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ પ્રથમ પ્રાતઃકાળમાં અંતર્બુદ્ધિ થઈ આત્મપ્રભુ પાસેથી બળ મેળવવું અને સેવાને ઉદ્દેશ નક્કી કરવો. સેવા કરવાનો હેતુ શો છે તે સ્પષ્ટ રીતે વીચારવું પછી જમતના કાર્યમાં પડવું. ત્યાં સેવા કરતાં કદાચ કંટાળો આવે, ન્યાસીપાસ થવાનો પ્રસંગ આવે, કાર્યમાં નિષ્ઠા આવે તે વખતે મહારાષ્ટ્ર ન જતાં પ્રાતઃકાળની ભાવનાનો વિચાર કરવો આથી થાકી ગયેલા પગમાં નવું બળ આવશે, થાકી ગયેલા હાથમાં નવું ચેતન રફરશે. કંટાળેલા મગજમાં નવો ઉત્સાહ આવશે અને માગ મર્દ અધ્યક્ષોની સામે થવાને જીવનમાં નવું સામર્થ્ય પેદા થશે.

સમાજ એ માંદા પિતા સમાન છે. તેને દુઃખ ન લાગે અને તેની સારવાર થાય એ કામ કરવાનું છે. જે પોતાના પિતાનો સ્વભાવ બરાબર સમજતો હોય તે તેમની ચોખ્ખી રીતે બરદાસ કરી શકે. તેની જ રીતે સમાજની અંદર રહી, સાચે બહારથી બળી જઈ જે સમાજની અંદર સ્થિતિનો બરાબર અભ્યાસક હોય તે અનુબંધ સમાજની ખરી સેવા કરી શકે.

જ્યારે આપણે કાંઈ ચતુર સુનાર વિષે બોલીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનનાં તે સુતારે બનાવેલા કારીગરના નમુના રમતા હોય છે. જ્યારે આપણે 'પ્રખ્યાત લેખક' એમ બોલીએ છીએ, ત્યારે તે લેખકે રચેલાં પુસ્તકો ઉપર આપણું ધ્યાન દેડતું હોય છે. વળી જ્યારે આપણે કુશળ વ્યાપારદારા નેણે મેળવેલા ધન તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચાય છે ત્યારે તે તરફ આપણું લક્ષ્ય હોય છે. માટે આ ચતુરાઈ, નિપુણતા, કુશળતા-એ સંપ્દોથી એમ સુચીત થાય છે કે તે તે ગુણો ધરાવનાર પુરુષોએ કાંઈ નહિ ને કાંઈ કામ કરી બતાવ્યાં છે. તેમાં કેવળ વાર્તાચિત કે ભાવના, કે તરંગ કે ખોટી બ્રહ્મી હોતી નથી. પણ કાંઈપણ વ્યવહારિક કામ

કરી બતાવનારની આપણે પ્રશંસા કરીએ છીએ. અમુક મનુષ્ય ચતુર સુતાર છે એમ કહેવાથી કાર્ય સરે નહિ, તેણે પોતાના કોલાકમથી પોતાની ચતુરાઈ સિદ્ધ કરી જોઈએ, તેમ અમુક મનુષ્ય વિદ્વાન છે. એમ સાબીત ત્યારે જ થાય કે જ્યારે તે પોતાની વિદ્વાતાનો બીજાને પોતાના લેખો કે ભાષણોદ્વારા અથવા તે પોતાની વાતચીતથી ખ્યાલ આપી શકે, જ્યાં સુધી કોઈ વ્યાપારીનો વ્યાપાર અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં હોય અથવા વ્યાપારમાં બારે નુકશાન આવતું હોય ત્યાં સુધી તે ખરો વ્યાપારી કહી શકાય નહિ.

ઉપર જણાવેલો નિયમ ધર્મને પણ એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે. જ્યાંસુધી મનુષ્યના આચારવિચારમાં ધર્મ ન જણાય એટલે કે તેના કાર્યમાં, તેના વ્યવહારમાં તેની ધર્મભાવના ન જણાય ત્યાં સુધી તે ધર્મી એક કહી શકાય નહિ. ત્યારે હવે આપણે ખાસ પ્રવૃત્તિશીલ રીતે ઝોળખી શકીશું. જેના અંતરમાં દયા અથવા પ્રેમ છે, અને જેના કાર્યમાં સેવા છે, તેજ ખરો ધર્મી ગણી શકાય. જેની રીતે કોઈ કારીગર લોહના અથવા લાકડાનાં ઝોળરો વડે સુંતર વસ્તુઓ બનાવી શકે છે, તેનીજ રીતે ખરો ધર્મી મનુષ્ય પ્રેમ અને સત્યના ઝોળરો વડે મોટા જનસેવાના કામો કરી શકે છે. વળીકેશ પ્રકારનું કામ કારીગર કરે છે, તે ઉપરથી આપણે તેની આવડત અથવા ચતુરાઈનું માપ બાંધી શકીએ છીએ તેજ રીતે ધર્મી મનુષ્યની પરીક્ષા પણ તેના કામ પરથી થઈ શકે છે.

જે ' પ્રભુ પ્રભુ ' એમ ખાલી પોકાર કરવા કરતા પ્રભુની આગા પ્રમાણે ચાલે છે, તે પ્રભુનો ખરો ભક્ત છે, આપણે તે પ્રભુની આગાઓ પ્રમાણે ચાલી શકતા નથી. તેટલા પ્રમાણમાં આપણે અપુરું છીએ, તેટલા પ્રમાણમાં આપણો પ્રભુ પ્રત્યેનો ઝોળ બંધિતભાવ છે.

આ સૂત્ર સ્મરણોમાં રાખી આપણે વર્તીએ તો આપણું જીવન જરૂર ઉમદા બને, આપણે બધા ધર્મ અને વ્યવહારને ભિન્ન ગણીએ છીએ. વ્યવહારના કાર્યોમાં ધર્મના નિયમ પાળી શકાય નહિ એમ આપણે બોલતા સ્વભાવતા નથી, પણ તેમાં આપણી મોટી ભુલ થાય છે.

પ્રભુ આપણામાં તેજ બીજી સર્વમાં રહેલો છે, અને તેથી આપણે સર્વ તરફ પ્રેમભાવ રાખવો જોઈએ. અને તે પ્રેમ સેવાનાં કામો રૂપે પ્રકટ થવો જોઈએ. સેવાના કામોની અથવા પરાંપકારની વાત તો દુર રહી પણ જ્યારે આપણા બીજી સાથેના વર્તનમાં આપણે બીજીને છેતરીએ, દુઝો કરીએ, ત્યારે શું આપણે પ્રેમથી વર્તીએ છીએ ? ત્યારે શું આપણે તેનામાં રહેલા પ્રભુને છેતરવા નથી ? જો આમ હોય તો પછી આપણે ધર્મ શી રીતે કહેવાઈએ ?

શુદ્ધિના વિદ્યાસો અને દહનના વિચારો બંને આકર્ષક લાગતા હોય, પણ તે વિદ્યાસો અને દહનનાંઓની પાછળ જો પ્રેમનું તત્ત્વ ન હોય તો તેજ શુદ્ધિ જગતમાં અનેક પ્રકારના કલહનું કારણ બને પડે છે, એ સર્વ કામના અનુભવ બહારની વાત નથી.

ખરા ધર્મ પુરૂષનું મોટું લક્ષણ એ હોય છે કે તે જ્યાં જાય ત્યાં લોકોમાં પણ પાડવાને બદલે લોકોને એકતા તરફ દોરે છે; તે કલહ નહિ કરાવતાં લોકોને શાંતિ બણી દોરે છે; અને પોતાના મહત્વનો વિચાર નહિ કરતાં. પરાંપકારનાં કામો કરે છે.

ખરા ધર્મી પુરૂષ બીજાઓ શું કહે છે, અથવા શું કરે છે, તે ઉપર લક્ષ નહિ આપતાં માફ આ બાબતમાં શું કર્તવ્ય છે, એવો વિચાર કરી પોતાની દરજ બળવે છે. પ્રેમ અને સેવામાં એવું એક મૂઢતત્વ રહેલું છે કે જ્યારે બીજો સેવા કરતો નથી, એમ કહી બીજીની નિંદા કરવા આપણે બેસીએ છીએ, તેજ

વખતે આપણે સેવાના કામથી પતીત થઈએ છીએ; આપણને બીજાના આશયો સંબંધી તુલના બાંધવાનો હક નથી, માટે આપણને તેની નિંદા કરવાનો પણ અધિકાર નથી. પણ આપણે જાતે અમુક કાર્ય કરવા બંધાયા છીએ, અને આપણે આપણા હૃદયના માલિક છીએ.

જે મનુષ્ય ખરો ધર્મી હોય, અને જે તેનામાં પ્રભુ પ્રત્યે અને તેટલા માટે સર્વ મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે ખરો પ્રેમ હોય તો બીજાઓના દોષ બતાવી તેમને સીધે માર્ગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરવા કરતાં તે પોતાના અનુપમ દર્શા તથા બીજાને સીધે માર્ગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરશે કારણકે જ્યાં ખરો પ્રેમ હોય ત્યાં નિંદા કે તિરસ્કાર કે કટોર વચન, કે ઇર્ષ્યા, કે બીજા ઉપર ખોટા આરોપો મુકવા એવું કંઈ હોય શકે જ નહિ. ત્યાં તો દયા, ધીરજ, સહનશીલતા, શુભ ભાવના અને ઉદારતાજ જણાય. જે ખરો ધર્મી છે તે બધાનાં કારણો સમજી શકે છે, અને તેટલા માટે કોઈ ઉપર તેને દેવ આવતો નથી. He who knows all forgives all જે સર્વ જાણે છે તે સર્વને ક્ષમા આપી શકે છે

અમુક માન્યતાઓથી ઉપર કોઈ ધર્મી ગણી શકાય નહિ. સ્વાર્થી ગમતીઈ કહે છે તેમ આપણને નમંદ ધર્મીની જરૂર છે. અર્થાત આપણી ધર્મ ભાવનાઓ આપણા દરેજના કાર્યોમાં પ્રકટ થવી જોઈએ. બીજા સાથેના વર્તનમાં જે આપણે પ્રમાણીક-પણું બતાવી શકીએ. કેવળ આપણાં સ્વાર્થનો જ વિચાર ન કરતાં બીજાના કલ્યાણની પણ દૃષ્ટિ રાખી શકીએ, ત્યારે જ આપણે અવહાર ધર્મમય ગણી શકાય આપણા વિચારોની, આપણી

ભાવનાઓની, આપણા ઉચ્ચ ચરિત્રની છાપ આપણા વર્તનમાં પડવી જોઈએ.

આપણો ધર્મમય મણાતો દેશ અત્યારે દુઃખી છે. તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે ધર્મ અને વ્યવહાર વચ્ચે મોટું અંતર પડી ગયું છે. ખરા ચરિત્રવાળા મનુષ્યો બહુ ઓછા મળી આવે છે. અમુક વિચારો ધરાવે, અથવા ધર્મની અમુક ક્રિયાઓ કરે તે ઉપરથી આપણે તેને ધર્મી ગણીએ છીએ, પણ હવે એવો સમય આવતો જાય છે કે જે પોતાની ધાર્મિક માન્યતાઓ પ્રમાણે ઉચ્ચ ચરિત્ર રાખશે તેના જ ઉચ્ચ નીતિમય સેવાના કામો કરશે, અને પોતાનો બધો વ્યવહાર ધર્મભાવનાથી રંગશે તેજ મનુષ્ય ખરો ધર્મી ગણાશે. પ્રો. મોક્ષ-મુક્તે આપણા આર્ચાવર્તની મહત્તા વિષે બોલતાં એક સ્થળે જણાવ્યું છે કે હિંદુઓ ધર્મ ખાય છે, ધર્મ પીએ છે, ધર્મ પહેરે છે, ધર્મ ઉધે છે, ધર્મ બોલે છે, અને ધર્મ વહે છે, તેના ધર્મ કહેવાનો ભાવાર્થ એ હતો કે હિંદુઓ ખાવામાં, પીવામાં, બોલવામાં, પહેરવામાં, ઉધવામાં, સ્નાનમાં દુકમાં દરેક કાર્યમાં ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે, ખરી વાત છે કે આપણે ભોજન સંબંધમાં, લગ્ન સંબંધમાં આપણી પબ્લીક ક્રિયાઓના સંબંધમાં ધર્મને વળગી રહ્યા છીએ. પણ આપણા વ્યાપારી જીવનમાં દરરોજના આપણા ખીજ સાથેના વર્તનમાં તે ભાવનાઓ મોટે ભાગે આપણે સૂલી ગયા છીએ, તેજ આપણા અધઃપતનનું કારણ છે. જ્યારે આપણો સર્વ વ્યવહાર ધર્મમય થશે ત્યારે આપણા દેશનું ગૌરવ વધશે, આપણી ભારતમાતા ફરીથી પોતાના પૂર્ણ તેજમાં પ્રકાસશે, અને ત્યારેજ આપણે 'ભારતની' ખરી સેવા કરેલી ગણાશે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

આત્મશ્રદ્ધાની લાભ્યતા.

જે મનુષ્યને પોતાનામાં શ્રદ્ધા નથી, તે કદાપિ કોઈ પણ મહાનું કાર્ય કરી શકે નહિ. તેનો જાન્ય તે મુઆની ખતર લાવે. હિમતે મરણ તો મહે ખુદા' એ કહેવન પણ આપણને આત્મશ્રદ્ધાનું મહાત્મ્ય જણાવે છે.

આ ગુણથી મનુષ્યને પોતાનામાં રહેલી શક્તિઓનું જાન થાય છે, અને તે શક્તિઓનો સાક્ષાત્કાર કરવા તે પ્રયત્નશીલ થાય છે. આત્મશ્રદ્ધા દ્વારા તે પત્યરના દુકામાં સુંકર મૂર્તિ જુએ છે, અને પછી તેને કાતરી કઢવા મથે છે.

જે મનુષ્ય સ્વાશ્રયી છે તે કહે કે “ મારામાં કેટલું સામર્થ્ય છે, તેનો મારા સિવાય બીજો કોઈ મારે માટે સાક્ષાત્કાર કરી શકે નહિ. મારા સિવાય મને કોઈ સારો કે નરતો બનાવો શકે નહિ. કુદરતમાં એવું તત્ત્વ નથી કે એકનું દુઃખ બીજો ભોગવે. કુદરતમાં કોઈ બીજાને વાસ્તે વોટ (મત) આપી શકતો નથી. કુદરતમાં વચ્ચા મનુષ્યની જરૂર પડતી નથી, કુદરત તો દરેક વ્યક્તિ માથે સંનંધ

રાખે છે. કુદરત મનુષ્યને વારવાર એમ બતાવવા પ્રયત્ન કરી રહી છે કે દરેક મનુષ્ય તેનો પોતાનો મિત્ર છે, તેમજ તે પોતાનો શત્રુ છે. પોતે પોતાનો મિત્ર થશે કે શત્રુ થશે, તેની પસંદગી કરવાનું કામ કુદરત દરેકને સોંપે છે.

આત્મેવ આત્મનો બન્ધુ આત્મેવ દિપુરાત્મનઃ ।

આત્મા જ આત્માનો બંધુ છે, અને આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે.

દુનિયામાં અનેક પ્રકારની કસરતો હોય, પણ જ્યાં સુધી કોઈ મનુષ્ય તે કસરતમાં સાધનોનો ઉપયોગ કરી, તે પાછળ સમય અને શક્તિનો વ્યય કરી પોતાના અચ્ચત્તને પ્રમળ બનાવવાને પ્રયત્ન ન કરે ત્યાં સુધી તે સર્વ સાધનો તે બહિષ્કૃત લાભકારી થઈ શકે નહિ. પોતાના નોકરને કસરતશાળામાં મોકલીને તે પોતાના સ્નાયુઓ ખીસવી શકે નહિ.

જ્યાં સુધી મનુષ્ય દવાની પેટી ઉઘાડીને પોતાના દરદને લાભકારી થાય તેવી દવા લે નહિ, ત્યાં સુધી દુનિયાની દવાની બધી પેટીઓ તે મનુષ્યને માટે નિર્થક છે.

જ્યાં સુધી મનુષ્ય પોતાની સમજ પ્રમાણે સત્યના નિયમ ઉપર વિશ્વાસ રાખી, તેનાથી અને તેવી સારી રીતે તે નિયમ પ્રમાણે ચાલે નહિ, ત્યાં સુધી તેને માટે દુનિયાના બધા ધર્મો અને નૈતિક કલ્પનાઓ મુક્તિના હવાઇ ખ્યાલો છે. પુલ્કમેનની ગાડીમાં સારા ઓશીકાંવાળી બેઠકો હોય છે. તમે ડીક્રીટનું બાકું આપી દો, એટલે તમારી બધી સરબરા કરવાનું, અને સાચવવાનું કામ તે કંપનીએ રાખેલા નોકરોનું છે. પણ ખીજી બધી મોટી બાબતોની માફક કંપની બાબતમાં પણ મનુષ્યને પોતાના પર વિશ્વાસ રાખવો પડે

છે. તેણે મળે તેટલી મદદ લેવી જોઈએ. પણ જીવન તો તેણે પોતેજ આજીવું જોઈએ. પોતે મુસાફર છે એમ માનવાને લાલે તેણે પોતાની જીવનરૂપી માઠીના એનજીનીઅર મવું જોઈએ. આપણે આપણા પોતાના પર વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ, આપણે આપણું જીવન જાતે મળવાનું છે, નહિ તો જીવનના વમળમાં આપણે આમ તેમ ધસ-ધારે જવાનો સંભવ છે; આથી આપણા જીવનમાં જે કંઈ ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ અને દિવ્ય હશે, તે આપણે ખોષ મેસીશું. બીજાઓ આપણે માટે વધારેમાં વધારે એટલું કરી શકે કે તેઓ આપણને તકો આપે. જ્યારે તે તક મળે ત્યારે તેના આપણે લાભ લેવો જોઈએ. જો તક ન મળે તો તે શોધવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો આપણે તે તકનો લાભ ન લઈએ, તો તે તક આપણે વારંવાર નકામી છે. જીવનની એ તકોની પરંપરા છે. આપણે આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે તે તકોને સારા થા નરતા રૂપમાં ફેરવી શકીએ.

અસહના કીમીયાગરો કહેતા હતા કે હલકી ધાતુને સુવર્ણ બનાવવામાં એકાદ તરવની આગી રહી જતી હતી. જો તે તરવ મળે તો તેઓ માનતા હતા કે હલકી ધાતુને તેઓ જલદી સુવર્ણ રૂપમાં ફેરવી નાખે. ચારિત્રની બાબતમાં પણ તેમજ છે. કેટલીક વ્યક્તિઓમાં વિરલ માનસિક શક્તિઓ હોય છે, અને તીવ્ર આત્મશ્રદ્ધા; વિવેક હોય છે, છતાં તેઓ જીવનમાં પછાત પડે છે. તેનું કારણ એજ હોય છે કે તેમનામાં આત્મશ્રદ્ધા હોતી નથી. જો આ આત્મશ્રદ્ધા તેમનામાં હોય તો તેઓ તેમના મધ્ય ગુણોને કેન્દ્રિત કરી શક્તિ અને બળ રૂપે ફેરવી નાખે.

જે મનુષ્યને આત્મવિશ્વાસ નથી, તે નિર્બળ છે, તે ડગમગે છે. અને દરેક કામમાં તેના હૃદયમાં શંકા રહ્યા કરે છે. તે અમુક નિશ્ચિત

મમલું લેતાં કરે છે, કારણ કે તેને નિષ્ફળતાનો ભય રહે છે. અથવા તો તે બીજાની સલાહની રાહ જોતો બેસે છે, અથવા તો તે પોતાની નિર્જનતાને લીધે અથવા તો ખોટી મમરૂપીને લીધે પોતાની નિષ્ફળતાનો બોલો બીજાને શિર નાંખે છે.

લોકો તેને માન આપતા નથી, તેનું મહત્ત્વ કમુદતા નથી, તે હંમેશાં પાછળ પડી જાય છે. તેને એમ લાગે છે કે જનસમાજ તેના વિરુદ્ધ કાવતરું રચી રહી છે. આવું દુઃખ, આવી દીવળીરી, આવી ખીડા અને આવી નિષ્ફળતા કાઢને પણ મારા જેટલાં મળ્યાં નથી, એ વિચારથી તે મોટું અભિમાન ધારણ કરે છે.

જે મનુષ્યને આત્મશ્રદ્ધા છે, તે પોતાને પ્રિય લાગતી વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં અડચણ રૂપ થનારી પોતાની નિર્જનતાને શોધે છે અને તેના પર જ્ય મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. બહારના પ્રતિકૂળ પ્રસંગો સામે લડવાનું શાસ્ત્ર તે પોતાનામાંથી જ શોધી કાઢે છે. તેને અનુભવ થયો હોય છે કે ઇતિહાસમાં અથવા જીવનના બીજા કોઈ વિભાગમાં નામાંકિત થએલા મોટા પુરુષોને મંદગી, દુઃખ અને દીવળીરીના ક્યારે સૈન્ય સામે લડવાનું હતું. જેમ અંધારી ગલીમાં જતાં મુશ્કેલીને લાગે છે તેમ નિષ્ફળતા તેને લાગે છે. તેને ખાતરી છે કે આ ગલીમાં ઘસેને સૂર્યના પ્રકાશમાં તે બહાર નીકળશે. જે પ્રજા પોતાના પર વિશ્વાસ રાખે છે તેના લોકોની જરૂરીઆતો વાસ્તે જે કંઈ જોઈએ, તે જેની હદમાં મળી આવે તે પ્રજા સૌથી વધારે બલિષ્ઠ મથુાની જોઈએ, જે તેના બારાં બંધ કરવામાં આવે, તેના કિલ્લામાં જીવનની જરૂરી ખાતો, અને તેના વધતા જતા વિકાસનાં તરવો જો ન હોય તો તે પ્રજા ક્યારે બીજા પ્રજાને સ્વાધીન થશે, એ સમજનો પ્રશ્ન છે.

આત્મવિશ્વાસ ઉપર, અને અંદરથી પોતાનું નભાવવાની શક્તિ ઉપર તેની સ્વતંત્રતાનો આધાર છે. જે પ્રજાઓની પાતળતા સત્ત્વ છે, અમુક મોટી વ્યક્તિઓનું જીવન ચરિત્ર વિસ્તારવામાં આવે, મોટું બનાવવામાં આવે, વિશ્વાળ કરવામાં આવે અને ભૂતકાળના પડદા ઉપર ફેંકવામાં આવે એટલે તે ઇતિહાસ બની જાય છે, ઇતિહાસ એ પ્રજાનું જીવનચરિત્ર છે, અને જીવનચરિત્ર એ વ્યક્તિનો ઇતિહાસ છે. માટે વ્યક્તિ અમુક કસોટીમાં, દુઃખમાં અથવા તંગીના પ્રસંગમાં ધણું જ બળ બતાવે છે, તે પોતાના આત્મબળથી જીવી શકે છે. તેને ટેકા આપવાને સામાન્ય દીક્ષાજીવી પાળકની જરૂર પડશે નહીં; તે હંમેશાં પોતાના આધાર પરજ રહેતાં શીખશે.

પ્રાચીન રોમ જાહોજલાલીની પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યું હતું. તે પ્રજાનું ખર્ચ કામ ગુલામોને સોંપવામાં આવ્યું અને તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેની હાલત અને વૈભવ જ તે પ્રજાના વિનાશનું કારણ થયાં. તેમની જીંદગીનાં અનેક કામો તેઓ યુદ્ધમાં પકડાયેલા કેદીઓ થાસે કરાવવા લાગ્યા, આથી પ્રજામાંથી અને તે પ્રજાની વ્યક્તિઓમાંથી આત્મશ્રદ્ધા ચાલી ગઈ. આ પ્રમાણે આત્મશ્રદ્ધા નિર્જળ પડવાથી, અને તેની સાથે પ્રજા જીવન આળસ, મોજશોખી, અને વિષયી બવાથી રોમ કે જ્યાં પ્રજા લડાયક પ્રજા તરીકે ગણાતી હતી, તેના લોકો સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે બાગલા બન્યા. જે કામ આપણે બંને કરવું જોઈએ, તે કામ કરવા માટે જ્યારે આપણે ખીજા પર આધાર રાખીએ છીએ, ત્યારે આપણામાં આત્મવિશ્વાસ ઓછો થતો જાય છે, અને આપણી શક્તિઓ પરનો આપણો કાણુ પણ ધટતો જાય છે.

મનુષ્યની મહત્તાનું લક્ષણ આત્મવિશ્વાસ છે. તે બધી પાતળતાં

તેવો ન પણ બની શકે, પણ જે બાબતમાં તેને મફત મેળવવાનું હોય તે બાબતમાં તો તેણે અવશ્ય આત્મશ્રદ્ધાવાન થવું જોઈએ, અબી-માનને લીધે પોતાનામાં જ સર્વસ્વ જોવાની વૃત્તિ તે આત્મશ્રદ્ધા નથી એ તો એકલા ઉભા રહેવાની શક્તિ છે, લતા રૂપ થવાને બદલે એકના વૃક્ષરૂપ થાશે. બીજાને આશ્રય રૂપ થાશે, પણ આધારની આશ્રિ રાખતા ના, બીજા પર આધાર રાખતા ના, ખરી આત્મશ્રદ્ધા ખીજા વવાને જીંદગી એ યુદ્ધ છે, અને તે યુદ્ધ તમારે જાતે લડવાનું છે. તમારે જાતે તે યુદ્ધમાં એક વીરનો પાઠ ભજવવાનો છે. તમે તે યુદ્ધમાં તમારે વારસે બીજા મોકલી શકો નહિ. પૈસા આપીને લગ્ન-છમાં નહિ જવાનો પાસ મેળવી શકો નહિ. તેમજ રીટાયર્ડ થયેલા સીપાઇઓના લીસ્ટ પર તમારું નામ મૂકી શકાય નહિ.

લગ્નમાંથી નાશી જવું એવું નામ મરણ છે, ફિનિયાને પોતાની ચિંતાઓ, દુઃખો, આનંદની દરકાર હોય છે, અને તમારી ઓછીજ સંભાળ લે છે, વિજય માટે એકજ ચારી છે અને તે આત્મશ્રદ્ધા છે.

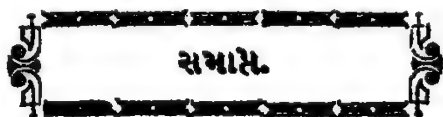
જો તમારે ચાત કરતાં શીખવું હોય તો તમે એવા પ્રસંગમાં મુકાવ કે જ્યાં તમને જોડવાની દરજ પડે. જો તમારે તમારી ગમગીની પર ફોટો મેળવવી હોય તો તમારી આસપાસના આનંદી મનુષ્યોની વચમાં ભળતાં શીખો. આ કામ કઠણ લાગે છતાં કરવાની ટેવ પાડો, જો તમે કાંઈનામાં કાંઈ શક્તિ જુઓ, અને તે શક્તિ તમારામાં હોય તો સાફ, એ ઇચ્છતા હોય તો તેની તે શક્તિની અદેખાઈ કરતાં ના, અને તેનું બળ તે તમારું બને, એવું ઇચ્છતામાં તમારી શક્તિનો મિથ્યા વ્યય કરતાં ના. તમારી પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ રાખો. તે શક્તિની કિંમત આપો. અને તમારામાં પણ તેવી શક્તિ આવશે. દરેક મનુષ્યે પોતાની જાતને એક મુઠ્ઠી

૩૫ ગણુવી જોઈએ, જો તે મુડીનો સદુપયોગ કરવામાં આવે તો મુઠ્ઠી ફેરવી વધે, તેના ખ્યાલ પણ આરી શકે નહિ. તેણે પોતાની જાતને એક ખાણુ ૩૫ ગણુવી જોઈએ, તે ખાણુમાં ઉંડા ઉતરવાથી અને તેમાં રહેલો છુપી વસ્તુઓ બહાર લાવવાથી તેનું મહત્વ સમજી શકાય.

પોતાના કરતાં વધારે ઉત્તમ થવાનો પ્રયત્ન કરવાથી મનુષ્ય આ આત્મશ્રદ્ધાને ખીણી શકે, આપણે બીજાઓ કરતાં ચઢીઆતા થવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. જો આપણે આપણી જાત કરતાં ચઢીઆતા થવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો આપણે પ્રગતિની દિશામાં જ ચાલીએ છીએ, અને સધળા અંગોમાં આપણી ઉન્નતિ સાનુકૂળ થયાં કરે છે. કેમ્બ્રીઆ રેલ્લ વર્કસના એક વખતના પ્રેસીડન્ટ મી. કેનીઅન મોરેલે ૭૦૦૦ માણસો કામે લગાડી રેલ્વેમુકક ખાંધી હતી જે આખી દુનિયામાં તેના સંગીતપણા વારતે પ્રસિદ્ધ છે. તેના વિનયનું ચરહરય તેને પુછવામાં આવ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે " અમારી પાસે કાંઈ જાદુ નથી. અમે અમારી ગયા વખતની રેલવેના પાટા કરતા ચઢીઆતા પાટા જનાવવાને પ્રયત્ન કરીએ છીએ. હરીફાઈમાં લાભ છે, તેમ તેમાં ભય પણ સમાયેલો છે. વસ્તુની ખરી કીંમત અમારી જાણ છે, અને બહારના દેખાવને વિશેષ મહત્વ આપવામાં આવે છે; સત્ય કરતાં સત્યના ઢોંગને મોટા ગણુવામાં આવે છે. પણ ખરી હરીફાઈ પોતાની સાથે છે. પોને ગયે વર્ષે જોવો હતો, તેના કરતાં વધારે મહાન થવાને તે પ્રયત્ન કરે છે. આનું નામજ અંદરનો ખરો વિકાસ છે. આત્મશ્રદ્ધાથી આ વિકાસ થાય છે, અને આ વિકાસ આત્મશ્રદ્ધાને વધારે છે. પોતાના વિકાસના સંબંધમાં પણ જો મનુષ્ય આ મુત્રને સીકરે તો તેના વિકાસ ધણી ત્વરાથી

થમા વિના રહે નહિ તે પોતાનું ભવિષ્ય ધારે તેવું ઉજ્જવળ જનાવી શકે. દુરથી દેખાતા ભય કે દુઃખ જોઈ તેણે નિરાશ થઈ ગેરેલી જવું જાણ્યો નહિ તે યનીયનના પથરના સિંહ સમાન કેવળ નિર્દોષ હોય; પણ તેની પાસે જવાથી તેવી ખાત્રી થઈ શકે.

જે મનુષ્યમાં આત્મશ્રદ્ધા છે, તે ખીજા મનુષ્યની મહત્તાની છાયામાં પડી રહેતો નથી. તે પોતે વિચારે છે. પોતાના પર આધાર રાખે છે, અને જાતે વર્તે છે. આ પ્રમાણે પોતાની જાત પરજ વિ-
શ્વાસ રાખવામાં રહેલીઓ પાસેથી મળતા પ્રકાશ, જીવન અને જગૃ-
તિનો અનાદર કરતો નથી, તેમજ ખરા મિત્રો પાસેથી મળતી અં-
તઃકરણની સલાહ અને ઉપદેશને જતાં કરતો નથી. પણ ખરી મૈત્રી
આ દુનિયામાં ભાગ્યે જોવામાં આવે છે. તેની કીમત કસોટીને વખતે
ચાય છે. તે તોફાની દરિયામાં જીવનનોકાનું કામ સારે છે. જ્યારે
આપત્તિનું તોફાન આવે, અને જ્યારે આપણા મિત્રો આપણને કાંઈક
ઉપયોગી થાય એમ લાગે, તે સમયે આપણે જેમને વિશે અભિમાન
ધરાવતા હતા, તેવા મિત્રો કાણાવાળી જીવનનોકા સમાન થઈ પડે
છે—નોકામાં નીવડે છે. આવી પળોમાં આત્મજળ તેટલુંજ જળ કામ
લાગે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં તે પોતાના પર વિશેષ આધાર
રાખે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે વિશેષ શક્તિવાળો બને છે, અને તેટલા
પ્રમાણમાં ખીજાઓને તેમના આપત્તિના પ્રસંગે તે વિશેષ મદદ કરવા
સમર્થ થાય છે. તેવું જીવન જ ખીજાઓને મદદમાર, અને જળપ્રદ
થાય છે, અને તે પોતે આત્મશ્રદ્ધાની મહત્તાનો જવશંત દર્શાવે બને છે.

સમાપ્ત.

(૧૭૭)

દેવે કેમીકલ વર્કસ અને દેવે આયુર્વેદિક

ફાર્મસી

ની રાષ્ટ્રીય પેટન્ટ—દેશી દવાઓ

અમારી પેટન્ટ દવાઓ આજકાલ કરતાં દસ બાર વર્ષથી લોકોના અનુભવમાં આવેલી છે, આ દવાઓ આયુર્વેદમાંથી રોધન કરી અમે ખાસ અનુભવ લઈ બનાવેલી છે. અને જેને લાગે માથુ-સાથે વાપરી અન્નભાવી ખાત્રી કરી છે.

વેલ્ડા અને ડોક્ટરો અમારી પેટન્ટ દવાઓ વાપરે છે. વેપારીઓ જ્યારે મંગાની વેચે છે એ જ અમારી દવાઓની શ્રેષ્ઠતા છે.

લીંબર સાંદ્યુશન—બરોળ, લીંબરનાબાધી, પાંકુ, કમળો, લોહીની શીમક મટાડે છે. તાવ અને જીર્ણીકર મટાડી લોહી સુધારી શક્તી આપે છે. ૪ ઓંસની બા. ની કો. રૂ. ૧)

સારસા પરીલા—દેશી વનસ્પતીના મુખ્યીયામાંથી બનાવેલું આ સારસાપરોલા વીધાયતી સારસાપરેલા કરતાં હળવર દરજ્જે ગુણમાં ચઢે છે, ગરમી મટાડી લોહી સુધારે છે. ખસ, કુખસ, ચામડીના વાકારો, ચળ; ચાંદો; વીરકાટક મટે છે. લોહી સુધારી શક્તી આપે છે. ૪ ઓંસ બાટલીની કો. રૂ. ૧)

કફ સીરપ—આ કફ સીરપ દીવસમાં ૩ વખત પાણી સાથે ગોળક મમથી પીતાથી કફ, ઉવરસ, છતીનો દુઃખાવો મટે છે. નળ-જાઇ મટાડે છે, ૪ ઓંસ બાટલીની કો. રૂ. ૧)

ટોનીક સીરપ—નળજાઇ મટાડી શક્તિ આપે છે, શરીરનો દુઃખાવો; ઘાતુની નળજાઇ અને અશક્તિ મટાડે છે. બા. ૧ રૂ. ૧)

દેવે કેમીકલ વર્કસ અને દેવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી-અમદાવાદ

(૧૭૮)

શ્રીમ લગ્નાદી, ખાણ પચાવી, હસ્ત સાફ લાવનાર

આનંદવટી

આ દવાથી—કકડીને શુષ્ક લાગે છે, ખાધેલું હઝમ થઈ જાય છે અને નિયમસર હસ્ત સાફ લાવે છે. પેટના મઝામઝને મટાડે છે, ખાવા ઉપર રૂચી થાય છે, અજીરણ મટાડે છે, ખરાબ જોડાણ આવતા નથી અને મ્હોને સ્વાસ્થ્ય બનાવે છે, દરેક માણસે એક રૂપી હમેશાં પાસે રાખવી જોઈએ. કાં ૩. ૧]

ધાતુગત દોષો મટાડી જીવનશક્તિ બક્ષો મગજને પુષ્ટ કરનાર

જીવન અથવા અવન પ્રારાવલેહ.

એ ખરેખર જીવનજ છે. આ જીવનનો આલું ઉપયોગ કરવાથી દીર્ઘ જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. મગજ પુષ્ટ થઈ શુદ્ધ અને યાદશક્તિ વધે છે, ધાતુગત દોષો મટાડી શરીર પુષ્ટ બનાવે છે. તેમાં પચ્ચી વસ્તુઓ વનસ્પતિની અને નુકસાન ન કરનાર છે. ખાવામાં સ્વાસ્થ્ય ફેબ્રલિટાર અને આરોગ્યને જાળુને માટે ફાયદો બજનાર છે. નળ બાઇ, પાંડુ ખાંસી, ક્ષય, સંમહણી, મરડો, અસ્થિપીડ તથા ધાતુ-વિકારનાં દરદોમાં તેનો ગ્રુથ અતુલસિદ્ધ છે તેની ૧ રતલના ૫ બાના કીમત રૂ. ૨-૦-૦ રાખી છે. ત્રણની કીમત રૂ. ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ, વિદ્યાર્થીઓ, મગજનું કામ કરનારા માસ્તરો, વકીલો વિગેરે માનસિક મહેનત કરનારને તો તે અતુલુલ્ય છે. આ દવા દ્રાક્ષાસવ સાથે પીવાથી સારો ફાયદો કરે છે.

દવે કેમીકલ વર્કસ અને દવે આયુર્વેદિક ફાર્માસી

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

ઉપરની તમામ દવાઓ દવે ફાર્માસીમાંથી મળશે.

(૧૭૮)

હીરટીરીઆહર પીલ્સ

ક્રીઓને જુવાન વયમાં આ રોગ લાગુ પડે છે. પછાડ આવે એ લાન થઇ મોડે શીલુ આવે, હાથ પગ ધસે, કેટલીક ક્રીઓ ધુલે ને લવારી કરે છે, કેટલાકાં જીતના વહેમમાં જુવા આખડીમાં પેસા ખચે છે. આ દવાથી ગમે તેવો જીવો હીરટીરીઆ વર્ષ, મુર્ખ, અને રોગરૂં મટે છે. ધણી ક્રીઓના રોગો મટી ગયા છે, એક વાર વાપરવા ખાસ લલામજી છે. કોં ૩. ૨-૦-૦ અનુપાનની કોં ૩. ૨ મળી ૩. ૪-૦-૦ સુંધવાની ડબ્બી ૩. ૧ ની મફત મળશે.

હરસનાશક ગુટિકા

આ દવાથી ગમે તેટલી લાંબી મુદતના હરસ હશે, લોહી પડતું હશે કે સૂકા હશે એને કાઢ પશુ ઉપાયે મટતા નહિ હોય. ધણી દવાઓ કરી કંટાળ્યા હશે, જોપરેશન કરાવી ચાક્યા હશે તોપશુ આ દવાથી તમને હરસ મટશે, ફૂઝતા હરસ હશે અને લોહી પડતું હશે તે તો એક જ દિવસમાં મટી જશે. આ દવા હરસ ઉપર એટલી ગુણકારી જણાઇ છે કે તેનાથી હજારો માણસોએ પોતાનું હરસનું દરદ નાબુદ કર્યું છે. આ સંબંધી સેંકડો સર્ટીફિકેટ મળ્યાં છે. કોં, ૩. ૩-૦-૦ અનુપાનના ડબ્બાની કોં ૩. ૨) આ દવા અનુપાનના ડબ્બા સાથે ખાવાથી એકદમ વધુ ફાયદો કરે છે.

ઉપદંશ અને ગરમીની ગોળી—૧ થી ૪ ગોળી મદ સાથે દીવસમાં ત્રણ વખત લેવાથી ગરમી, ઉપદંશ, પેશાબે લાલ બનવી મટે છે, ૪૦ ગોળીની કોં, ૩. ૧)

દેવે કેમીકલ વર્કસ અને દેવે આયુર્વેદિક ફાર્માસી અમદાવાદ

ગમે તેટલા વૈભવો અથવા ધનદોલત હોવા છતાં પણ બે શરીરમાં શકિત નહિ હોય તો તે સર્વ સુખ નકામું છે.

શકિત વર્ધક—દાનાક પીલ્લસ

આ દવાથી શરીરમાં શકિત આવે છે. ફાટ, ચુસ, કળતર, અશકિત, હાંફ ચઢવો, કમર દખલી મટે છે. મગજે ઠંડક આવે છે અને શરીરમાં નવી શકિત હિતપન્ન કરે છે, ધાતુગત દોષો મટાડી, ખરૂં પુરુષત્વ બક્ષે છે. પેશાબ, કે રાત્રીને કોઈ પણ રસ્તેથી ધાતુનું જવું બંધ કરી ધાતુને ઘટ્ટ કરી વધારે છે. લોહી સુધારે છે. અને સંસારના ખરા આનંદનો સ્વાદ અખાડે છે તમામ વૈભવ હોય છતાં પણ બે શરીર નખતું હોય વીર્યની ક્ષીણતા હોય, અને ધાતુનું કમજોરપણું હોય તો તે સર્વ વૈભવો નકામા છે. આજકાલ ખરાબ કુટુંબોનું ધ્વજચક્રનું ન પાલન કરવાથી, અને બાળકજનથી ઘણા યુવાનપુરુષો નરસેજ અને વીર્ય વાહન ઘટ્ટ ગયેલા હોય છે. તેવા મનુષ્યોએ ફરી નવેસરથી યુવાવસ્થાના ખરા આનંદનો ઉપભોગ કરવો હોય તો અમારી આ દવા એક વાર વાપરી જોવી, ઘણા માણસોએ તેનો લાભ મેળવી નવી જુવાની, નવું બળ અને નવા હિતમાહને મેળવ્યો છે. કી, રૂ ૧; ત્રણની કી રૂ. ૨-૧૦-૦ આ દવા જીવન સાથે વાપરવાથી વધુ મુક્ત કરે છે.

પ્રમેહ નીવારણ પીલ્લસ

આજકાલ સેંકડો માણસોને પ્રમેહને રોગ લાગ્યું પડેલો જણાય છે. કાઢને પ્રમેહ થયેલા હોય છે, તો કાઢને મધુપ્રમેહ પેસામે અમન બળે છે; ધાતુ જાય છે; કાઢને મીઠો કે સાકરીયો મધુપ્રમેહ થયેલો હોય છે. નાના કે મોટા સર્વ કાઢ તેનાથી રીવાત્ત

ઉપરની તમામ દવાઓ દેવે ફાર્મસીમાંથી મળશે.

(૧૮૧)

હોય છે જો તમને પ્રમેહ કોમ્પેન પ્રકારનો પરમીયો; કે મધુપ્રમેહ
મથો હોય તો આજેજ પત્ર લખી અમારો પ્રમેહ પીદ. મંગારો.
તેનાથી હળવે માણસોને પ્રમેહનો રોગ મટ્યો છે, તમને પણ
મટશે જ, પ્રમેહને માટે આ દવા તર અસર કરનાર અને અમરકારી
છે. ડી. ૧ ની કો ૩. ૨-૦-૦ અનુપાનતા ડી. ૧ ની કો ૩. ૨
દવા એક માથ ચાકશે. તેથી જરૂર આરામ થશે હળવે મટી શકે
મળ્યા છે. પ્રમેહ માટે આ દવા ખાત્રીવાળી અનુભવ મિલ્લ છે.
વ્યાધિ હળવે પણ આપધ એક, માત્ર ખીરસામાં જ દવાખાનું.

અમૃતજીવન (૧૯૨૬)

આ દવા શરીરમાં ચતા અંદરના અને બહારના ગોળોને માટે
રામખાણ ઉપાય છે. તેનાથી, અજીર્ણ; અતિસાર દિરડીરીઆ,
ઉધરસ; ખરમી, ઉલટી વા, કમળો, કોનો દુઃખાવો બંધાશે,
નખગાધ, કોલેરા, કૃમીવા, ખસ, ગુમડાં, ગે. જો અહવો, ચુંક તાવ;
કમ; દાંતનો દુઃખાવો; ઉંદરને હડકાયા કુતગનું ઝેર; કંકમાગ;
દાંતકું; વગેરે લગભગ તમામ દરદો જુદા જુદા અનુપાનથી મટે છે
અને તેથી તેનો હાથ દરેક માણસ લાભ લે છે, કી. ૩. ૧

બાળકોને લાજવામાં હોંશિયાર, ચાતુર, અને બુદ્ધિમાન કરવાં હોય તો

મેમોરાઇન (૧૯૨૬)

નાના બાળકોને નાનપણથી જ આ દવાનું સેવન દરબ્યાથી
તેમની બુદ્ધિ અને યાદશક્તિ વધે છે. કોઇ પણ અધરા વિષયો
સ્હેજથી શીખી શકે છે. તેમનું મગજ ઠંડુ રહે છે. ચાતુરતાથી
ખાલે છે; અભિવ્યક્તિ અધરા વિષયમાં મન પરાવી શકે છે. અધરા
વિષયો સહેજવારમાં વધે જોખણપટ્ટીએ યાદ રહી જશે. કી. ૩. ૨

દેવે કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસના દવાઓ

(૧૮૨)

કેટલીક વધુ શાસ્ત્રીય દવાઓ.

વૃદ્ધગંધાર ચુર્ણ-આ ચુર્ણ ૦૧ થી ૦૧૧ તોલો દીવસમાં ૩ વખત હાસ સાથે લેવાથી ઝાઝા બંધ થાય છે, પાચનશક્તિ વધારે છે, (શા. સં.) પાણીરના ૦-૮-૦

પાચન મંદાશ્મિ ટીકડી-૨ થી ૩ ટીકડી દીવસમાં બે ત્રણ વખત લેવાથી ખાધુ પચી જાય છે, જૂખ લગાડે છે, મંદાશ્મિ મટાડે છે, ૧૦૦ ટીકડીનો રૂ. ૧]

મેદવાયુનો ગોળીઓ-૨ થી ૪ ગોળી મધ સાથે દીવસમાં ત્રણ વખત લેવાથી મેદવાયુ મટે છે, સ્થિર પાતળું થઈ શક્તિ વધે છે, હાડકાં મટે છે, ચરબી ઓછી થાય છે, ૪૦ ગોળીની કી. રૂ. ૧

પુનર્નવાદી મંદુર-સોળ, શીઠાશ, પાંડુરોગ, કમળો બરોળ મટી લોહી સુધારે છે. તો. ૧ ની કી. રૂ. ૨)

અગસ્થસ્થ હરીતકી અવલેહ-(હરડેનો શાસ્ત્રીય મુર-ઓ.) ગુણ હરીતકી અવલેહ પ્રમાણે-જેમાં આખી હરડે હોય છે. ઉંદરસ, દમ, હરસ, ક્ષય, દમ મટાડે છે સવારે ૧ તો. હરડે ચાટણુ અને દુધ સાથે લેવું. રતલની કી. રૂ. ૩) દેવે કાર્મસી-અમદાવાદ.

દમરોગ નીવારણુ ગુટીકા

આ દવાથી ધણા માણસોના બુના દમના રોગો મટ્યા છે; તેનો ઉપયોગ કરવાથી શ્વાસ નિયમસર ચાલે છે. ફેફસાંને તંદુરસ્ત બનાવે છે. અને શ્વાસ કે ઉદરસ ચઢતી બંધ થાય છે. દમ મટે છે. ખવાય છે. દરત ખુલાસે થાય છે ને ખાધુ પચે છે, તેની કી. રૂ. ૩] અક્ષ-પાનની કીમત રૂ. ૨)

હૃદયની તમામ દવાઓ દેવે કાર્મસીમાંથી મળશે.

(૧૮૩)

પેનહરબામ

આ બામ ચોપડવાથી—માથાનો ફાંખો; વા; ચરકા; કળતર
હરતર મટે છે. સપિવા ઉપર ગુણકારી છે કી. ૦—૮—૦

ધન્દ્યુએન્ઝા મીક્ચર

મમે તેવા તાવ ને ધન્દ્યુએન્ઝાથી મરતા હળરો માણસ
જન્મ છે ૨૪ કલાકમાં ધન્દ્યુએન્ઝાનો તાવ મટાડે છે ૩. ૧)

બાલનારાક પાવડર

આ પાવડર પાણી સાથે મેળવી વાળ ઉપર લગાવવાથી તરવ
વાળ ખરી પડે છે લાલ કે બળતરા બળતી નથી, વાળ બધી લાંબી
મુક્ત મુધી ઉગતા નથી ચામડી નરમ ને સુવાળી રહે છે કી. ૦—૮

હાઝયાનો મલમ

દેવતાથી હાઝલા બામ ઉપર લગાવવાથી મટે છે કી. ૩ ૦||

ઉન્માદહર ગુટીકા

આ દવાથી ગાંડપણ વધ અને ચક્રા મટે છે. કી. ૩. ૨)
ખસની દવા—મમે તેવી ખસ ફેલા અને લુખસ મટે છે. ૩. ૦||
વધરાવળ ગુટીકા

આ દવા ખાવાથી વધરાવળ સારજુગાંઠ ધણા માણસોને મદદ
છે, કી. ૩. ૨) મલમની કી. ૩. ૦||

લુલાખની ગાળી

આ ગાળાઓથી ગળામાં લાલ કે ગરબરી બળતી નથી, વીણા-
મુંદા થતા નથી અને મળ સાફ થાય છે. કી. ૧ ની કી. ૩. ૦||

ખરજવાનો મલમ

મમે તેવું સુકું કે લીલું ખરજવું મમે તેટલું જુવું હશે તોપણ
હવે કેમીકલ વર્કસ અને હવે આયુર્વેદિક ફાર્માસી અમદાવાદ

(૧૮૪)

તે તથા હાડગંબીર આ દવાથી મટે છે, ખરજવાની દવા કરી કરીને આકેલા હોય તેમને અજમાયાં લગામણુ છે. ૩મી ૧ની કો. ૩, ૦૯

ઢાલેરા પીલસ

ગમે તેમ ઢાલેરા, ઝાંડો, ઉચ્છરી અને ગેટલા ચઢતા હોય, માતાનું થયુ હોય તને આ દવા તુરતજ મટાડ છે. કો. ૩. ૧

દંત મંજન

દાંત દુખતા હોય, હાલતા હે. ૫, દાંતમા સણકા નાંખતા હોય અગાળુ પુસ્યું હે. ૫ અને દાંત વહેલા પડી જતા હોય તો આ દંત મંજન, દાંતયુ કરી વખતે દાંત ધસવાયો દાંતમા તમામ દરેકો સણકા અને અગાળાં મટાડી દાંતને મજબુત કરે છે ૧ ૦૯

જ્વરહર પીલસ—તાવની ગોળીઓ

ગમે તેવો ન ઉારવો તાવ; ગાજીયો; એકતરીયો ચોષીઓ, ટાઢીઓ જીજ્જ્વર, ત્રિપમજ્વર, મેલેરાઆ; ટાપ્પેપેપ, ધન્દ્યુમેન્ડા વીજેરે ગમે તેવો તાવ માત્ર ૨૪ કલાકમાં જ મટાડે છે, ઢાઈપણુ તાવ માટે અતિ ઉમદા દવા છે. કો. ૩. ૧)

વિસ્ફોટક નીવારણ પીલસ

વીસ્ફોટક, મસા ને ચાંદી ઉપર ઘસીજ ાણુ દાયક છે. શરીરે ગરમી ફૂટી નીકળતી ચાંદી પડતી, હાથે પગે કે શરીરે ચકામાં પડી જવાં, ત્રિજેરે તમામ પ્રકારની ગરમી આ દવાથી તુરતજ મટે છે. હજારો વિસ્ફોટકના રોગીઓ આ દવાથી સારા થઈ ગયા છે. આ દવાથી તમારો ગરમોનો વેગ મટશે. ને લોહી સુતરશે લોહી સુતરશે શરીરમા શકત અવશે. ૩મી ૧ ની કો. ૩ ૨ અનુપનનો કો. ૩ ૨

ઉપરનો તમામ દવાઓ દ્વે ફાર્માસીમાંથી મળશે.

આંખળાનું તેલ આ આંખળાનું તેલ સુવાસીક વાળના મુળને મજબુત કરી વાળ વધારે છે. મગજે હંડક આપે છે તલના તલમાં દેશી વસાણાને આંખળાં મેળવી બનાવ્યું છે. રાજશી કો ૩. ૧-૮-૦

હિસરજન હિર ઓછા—આ તેલ અતર જેટલું સુવાસીક વાળ વધારનાર અને હંડક આપનાર છે. આ, ૧ ની કો ૩. ૧-૦-૦

આહી તેલ—આ તેલ માથામાં નાંખવાથી મગજે હંડક આપે છે. મગજની શક્તિ વધારે છે વાળ સુવાળા થાય છે. આંખે હંડક આપી આંખનું તેજ વધારે છે બુદ્ધિ વધારે છે. પાંદરની કો ૩ ૧-૪

સાચા મોતીનો સુરમો—નાખ: ૨-ગુણ ઉપર પ્રમાણે તે. ૧ ની કો ૩ ૧)

ક્ષયહર પીલસ

આજકાલ ધણા મા સોન ક્ષયના રોગો થાય પડ્યા પડ્યા જે તરત જ દવા ચાલુ કરવામાં આવતી નથી, તો પાશ્વર્થો અસાધ્ય થઈ જતાં દરદી મરણને શરણ થાય છે, માટે આ દરદ લાગુ પડતાં જ અમારી દવાના ઉપયોગ કરવા ભલામણ છે તેનાથી ક્ષય મટે છે. સુખી ઉદસ ને જીર્ણ તાર મટે છે અને કંકડીને ભુખ લાગે છે, શરીર જગતું બંધ પડે છે. અને શક્તિ આત છે. ધણા દરદીઓ આ દવાથી બચી ગયા છે. તેની ૧ ડીલી કો ૩ ૦. અનુપાનનો ડોઝ ૩ ૨

રાજવંશી યાકુતી

ધાતુમત તમામ રોગો મટાડી બહુ પુરુષાતન અને શક્તિ આપી ધાતુના વધારો કરી, નસોની શીથતા મટાડી મનોજ કરવામાં આ દવા સર્વોત્તમ છે. નવુલકપણાન પ્રથમ મનુષ્યોને બાલિયોદ સમાન છે. ધણાએ અજવાલ કરી છે. ૩ની ૧ ની કો. ૩ ૫

(૧૮૬)

નપુષકત્વારી લેખ.

આ લેખ લગાવવાથી નસો સતેજ થાય છે અને ધાતુની નબળાઈ મટી ખરી જીવાની પ્રાપ્ત થાય છે કીં ૩૫ ૧ ની ૩. ૩)

અરોળની ગોળીઓ.

આ દવાથી અરોળ, પાંડુરોગ, શરીર પીળું પડી જઈ ઘોળા પુષ્ટી જેવું થવું, કમળો, કમળી; કલેજમાં થયેલો લોહીનો જમાવ, મંદામિત કલેજના બીજા રોગો તથા હાથ પગને પેટના સોજા મટે કીં. ૩. ૧)

બાધીર્થ તેલ.

કાનમાં ચતા તમામ દરદો, કાન પાકવો, સણકા નાંખવા, ગણુ-ગણુટ થવો અને બેરોપણું આ તેલનાં બમે ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી, મટી જાય છે. કીં ૩. ૧)

બાલામૃત.

બાળકોના તમામ રોગ મટાટી શરીર પુષ્ટ કરે છે. રોજ બમે ટીપાં દવા દીવસમાં બે વાર પાવો ૩. ૦૩૩

સોવેરિન.

આ દવામાં સુવર્ણ, સાચાં મોતી, કરતુરી, અંબર ચંદ્રોદય, જેવી કીંમતી વસ્તુઓ પડે છે આ દવાના ઉપયોગથી બમે તેવા શક્તિહીન અને ધાતુહીન થયેલા માણસોને નવી જીવાની અને શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ મજા અને ધાતુનો પુષ્કળ વધારો થાય છે. વળી પેશાબ કે સ્વપ્ને જતી ધાતુ બંધ થાય છે, સિંધિલ થયેલી ઘાંટાઓ બળવાન અને સજ્જ થાય છે, પ્રમેહ મટે છે; હરસ; સંત્રહણી; ક્ષય; જીર્ણ-જ્વર પણ મટે છે. શરીર નિરોગી અને બળવાન થઈ લીધેલ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. કીં ૩. ૧૫-૦-૦

(૧૮૭)

અશ્રીણુનારાક શુદ્ધી

અશ્રીણુઓને આ દવા એક માસ ખાવાથી અશ્રીણુ ઊડાવે છે. ફરી દવા કે અશ્રીણુ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી; અશ્રીણુમાં પૈસા જરૂરનાદ કરી શરીરને નુકસાન કરવા ઇચ્છતા મનુષ્યોએ જરૂર આ દવા વાપરી અશ્રીણુ ઊડાવો ભલામણ છે, ડબ્બી ૧ ની કી ૩. ૨.

જયગુટિકા

આ દવાથી જે સ્ત્રીઓને ઝડપુઆવ-અટકાવ ન આવતો હોય તેને અટકાવ આવે છે; અનિયમીત અટકાવ આવતો હોય; અને તે વખતે દુઃખ પેદામાં થતું હોય તેને મટાડી નિયમસર અટકાવ લાવે છે, અને પીડા મટાડે છે. કી ૩ ૧ ત્રણની રૂ. ૨ા=

દીલરંજન હેર એકલ

આ તેલ અત્યંત પુશ્યોદાર હોવાથી માથામાં નાખવાથી તેની શુભધ એ ત્રણ દિવસ સુધી જતી નથી, વાળ ચીકણા થતા નથી. કી. ૩, ૧

વંધ્યા પીલ્સ

વંધ્યા સ્ત્રીને-જે સ્ત્રીને પ્રજા થતી ન હોય, એકવાર પ્રજા થઈ પછી પ્રજા જીવતી ન હોય તેવી વંધ્યા સ્ત્રીને આ દવાનું સેવન કરવાથી ગર્ભાશય સુધરી ગર્ભ ધારણ થાય છે, અને પ્રજા થાય છે, તે દીર્ઘાયુ થાય છે, ડબ્બીની કી. ૩. ૪ અનુપાનની કી. ૩ ૨.

નેત્રકુલહર પીલ્સ

આંખમાં પડેલું ડુલ; આંખ; હારી; પડળ; પરવાળાં રતાધિળા-ચણું અને મોતીઓ પડેલાં હોય, તે તે વગર વાઢકાપે આ જોળીએ આંખવાથી મટે છે. આંખના ટાઈ પચુ રોગ; ખીલ પડવા; આંખ દુઃખવી; પાંપણો ગળી જવી; વિગેરે બાધિઓ દવાથી મટે છે. કી. ૩ ૧

(૧૮૮)

હેરગ્રો ઓઘલ

આ તેજ તલના તેજમાં દેશી વનસ્પતીની દવાઓ નાખી જના-
વેલું છે; અન્યત્ર સુગંધીદાર હોવા છતાં તે ક્રમાવચારી વાગ ખરી
પડના નથી વાગ કાળા થાય છે, વાગ ન ઉગતા હોય તે ઉમાડી
લાંબા વધારી સુંવાળા નરમને કાળા ભપર જેવા બનાવે છે કી.૩ ૧

સર્વ વ્યાધિહર ગુટિકા

બુદ્ધ બુદ્ધ અનુપાનથી આ દવાનો ઉપયોગ કરવાથી અનેક
દરદેનો સમુદ્ધ મટે છે, શક્તિ ને બળ આપે છે તેનાથી તમામ પ્રકા-
રના તાવ, ઝાડે; હરસ; સાન્નિપાત ખાંશી; દમ; પાંકુ, કમળો; ચુંક;
ગોળો; કંઠમાળ, ઉપદંશ; પ્રમેહ; કાઠ; રતવા; ધાતુમૂય સંધિવા વગેરે
અનેક દરદો મટે છે કી. ૩. ૩-૦-૦

આઠડોરસ

દુઃખવા આવેલી આંખોને આ દવા એકજ દિવસમાં મટાડે
છે કી. ૩. ૧

ઝાડા ને મરડાનો ગોળી

ઝાડા ને મરડો આ ગોળી મોડી મટે છે; ગમે તો ઝોડી કે
પર; ઝાડે પડતું હશે કે પાતળા ઝાડા થતા હશે તોપણ આ દવાથી
મટે છે ૩ બા

સીરપ ઓફ વસાકા

અરકુશીનું સરખત-આ સરખત સ્વાદિરુદ્ધ અને ગુણકારી છે
આ સરખત પીવાથી, ક્ષય, દમ, ઉધરસ, રક્તપિત્ત, ખાંસી,
સસણી, વરાધ, જીર્ણવર, ખાતોવી મટે છે. ક્ષયને મટાડવામાં અર-
કુશીને આપણાં દેશી ઘાસોએ વખાણી છે તો આ દવાથી ઉધરસ,

(૧૮૯)

મમે તેવી ઉધરસ છાતીનો દુઃખાવો, કફ, ફેફસાનો બાધિ મટે એમ નવાઈ શી ? કી' રૂ. ૧૥ ડોક્ટરો અને વૈદો ધણું વાપરે છે.

સારપ એક બ્રાહ્મી

બ્રાહ્મીનું સરખા—ગા. પશુ અને ઉ-માદને મટાડનાર ઉત્તમ ઔષધ, મગજની અરિચતા, હારટીરીઆ, વાઇ. ફેફસે. ગાડાપણું, મગજનું ચરકી જવું, ચાદદારત ધટી જવી, ઉંધ ન આવવી વિગેરે દરદોમાં આ સારપ નામખાણ કામ કરે છે, કી' રૂ. ૧૥

ઉદ્વેગ નિવારણ પીલસ

આ દવાથી ઉદરસ એકજ દી-સમાં મટે છે તેથી ખાંસી, ઉદરસ કફ પડતો હોય, ઘણી દવા કરવાથી ન મટતું હોય તો જરૂર અમારી દવા વાપરી ખાત્રી કરો. કી' રૂ. ૧]

ઘાતેલ—વાગવાથી કે પડી જવાથી મમે તેવો ધા પડ્યો હોય લોહી બંધ ન થતું હોય અને અત્યંત વેદના થતી હોય તો આ તેલનો પાટો બાંધવાય. લોહી બંધ થઈ જલદી ભોંય આવી જાય છે. કી. ૦—૮—૦

એગ્યુમિક્ટર્યર

તાવને માટે અકસીર દલાજ મમે તેવો તાવ એકજ દીવસમાં અટકે છે. તેથી દાઢીઓ, ચોશીઓ રોગનો કે એકાંતરીઓ તાવ અને જીર્ણજ્વર મટે છે કાંડત આવે છે. બાટલી ૧ ની કી' ૦—૧૨ જરૂર અમારી દવા વાપરી ખાત્રી કરો. કી' રૂ. ૧)

ઘાતેલ—વાગવાથી કે પડી જવાથી મમે તેવો ધા પડ્યો હોય લોહી બંધ ન થતું હોય અને અત્યંત વેદના થતી હોય તો આ તેલનો પાટો બાંધવાય. લોહી બંધ થઈ જલદી ભોંય આવી જાય છે. કી' ૦—૮

(૧૯૦)

સાંધ્ય તેલ

આ તેલ બળીઆનાં ચાકાં ઉપર લગાવવાથી ચાકાં જતાં રહે છે ને ચામડી સાફ થઇ શુંદરતા વધે છે ર. ૨

સાચા મોતીનો સુરમો નં. ૨

આંખનું તેજ વધારી આંખોના દરદો મટાડી આંખોમાં ઠંડક આપે છે તોલા ૧ ની કીં ર. ૧—૦

દીલપસંદ વોલર.

આ સુગંધીદાર વોલર મુખપર લગાવવાથી મોં ઉપરના ખીજ રોગીઆ વિગેરે મટાડે છે. અને મુખની કાળાશ મટાડી ખુબસુરત બાલાશ આપે છે; કીં, ર. ૦-૮-૦

વાતહર પીલસ.

ગમે તેવા વા, સંધિવા, પક્ષાપાત, હાથપગનું રહી જવું; સાંધાનું જઠકાઇ જવું; ફાટ, ચુસ, શ્લેષ્મ, ભોકાવી, કેહેડો રહી જવી, વિગેરે અનેક પ્રકારના વાના રોગો આ દવાથી મટી ગયા છે, જેને છ છ મહીના હીડાયા ચલાખ વગર ખાલે પટી રહેવું પડેલું તેવા દર દીઓ ઉઠી સાખ થઇ ગયા છે આ દવાના દરદીને આશીર્વાદ સમાન છે. ૩ખી ૧ ની કીં ર. ૨. અનુપાતની કીં ર. ૨ ચોપડવાની બા, રૂ. ૧

સંમ્રહણી પીલસ.

સંમ્રહણી અને ઝાડાના દંદીને માટે આ દવા રામખાણુ ઉપાય છે, ખાધું ન પચવું; વારંવાર ઝાડા થવા, કરીર સુકાઇ જવું; પાણી

દવે ઠંભીકલ વર્કસ અને દવે આયુર્વેદિક ફાર્માસી અમદાવાદ

(૧૯૧)

લાગવું, અને અનેક ઝાડ સંત્રાંધી દરદીને આ દવા મટાડે છે, તે-
નાથી અન ખવાસે, બૂખ લાગશે. પચીને દસ્ત સાફ થશે, શરીરમાં
ભોહી ને શક્તિ વધશે ને ઝાડ મટશે. ખાસ અજમાવી જોવા લાકા-
મણુ છે કીં ૩. ૨) અનુપાનના ડાઆની કીં. ૩. ૨ મળી ૩. ૪)

શરીરનું લોહી સુધારી ગરમીને મટાડનાર

અમૃતપાન

શરીરે ગરમી નીકળવી, ખસ, ફેલા, ગુમડાં, ચાંદાં પડ્યાં, મે
આવવું, લુખસ, શરીર કાળું પડી જવું, તપાસે વિગેરે ગરમીના
તમામ રોગ મટાડી લોહીને સુધારી નવું જીવન આપે છે, ઉપરાંત
વા, કફ, તાવ, પ્રમેહ, વા, સાંધા રહી જવા એ દરદી મટી જાય છે
ને શક્તિ આવે છે, ખાટલી ૧ ની કીં ૩, ૨) ત્રણની ૩. ૫)

પ્લેગકીલ્લર-આ દવાથી ધણી પ્લેગના દરદીને ફાયદા થાય છે
પ્લેગ થયો હોય તો તરત મટે છે, દવા પીનારને પ્લેગ થતો નથી.
કીંમત ૩. ૦-૮-૦

માથાનો પાવડર-ચપટી સુંવવાથી ગમે તેવું માથું ચઢ્યું હોય
છે તો તે આદાશીથી વીગેરે પચી મટી જાય છે. કીં. ૩. ૦-૮-૦

સુખશાંતિ લેપ-ગમે તેવું ગડગુમડ, અરનીંગળ થતું જુહાવ
ને રૂઝ ન આતી હોય તો આ મલમથી તરતજ મટી જઈ રૂઝ
જાય છે. ૩. ૦-૮-૦

દવે દેખીલ વડીલ અને દવે આરુવોલક દેખીસીના માલીક
બેઠાલાલ દેવશંકર દવે કૃત લોહાંત્રય પુરતોડા

વૈદકનાં પુરતોડા

ક્રીચરકર્સીહતા-પ્રથમ ભાગ મૂળરહિત ગુજરાતી ભાષાંતર ૩૫,

ધરનાવૈધ-દેશીવૈદકના ઉપયોગી માહત્તા કાં. ૩. ૦-૧૨-૦

દેશીવૈદ-વૈદકના ઉપયોગી ગ્રંથ કાં. ૩. ૧-૮-૦

વૈધ અને વૈદક-ભાગ ૧ દેવનારપતિભગવાનના પદો અનાવવાની રીત ૩. ૦૥૫

„ „ ભાગ ૨ જો-રસો ભગમો વિગેરે ઉપયોગી દવાઓ ૩. ૦૥૫

„ „ ભાગ ૩ જો-પાશ્વિમાત્ય દવાઓ કાં. ૩. ૦૥૫

ચોગરનાકર અને રસેન્દ્ર સાર સંગ્રહ એ બંને ગ્રંથો છપાય છે.

હુન્નર ઉદ્યોગ અને વેપાર સંબંધી

ધનવાન ચારી આવૃત્તિ

આ પુસ્તકમાં ધન કેમ કમાવું, પૈસા પેદા કરવાના અનેક
ઉપાયો, વેપારમાં કેવા રીતે આગળ વધાવું અનેક વિલાયતી પેટ્રંદ
દવાઓના પ્રયોગો, ખીજા હજારો હુજારો ઘેર ખતી શકે તેવા પ્રયોગો
એતીવાડીની પેદાશ વધે તેવા પ્રયોગો, ગોરે ૧૩ ભાગમાં પૈસા પેદા
કરી શકાય તેવા હજારો પ્રયોગોનો સંગ્રહ છે. જેની એક પછી એક
માર આવૃત્તિઓ વેચાઈ ગઈ છે. પાકુ પુસ્તક ગ્લેઝર કામળ કાં. ૩. ૧૦

વ્યવસ્થાપક-ભાગ્યોદય-અમદાવાદ.

બધાથી હજાર પણ ઓછા એક, માત્ર ખીસ્સામાં જ દવાખાનું.

અમૃત જીવન

[૧૯૨૮૬]

નામની અમૃતમય દવાનો કાચ બણા વિદાનો, અને તબીબોએ તમા પમાળે તમામ રોગો ઉપર ખાતરી કરી કાઢી મેળવેલો હોવાથી, દરેક [ધરમનુ દવા સહ પડી છે. આ દવા પામે રાખવાથી કાઠપણ રોગની રાખવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે તે સ્ત્રીરમાં થતા અંદરના અંદારના રોગોને માટે ગમ્યાજી ઉપાય છે. આ દવા જો તમારી મીનો ખાધ કરતા હો તો હંમેશા પાસે રાખજો. તેનાથી, અર્જ, અતિમાર, દરદીગીઆ, ઉદરસ, અરખી, ઉલટી, વા, કમળો, કેડોનો દુઃખાવો, અંધરેશ, નયનાર્ધ, કોલેરા, કમીઆ, અમ, અમર્ડ, ગોળા ચઢવો, બાક, નાવ દમ, કાનનો દુઃખાવો, દાદર, નપુમકના પ્રયુક્ત, પ્રદર, પાંડુરોગ પ્રસાદ, પ્યેમ, માથાનો દુઃખાવો, મધુપ્રમેહ, ક્ષય, રતવા, લકવો, વીર્યદાષ વાળો, અમળી, વરાધ, અંધિવા, સ્વારોગ, દરમ, હેડમી, લાડીડીસીઝ, શળો નીચીગીયા વપ, ઈન, નાક, કાનનાં દરદ, મોળ, વીંછી, માપ, વિંદર, હડકાયા દવાગળ જે, કંદયાળ રાઝવં, નમેરે અમલમ તમામ દુરો મટેલે અને તેથી તેમો કાચ દરેક આજમ કાલ લે છે. મી. ૩. ૧. વખતી ૩. ૨-૧૦-૦

પાણીતાખાથી વીરમાત્ર જૈન પાઠાળાના મેફેરી કેજવલાસ પ્રાગલ લખે છે કે આપની અમૃતજીવન દવાથી અમેને બહો મારો ફાયદો થયો છે તે હવે આ પત્ર વાંચી તુરત એક ડઝન અમૃતજીવનની શીશીઓ ઈ. પી. મી. મોકલાવજો.

ભાનેરમી કાલ્યાણમ કેજવલાસ લખે છે: આપની દવા વાપરવાથી અમેને ફાયદો થયો છે મહેરબાની કરી અમૃતજીવનની એક બાટલી મોકલી આપજો.

મદરાસી મુખ્યાલ પરમેતમસમ માધવજી લખે છે કે: આપની અમૃત-જીવન દવા સર્વે રોગ ઉપર ફાયદાકારક છે. ખીલુ ક બાટલી મોકલી આપજોજી. હવે કેમીકલ વર્ડસ--અમદાવાદ.

શ્રીને એકેએક રોમના પંજામાંથી બચાવી શક્તિ આપી પુષ્ટકરના

સુંદરી સાથી (૨૭૨૮૩)

(લાખો સરદીપ્રીકેટો મળ્યાં છે.)

મંગાવે—તે સ્ત્રીઓના તમામ રોમને માટે અકસીર છે. સ્ત્રીઓ નાં કોષ્ઠપણુ દરદ જેવાં કે, લોહીવા. પ્રદર, રક્ત અને મેત, પ્રદર જેથી ગુણાશાનમાંથી ચીકણી, ધાટી, પીળી, મળગુમળાં અમર લાઘ રંગની લોહી જેવી રસી વણાં કરે છે, પેશાબે અમન થાય, દાઢ પગના તળીયામાં, ફેડોમાં, માથામાં અને કોઈ વખતે આખા શરીરમાં સ્પર્શ મારે, કાટ ચુસ અને કળતર થાય. જીણો તાવ હંમેશાં આવે સ્ત્રી: સુકાષ ધોળી પુગી જેવું થાય, આંખોનું તેજ કમી થાય. દિવસે દિવસ શરીર સુકાષ બેઠાસ થાય. અશક્તિ આવે અને કામ થઈ શકે નહીં. આખો દિવસ કેટો અને માથું ફાટયાં દરે; તાવ, ઉષ્મ, ડમ ખાંધી સોજો; ઉલટી અડચી; માસિક અટકાવ—દરનાન મંમની નમ્મ રોગ. ગર્ભાશયની પીડા. કસુવાવડ; સુવારોગ; વિગેરે તમામ રોગ અને આવાં અનેક ખરદોના સમુદ્ધો આ સુંદરીસાથી એકન્મ મટાડી ર છે. અત્યાર સુધીમાં દગ્ગરો સ્ત્રીઓએ આ દવાથી ગર્ભ ધારણુ કે બાળકોને જન્મ આપ્યો છે.

આ સુંદરીસાથી બાળ; યુવાન અને વૃદ્ધ દરેક સ્ત્રીએ હંમે વાપરવા લાયક છે. જેથી નેઓના તમામ રોમ મટાડી સગીર ર કરે છે. દસ્તાનના રોગો થવા પામતા નથી અને ગર્ભાશયને મ ધારણ કરી શકે તેવું બનાવી પુખ્ત વયે ગર્ભ ધારણુ થાય છે પીવા સ્તાદિષ્ટ છે. બાટલી ૧ની કીંમત રૂ ૧) ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦ દરેક વિલાયતી દવા વેચનારા પણુ વેચે છે.

દરે કેમીકલ વર્કસ અને દરે આયુર્વેદિક ફાર્મસી

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

